

Załącznik nr 3

Autoreferat

1. **Imię i nazwisko:** Marcin Łukaszewski

2. **Posiadane dyplomy, stopnie naukowe lub artystyczne – z podaniem podmiotu nadającego stopień, roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.**

Jestem absolwentem studiów **licencjackich na kierunku politologia** (specjalność: administracja europejska), które ukończyłem w **2008** roku. Pracę licencjacką pt. **„Konklawe i ustrój polityczny Państwa Miasta Watykańskiego”** napisałem na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (UAM) pod opieką naukową profesora Tadeusza Wallasa.

W tym samym roku podjąłem uzupełniające studia magisterskie na tożsamym kierunku (specjalność: administracja samorządowa), które ukończyłem dwa lata później (**2010**). Pracę magisterską pt. **„Republika a monarchia. Specyfika ustrojów politycznych państw karłowatych na przykładzie Księstwa Liechtensteinu i Najjaśniejszej Republiki San Marino”** napisałem pod kierunkiem profesora Andrzeja Stelmacha. W trakcie tych studiów Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM przekształcił się w Wydział i to już w ramach tej jednostki uzyskałem magisterium. Studia na obu kierunkach ukończyłem z wynikiem bardzo dobrym.

W 2009 roku, w trakcie studiowania politologii na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM w Poznaniu (WNPiD UAM), w ramach uzupełniających studiów magisterskich podjąłem się nauki na drugim kierunku studiów (**stosunki międzynarodowe; specjalność: dyplomacja i stosunki konsularne**), którą ukończyłem dwa lata później (**2011**). Pracę dyplomową pt. **„Kolegialna głowa państwa we współczesnych systemach politycznych”** napisałem pod kierunkiem naukowym profesora Tadeusza Wallasa. Studia te również ukończyłem z wynikiem bardzo dobrym.

Osiągnięcia naukowe podczas studiów na wspomnianych wyżej kierunkach owocowały przyznawanymi stypendiami za wyniki w nauce oraz wieńczącą studia nagrodą i wyróżnieniem za wyniki w nauce Dziekana WNPiD UAM.

W trakcie studiów na stosunkach międzynarodowych w 2010 roku rozpocząłem studia doktoranckie na WNPiD UAM, w ramach których kontynuowałem swoje badania nad systemami politycznymi najmniejszych państw europejskich. Podczas studiów doktoranckich uczestniczyłem w wielu inicjatywach naukowych, czego jednym z efektów były otrzymywane stypendia (w tym stypendia rektorskie, ministerialne, Fundacji UAM i Narodowego Centrum Nauki). Studia doktoranckie ukończyłem publiczną obroną pracy doktorskiej, do której doszło 29 czerwca 2015 roku. Pracę zatytułowaną „**Efektywność systemów politycznych demokratycznych mikropaństw europejskich na przełomie XX i XXI wieku**” napisałem pod opieką naukową profesora Tadeusza Wallasa. Dysertacja spotkała się z życzliwym przyjęciem recenzentów: profesora Konstantego A. Wojtaszczyka i profesora Marka Żmigrodzkiego. Uchwałą Rady WNPiD UAM z **13 lipca 2015 roku otrzymałem stopień naukowy doktora nauk społecznych w zakresie nauk o polityce**.

W trakcie studiów doktoranckich odbyłem **Studia Podyplomowe Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Międzynarodowego** na WNPiD UAM, które ukończyłem w **2011 roku**.

3. Informacja o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych lub artystycznych.

1 października 2015 roku zostałem zatrudniony na WNPiD UAM w Poznaniu. Od tego dnia nieprzerwanie pracuję na stanowisku adiunkta w Zakładzie Kultury Politycznej.

W okresie zatrudnienia (tj. od 1 października 2015 roku do dziś¹) dwukrotnie przebywałem na urlopie ojcowskim.

4. Omówienie osiągnięć, o których mowa w art. 219 ust. 1 pkt. 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2021 r. poz. 478 z późn. zm.). Omówienie to winno dotyczyć merytorycznego ujęcia przedmiotowych osiągnięć, jak i w sposób precyzyjny określać indywidualny wkład w ich powstanie, w przypadku, gdy dane osiągnięcie jest dziełem współautorskim, z uwzględnieniem możliwości wskazywania dorobku z okresu całej kariery zawodowej.

¹ Tj. 30 czerwca 2025 roku. Dalej, o ile wyraźnie nie wskazano inaczej, dokonania w okresie 2015-2025 odnoszą się do okresu od 1 października 2015 roku do 30 czerwca 2025 roku.

Głównym osiągnięciem, po uzyskaniu stopnia naukowego, jest cykl powiązanych tematycznie artykułów opublikowanych w czasopismach naukowych, rozdziałów w monografiach wieloautorskich i artykułów w recenzowanych materiałach z konferencji międzynarodowych, który zatytułowałem **„Między europeizacją a obroną tożsamości konstytucyjnej. Specyfika przemian wybranych elementów systemów politycznych małych państw europejskich”**. Na cykl ten składają się poniższe publikacje w liczbie: 7 artykułów opublikowanych w czasopismach naukowych, 12 rozdziałów w monografiach wieloautorskich i 2 artykuły opublikowane w materiałach pokonferencyjnych:

Artykuły opublikowane w czasopismach naukowych:

Łukaszewski M., *Pozycja ustrojowa Lidera Opozycji w maltańskim systemie konstytucyjnym*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2023, nr 1 (77), ss. 89-105.

Łukaszewski M., *Weto w ustroju szwajcarskim i liechtensteińskim jako konstytucyjne prawo suwerena*, „Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2023, vol. 20, nr 1 (82), ss. 103-121.

Łukaszewski M., *When the People's Needs Are Not Listened to: Istanza d'Arengo on the Background of Other Forms of Direct Democracy in San Marino*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2019, vol. 24, nr 1, ss. 121-136.

Łukaszewski M., *Pozycja ustrojowa przewodniczącego parlamentu Andory (Syndyka Generalnego) w kontekście zmiany ustrojowej z 1993 r.*, „Przegląd Europejski” 2018, nr 3, ss. 123-141.

Łukaszewski M., *Microstate and monarchy in the face of the challenges of the modern world. The political system of Liechtenstein and its specificity (an outline of the problem)*, „Przegląd Politologiczny” 2015, nr 3, ss. 93-102.

Łukaszewski M., *Parliament–government–citizens. The place of the institution of direct democracy in the discussion on the shape of San Marino-European Union relations in the context of the referendum of 2013*, „Przegląd Politologiczny” 2021, nr 4, ss. 95-107.

Łukaszewski M., *Ewolucja prawa wyborczego Liechtensteinu*, „Studia Politica Germanica” 2017, nr 1-2(6-7), s. 379-396.

Rozdziały w monografiach wieloautorskich:

Łukaszewski M., *Forgotten diarchy. Andorran constitutional organs in light of the provisions of Spanish and Andorran Constitutions*, (w:) *Konstytucje państw europejskich z perspektywy historycznej i współczesnej*, P. Kowalczyk, B.A. Maciejewska (red.), Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2015, ss. 151-180.

- Łukaszewski M., *Acquis Européen in the Field of Monarchical Power: The Future of the Monarchical Form of Government in Europe in the Face of the Limitation of the Monarch's Power—Scandinavian Monarchy as a Model for European Monarchies?*, (w:) *The process of politicization. How much politics does a society need?*, W. Waławczyk, A. Jarosz (red.), CGS Studies, nr 5, Newcastle upon Tyne 2017, ss. 175-199.
- Łukaszewski M., *Konstytucyjne zabezpieczenie praw jednostek samorządu terytorialnego w ramach unitarnej formy państwa na przykładzie najmniejszych państw europejskich*, (w:) *Europa i Unia Europejska w czasach kryzysu (wybrane aspekty)*, M. Skarżyński, A. Stelmach (red.), Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2017, ss. 211-228.
- Łukaszewski M., *Arengo, obywatelska inicjatywa ustawodawcza, Instancja Arengo i referendum – formy demokracji bezpośredniej w San Marino na tle rozwiązań konstytucyjnych Włoch*, (w:) *Uwarunkowania demokracji bezpośredniej we współczesnej Europie*, M. Musiał-Karg, A. Stelmach (red.), Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2018, ss. 21-40.
- Łukaszewski M., *Specyfika partii promonarchicznej na przykładzie ugrupowań na scenach politycznych europejskich mikropaństw (Liechtenstein, Monako)*, (w:) *Wybrane systemy polityczne i partyjne: wyzwania i prognozy*, K. Kamińska-Korolczuk, M. Mielewczuk, R. Ożarowski (red.), Wydawnictwo Athenae Gedanenses, Gdańsk 2018, ss. 157-178.
- Łukaszewski M., *Monarchia konstytucyjna a standardy europejskie. Analiza na przykładzie Monako*, (w:) *Monachia. Idea, historia, perspektywy*, K. Kofin, M. Kofin (red.), Wydawnictwo Naukowe KOFIN, Kraków 2018, ss. 267-288.
- Łukaszewski M., *Być mniejszością we własnym państwie. O ograniczeniach prawnych w nabywaniu obywatelstwa na przykładzie Andory i Monako*, (w:) *Migranci i mniejszości jako obcy i swoi w przestrzeni polityczno-społecznej*, A.S. Adamczyk, A. Sakson, C. Trosiak (red.), *Mniejszości – Migracje – Wielokulturowość*, vol. 5, Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2019, ss. 439-450.
- Łukaszewski M., *Znaczenie Deklaracji praw obywateli i fundamentalnych zasad porządku San Marino i jej nowelizacji na ewolucję sanmaryńskiej konstytucji*, (w:) *Regionalne systemy ochrony praw człowieka w dobie kryzysu demokracji liberalnej*, J. Jaskiernia, K. Spryszak (red.), tom 2, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020, ss. 439-452.
- Łukaszewski M., *Zwrot o 180 stopni. Stosunki szwajcarsko-liechtensteińskie w stulecie (1919- 2019) ustanowienia przedstawicielstwa dyplomatycznego Księstwa w Bernie (przegląd)*, (w:) *Jedność w różnorodności. Społeczeństwo otwarte a bezpieczeństwo. Konteksty szwajcarskie*, B. Wiśniewska-Paź (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020, ss. 41-58.
- Łukaszewski M., *The EU's relations with Monaco, Andorra and San Marino. Why the Association Agreement?* (w:) *EU external actions in the contested global order*, T. Wallas, B. Przybylska-Maszner, M. Walkowski (red.), Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2022, ss. 201-214.

Łukaszewski M., *Znaczenie traktatów sąsiedzkich dla bezpieczeństwa demokratycznych mikropaństw europejskich*, (w:) *Ziemie Zachodnie i Północne: Niemcy, mniejszości i migracje, bezpieczeństwo międzynarodowe. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Andrzejowi Saksonowi*, A. Stelmach, A. Barabasz, C. Trościak (red.), Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2022, ss. 529-536.

Łukaszewski M., *Polityczna partycypacja kobiet w organach państwowych Andory i Monako w kontekście sytuacji u ich sąsiadów (wybrane problemy)*, (w:) *Uwarunkowania funkcjonowania jednostki we współczesnym środowisku bezpieczeństwa*, I. Andruszkiewicz, M. Skarżyński (red.), Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2016, ss. 63-80.

Artykuły opublikowane w materiałach pokonferencyjnych:

Łukaszewski M., *Evolution of the Relationship Between the Head of State, the Head of the Government and the Speaker of Parliament in the Process of Democratization on the Example of European Microstates*, (w:) *The 30th NISPAcee Annual Conference e-proceedings. Crises, Vulnerability and Resilience in Public Administration*, NISPAcee PRESS, Bucharest 2022, bez paginacji.

Łukaszewski M., *Central government-local government relations on the example of selected European microstates*, (w:) *Contribuția tinerilor cercetători la dezvoltarea administrației publice: Materiale ale Conferinței științifico-practice internaționale, ediția a 7-a, 26 februarie 2021*, O. Balan, A. Zelenschi (red.), Chișinău 2021, ss. 20-23.

Uzasadnienie wyboru tematu

W ramach prowadzonych badań od początku pozostaję wierny realizowaniu swoich zainteresowań badawczych, których największą częścią pozostają systemy polityczne najmniejszych państw świata, ze szczególnym uwzględnieniem 6 z nich: Andory, Liechtensteinu, Monako, San Marino, a także Malty i Watykanu. O ile systemy polityczne państw europejskich (ze szczególnym uwzględnieniem państw zachodnioeuropejskich takich jak: Wielka Brytania, Niemcy, Włochy, Francja, państwa skandynawskie) od wielu już lat pozostają stosunkowo wdzięcznym tematem licznych opracowań naukowych, o tyle państwa o zdecydowanie mniejszej liczbie mieszkańców i powierzchni, jak te wspomniane wyżej, pozostawały przez wiele lat w dużej mierze poza przedmiotem zainteresowania badaczy systemów politycznych. Jeśli nawet nieliczni z nich podejmowali się problematyki rozwiązań ustrojowych funkcjonujących w tych państwach to na ogół czynili to w bardzo ograniczonym zakresie (poprzez przygotowywane artykuły naukowe, a nie opracowania szersze

objętościowo, a przez to bardziej kompleksowo podejmujące wspomnianą problematykę)². Dla wielu państwa te stanowiły co najwyżej przedmiot pobocznego zainteresowania niż pola do eksploracji. To w dużej mierze poczucie braku szerszego zajęcia się tą tematyką przez badaczy spowodowało, że państwa te uczyniłem przedmiotem swojego zainteresowania. I tak w 2008 roku swoje studia licencjackie ukończyłem obroną pracy licencjackiej, w której podjąłem się analizy systemu politycznego Watykanu i sposobu wyboru jego suwerena³. Kolejną pracę dyplomową – tym razem magisterską – poświęciłem systemom politycznymi ponownie pole badawcze zakreśliłem na dwóch europejskich mikropaństwach, tym razem: San Marino i Liechtensteinie. Druga praca magisterska również dotyczyła systemów politycznych. Skupiłem się w niej natomiast na kwestii bardzo specyficznej formuły głowy państwa. I tak podjąłem się analizy systemów Szwajcarii, Bośni i Hercegowiny, Andory i San Marino, z których to właśnie te dwa ostatnie państwa stanowiły ponownie zarysowane we wstępie podmioty – europejskie mikropaństwa. Tym samym wybór tematu dysertacji doktorskiej wydawał się być logiczną konsekwencją przyjętej wcześniej drogi naukowej, a nadto został podyktowany chęcią jeszcze większego zagłębienia się w tematykę mikropaństw. W pracy doktorskiej starałem się odpowiedzieć na pytanie, na ile tak małe podmioty państwowe (tj. Andora, Liechtenstein, Monako i San Marino) mogą efektywnie wypełniać swoje funkcje jako państwa demokratyczne. W ramach prowadzonych badań przygotowałem badanie ankietowe przeprowadzone pośród parlamentarzystów 4 europejskich mikropaństw. Dodatkowo, poza przeprowadzeniem kwerendy bibliotecznej w Polsce, udałem się też do bibliotek w państwach stanowiących przedmiot moich naukowych zainteresowań, tj. do: Biblioteki Państwowej i Dziedzictwa Narodowego Republiki San Marino; monakijskich Biblioteki Louisa Notariego i Archiwów Biblioteki Pałacu Książęcego, andorskich Biblioteki Publicznej Rządu i Biblioteki Narodowej Andory, a w odniesieniu do Liechtensteinu odbyłem w jedynej wówczas jednostce badawczej zajmującej się systemami politycznymi mikropaństw staż naukowy – w Liechtenstein-Institut w BERN. Podczas pobytu w tej placówce przeprowadziłem szereg wywiadów z liechtensteińskimi politykami

² Do grona polskich badaczy, których opis ten nie dotyczy, a zatem do tych którzy przedmiotem prowadzonych przez siebie badań w większym zakresie uczynili mikropaństwa zaliczyć należy przede wszystkim: Krzysztofa Koźbiała, Przemysława Osóbkę (obu głównie w odniesieniu do systemów politycznych demokratycznych mikropaństw europejskich), Tadeusza Jasudowicza (przez pryzmat podmiotowości prawnomiędzynarodowej mikropaństw), Sebastiana Stępnickiego (w odniesieniu zarówno do systemu politycznego San Marino, jak i jego polityki zagranicznej), Marka Śmigasiewicza (głównie w odniesieniu do historii i systemu politycznego Liechtensteinu) i Ryszarda Żelichowskiego.

³ Pośród państw stanowiących przedmiot niniejszego wywodu, wydaje się, że wówczas to właśnie system polityczny Watykanu był jednym z lepiej opracowanych. Nie można nie wspomnieć w tym miejscu o jednym z najlepszych opracowań dotyczących tegoż systemu: W. Jakubowski, *O Roma felix. Geneza, specyfika i przeobrażenia instytucji politycznych Państwa Miasta Watykańskiego*, Warszawa 2005.

(w tym i z samym Księciem-Następcą Tronu Alojzym)⁴, dziennikarzami i badaczami, dzięki czemu oparłem dysertację doktorską o dodatkowe źródła z praktyki politycznej. W efekcie pracy nad dysertacją, po jej obronie, zachęcony przez recenzentów, opublikowałem wyniki swoich badań w czterech monografiach (3 wydanych w 2016 roku i 1 wydanej w 2018 roku)⁵.

Po uzyskaniu stopnia naukowego doktora kontynuowałem badania nad mikropaństwami demokratycznymi⁶, przy czym rozszerzyłem pole badawcze o system maltański. Ta decyzja wynikała przynajmniej z dwóch motywacji: interesowało mnie, w jaki sposób Malta (jako jedyna pośród małych państw) radzi sobie z realiami politycznymi członkostwa w Unii Europejskiej (dalej: UE) i w jaki sposób doświadczenia członkostwa Malty mogą pomóc Andorze, Monako, Liechtensteinowi i San Marino w przypadku ewentualnego rozważania akcesji do tej organizacji. Jako, że w ramach zainteresowań badawczych podejmowałem się analiz dotyczących systemu brytyjskiego⁷ interesowało mnie również, w jaki sposób doszło (i nadal dochodzi) do przeobrażeń polityczno-prawnych, które z jednej strony reformują ów system konstytucyjny w kierunku zgodnym z europejskim standardem (w szczególności w odniesieniu do wymiaru sprawiedliwości), a z drugiej strony, jak decydenci polityczni pozostaną wierni tożsamości konstytucyjnej wypracowanej przez kolejne dekady praktyki polityczno-prawnej.

⁴ Wywiad ukazał się drukiem: M. Łukaszewski, *A Big Prince in His Tiny Realm. Effectiveness of political system of Principality of Liechtenstein – Interview with His Serene Highness Prince Alois, Hereditary Prince of Liechtenstein*, „Przegląd Politologiczny” 2015, nr 3, ss. 177-183.

⁵ M. Łukaszewski, *Pirenejskie współksięstwo. Współczesny system polityczny Andory*, Poznań 2016; Tenże, *Alpejskie księstwo. Współczesny system polityczny Liechtensteinu*, Poznań 2016; Tenże, *Lazurowe księstwo. Współczesny system polityczny Monako*, Poznań 2016; Tenże, *Najstarsza republika świata. Współczesny system polityczny San Marino*, Poznań 2018.

⁶ W odniesieniu do wywodów zawartych w niniejszym autoreferacie zasadne jest wyjaśnienie kwestii terminologicznych. Watykan, Andorę, Liechtenstein, Monako i San Marino uznaje za podmioty, które można określić mianem europejskich mikropaństw. Z kolei Malta takim określeniem nie będzie nazywana, chociaż w literaturze nie ma szerokiego konsensusu na temat tego, jakie podmioty powinny zostać takim terminem określone. Tym samym w ramach niniejszego autoreferatu Andora, Liechtenstein, Monako, San Marino i Malta będą nazywane małymi europejskimi państwami demokratycznymi. Przeglądu kwestii terminologii i kryteriów przyjmowanych, dla określenia danych podmiotów mianem mikropaństw dokonałem w opracowaniu: M. Łukaszewski, *Research on European Microstates in Social Science. Selected Methodological and Definitional Problems*, „AD ALTA. Journal of interdisciplinary research” 2011, nr 1(2), s. 74-77.

⁷ W ramach swoich badań dotyczących systemu brytyjskiego wyniki opublikowałem między innymi w: M. Łukaszewski, *W kierunku skandynawskiego modelu monarchii parlamentarnej? Zmiany w brytyjskim prawie konstytucyjnym wobec Fixed-term Parliaments Act 2011*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2014, vol. 22, nr 6, ss. 29-54; Tenże, *Czy Wielka Brytania się rozpada? Proces dewolucji w Szkocji wobec konstytucyjnej zasady suwerenności parlamentu (wybrane problemy)*, (w:) *Unia Europejska: politologiczno-socjologiczno-ekonomiczny ogród*, C. Trosiak (red.), Poznań 2014, ss. 175-184; Tenże, *Czy parlament może zmienić mężczyznę w kobietę? Granice i miejsce zasady supremacji parlamentu w brytyjskim porządku konstytucyjnym wobec europejskich procesów integracyjnych (wybrane problemy)*, „Przegląd Politologiczny” 2013, nr 2, ss. 71-82; Tenże, *E-voting in retreat? The issue of resignation from the system of electronic voting in selected European countries (Germany, Ireland, United Kingdom, Netherlands (w:) E-voting and e-participation: experiences, challenges and prospects for the future*, M. Musiał-Karg (red.), Poznań 2019, ss. 113-126.

W ramach swoich naukowych zainteresowań, poza zarysowaną wyżej tematyką (1), podejmowałem się również badań nad: (2) przemianami w ramach współczesnych monarchii, a także (3) kwestią ciągłości władzy oraz (4) instytucjami brytyjskiego ustroju. W kontekście przemian we współczesnych monarchiach (w szczególności na kontynencie europejskim) interesowało mnie przede wszystkim, w jaki sposób ewoluowały one w kierunku modelu, który byłby do pogodzenia z warunkami przewidzianymi dla demokratycznego państwa prawnego. Zagadnienie to poruszałem w szeregu swoich publikacji, których treść pozostaje również w ramach badań prowadzonych w odniesieniu do demokratyzacji małych państw. Z kolei w obszarze związanym z ciągłością władzy zajmowały mnie ustrojowe mechanizmy zabezpieczenia prawidłowego przekazania władzy w przypadku, gdyby doszło do jej nagłego przerwania. Również i w tym przypadku część opracowań, które przygotowałem dotyczyło państw mieszczących się w problematyce określonej tytułem osiągnięcia naukowego. Wreszcie w nawiązaniu do czwartego obszaru stanowiącego przedmiot moich zainteresowań badawczych brytyjski system konstytucyjny. Stanowi on swoiste dopełnienie wspomnianej wyżej tematyki monarchicznej wraz z kwestią przemian, do jakich przez dekady dochodziło w ramach maltańskiego ustroju, który to system przez dekady pozostawał pod ogromnym wpływem brytyjskiej kultury prawnej. Tym samym, chociaż zasadniczy obszar badawczy obejmuje przemiany demokratyczne w 5 małych państwach europejskich, to obszary badawcze, które traktuję jako poboczne, pozostają w dość ścisłej zależności z tematyką stanowiącą zasadnicze pole przedłożonego dorobku⁸ i tym samym owo zainteresowanie badawcze dostrzegalne jest – jak zakładam – w treści części publikacji stanowiących cykl powiązanych tematycznie opracowań zaprezentowany w niniejszym autoreferacie.

Przedmiot badań, ramy czasowe i terytorialne

Przedmiotem badań zostały uczynione systemy polityczne 5 demokratycznych najmniejszych (pod względem powierzchni terytorium) państw europejskich, tj. Andory, Liechtensteinu, Monako, San Marino i Malty. Pominięcie w tym zestawieniu Watykanu wynikało z niedemokratycznego charakteru tego państwa (o czym świadczą między innymi:

⁸ Wydaje mi się, że pewnym emblematycznym tego przejawem są dwa wydane w ostatnich miesiącach artykuły naukowe, których jestem autorem, a które to opracowania rozciągają się na kilka wyżej wskazanych obszarów badawczych: monarchii, ciągłości władzy i systemu brytyjskiego: M. Łukaszewski, *Zastępstwo premiera w systemie konstytucyjnym Malty i Wielkiej Brytanii. Analiza porównawcza*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2025, nr 1, ss. 137-149; Tenże, *Premier i jego następca a problem ciągłości władzy w systemach politycznych Wielkiej Brytanii, Malty i Barbadosu*, „Przegląd Politologiczny” 2025, nr 1, ss. 143-156.

brak instytucji przedstawicielskich, bardzo wyjątkowa pozycja obywateli⁹, którzy nie posiadają żadnych zagwarantowanych konstytucyjnie form partycypacji w podejmowanych przez rząd decyzjach, a jedyną formą elekcji jest wybór suwerena tego państwa, który powierzony jest organowi złożonemu z bardzo ograniczonej instytucjonalnie kategorii duchownych), ale i z bardzo specyficznej konstrukcji ustrojowej (państwo z nieograniczoną władzą suwerena-papieża; państwo teokratyczne, pozostające w bardzo specyficznej unii personalno-funkcjonalnej ze Stolicą Apostolską). Tym samym wobec braku zasadniczych zmian fundamentów ustroju od daty powstania Watykanu (1929), które mogłyby prowadzić do jego ewentualnej demokratyzacji, państwo to nie zostało uwzględnione.

Ograniczenie przedmiotu badań do 5 najmniejszych europejskich państw demokratycznych (tj. do Andory, Liechtensteinu, Monako, San Marino i Malty) było uzasadnione z kilku powodów. Na początek warto zwrócić uwagę na dość różną sytuację wszystkich tych państw w odniesieniu do poziomu ich zaangażowania w proces integracji europejskiej. Malta jako jedyna pozostaje państwem członkowskim UE, Liechtenstein partycypuje jako jedyny w systemie Europejskiego Obszaru Gospodarczego (dalej: EOG), z kolei 3 pozostałe państwa podjęły decyzję o zbliżeniu z UE poprzez negocjowany układ stowarzyszeniowy. Tym samym mamy 3 (a jeśli uwzględnimy wycofanie się z negocjacji rządu Monako¹⁰ nawet 4) różne formy kształtowania stosunków z europejskimi wspólnotami integracyjnymi. Dodatkowo, jeśli zwrócimy uwagę na różną sytuację tych państw w odniesieniu do waluty¹¹ i strefy Schengen¹² zauważymy z jak różnymi podmiotami mamy do czynienia.

Warto zaznaczyć, że w odniesieniu do każdego z 5 państw wielokrotnie podnoszono wątpliwości, co do posiadania przymiotów państwa suwerennego. Owe wątpliwości stanowiły dla decydentów politycznych w tych państwach duże wyzwanie, by wobec niewielkiego potencjału (ludnościowego, terytorialnego, militarnego, a przez to również politycznego) podejmować takie decyzje, które z jednej strony nie skłonią sąsiadów do siłowego zagarnięcia terytorium danego państwa, a z drugiej pozwolą na zachowanie choćby częściowej samodzielności, a przez to tożsamości (zarówno w wymiarze kulturowym,

⁹ Por. Tenże, *Obywatelstwo watykańskie a zasada >>ius sanguinis<< i >>ius soli<<*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2010, nr 1, ss. 179-190.

¹⁰ W 2023 roku z negocjacji układu stowarzyszeniowego UE-Monako-Andora-San Marino wycofał się rząd Monako.

¹¹ Wszystkie państwa, poza Liechtensteinem, korzystają z euro, chociaż zaledwie jedno z nich (Malta), pozostaje członkiem strefy Euro.

¹² Spośród państw tylko Malta i Liechtenstein do niej należą, a pozostałe państwa mają *de facto* zniesione kontrole graniczne (Monako) lub kontrole te mają charakter ograniczony (Andora, San Marino).

jak i ustrojowym). W odniesieniu do wszystkich 5 państw takie wątpliwości nie są już podnoszone głównie na skutek demokratyzacji systemów i – co akurat w tych przypadkach wydaje się dużo bardziej kluczowe – dołączenia do organizacji międzynarodowych skupiających podmioty państwowe takich jak: Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ), Rada Europy, a także zawarcia odpowiednich traktatów sąsiedzkich z państwami ościennymi (a w przypadku Malty z Wielką Brytanią). Na tym tle wyróżniała się Malta, która swój status państwa niezależnego zyskała na mocy aktu brytyjskiego parlamentu (*Malta Independence Act 1964*)¹³.

Przechodząc wreszcie do ram czasowych to w odniesieniu do wszystkich 5 państw cezurą końcową będzie połowa roku 2025, kiedy to każde z nich znajduje się w przynajmniej częściowo odmiennej sytuacji na drodze prodemokratycznych przemian i kształtowania swojej polityki europejskiej, o czym wspomniałem już wyżej. Z kolei początkową jest rozpoczęcie się demokratyzacji systemu, który w odniesieniu do wszystkich tych państw (poza Liechtensteinem) miał miejsce w II połowie XX wieku. W odniesieniu do Andory był to przełom lat 80. i 90. (proces zwieńczony przyjęciem obowiązującej do dzisiaj konstytucji i trójstronnego traktatu sąsiedzkiego w 1993 roku). W przypadku Monako proces ten rozpoczął się wraz z przyjęciem obowiązującej do dzisiaj konstytucji w 1962 roku, a w odniesieniu do San Marino początkiem zmian było przyjęcie jednej z najważniejszych dla ustroju sanmaryńskiego ustawy w 1974 roku (tzw. Deklaracji praw)¹⁴, z kolei w przypadku Malty – zmiany zapoczątkowane w 1964 roku wraz z uzyskaniem niepodległości, a kontynuowane w 1974 roku wraz z przyjęciem republikańskiej formy rządów. Jeśli chodzi o Liechtenstein to demokratyzacja systemu rozpoczęła się nieco wcześniej, bo zaraz po I wojnie światowej, kiedy to zdecydowano się na radykalne przeorientowanie polityki zagranicznej (z proaustriackiej na proszwajcarską) i doprowadzenie do upodmiotowienia obywateli poprzez przyjęcie obowiązującej do dzisiaj ustawy zasadniczej (1921).

W kontekście ram czasowych należy podkreślić, że kurs prodemokratyczny przyjęty przez decydentów politycznych w każdym z pięciu państw stanowiących przedmiot analizy wynikał z wielu powodów, jednak jednym z ważniejszych była wola dołączenia do organizacji międzynarodowych (ONZ, Rady Europy i/lub UE), do których przynależność gwarantowała – w subiektywnym odczuciu decydentów tych państw

¹³ Warto przy tym zaznaczyć, że Malta przez kolejne 10 lat pozostawała królestwem wspólnotowym.

¹⁴ Pełna nazwa tego aktu to Deklaracja Praw Obywateli i Fundamentalnych Zasad Porządku Republiki San Marino (*Legge 8 luglio 1974 n. 59 – Dichiarazione dei diritti dei cittadini e dei principi fondamentali dell'ordinamento sammarinese*).

– **uznanie za suwerenne, niepodległe (to w odniesieniu do ONZ) i demokratyczne państwo (to w odniesieniu do Rady Europy i UE)**¹⁵. Znaczna część zmian ustrojowych przyjętych w tym okresie wynikała z chęci dostosowania ustroju do ram prawnych państwa członkowskiego danej organizacji¹⁶.

Siatka pojęciowa

O ile kontekst historyczny i ustrojowy przemian konstytucyjnych podmiotów stanowiących przedmiot analizy został przedstawiony w szeregu opracowań (w tym i takich, których jestem autorem)¹⁷, o tyle zasadne byłoby wyjaśnienie tytułowych „tożsamości konstytucyjnej” i „europeizacji”. Tożsamość konstytucyjna jest pojęciem już stosunkowo dobrze zanalizowanym w zagranicznej literaturze naukowej. W ostatnich co najmniej kilkunastu latach pojęcie to bardzo często jest formułowane i niejako konfrontowane ze zmianami zachodzącymi w strukturach UE. Tym samym w literaturze spotkać możemy się z opracowaniami, które starają się w różnym zakresie odpowiedzieć na pytanie, jak krajowe porządki konstytucyjne radzą sobie ze zmianami politycznymi zachodzącymi w UE. Bardzo cennie wskazuje to Tímea Drinóczi, która w abstrakcie artykułu “Constitutional Identity in Europe: The Identity of the Constitution. A Regional Approach”¹⁸ zauważa, że owa tożsamość konstytucyjna może znajdować się w bardzo szczególnej relacji z prawem UE. Może bowiem opierać się na swoistej konfrontacji, przez co dochodzi do konfliktu na linii prawo krajowe – prawo unijne albo na tzw. życzliwej współpracy. Przykładami państw, które reprezentują model konfrontacyjny są Niemcy i Węgry, a z kolei drugi model ma być reprezentowany przez Włochy, gdzie występuje model kooperacyjny z „osadzoną

¹⁵ Nie wdając się w dłuższy wywód warto wspomnieć, że taki sposób myślenia decydentów politycznych w tych państwach miał uzasadnienie historyczne, jeśli weźmiemy pod uwagę skomplikowane losy mikropaństw aplikujących o członkostwo w Lidze Narodów i niechęć większych państw do przyjmowania tej organizacji tak małych organizmów politycznych, by być zmuszonym do traktowania ich później jak równych sobie.

¹⁶ Najlepszym tego przykładem będą oczywiście zmiany konstytucyjne dokonywane w ramach analizowanych państw niedługo przed akcesją do – przede wszystkim – Rady Europy i – w odniesieniu do Malty – UE.

¹⁷ M. Łukaszewski, *Pirenejskie współksięstwo...*, wyd. cyt.; Tenże, *Alpejskie księstwo...*, wyd. cyt.; Tenże, *Lazurowe księstwo...*, wyd. cyt.; Tenże, *Najstarsza republika świata...*, wyd. cyt.; Tenże, *Republika Malty*, (w:) *Organy zapewniające pluralizm rynku medialnego oraz ochronę praw użytkowników mediów elektronicznych. Zapobieganie przestępczości, jej przyczynom i uwarunkowaniom w porządkach prawnych współczesnych europejskich państw*, M. Kołodziejczak, G. Pastuszko (red.), Warszawa 2022, ss. 69-119; Tenże, *Malta*, (w:) *Rady Sądownictwa w państwach Unii Europejskiej. Przegląd rozwiązań*, A. Poglódek (red.), Warszawa 2019, s. 161-170; Tenże, *Malta*, (w:) *Organy prowadzące postępowania dyscyplinarne wobec sędziów w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Przegląd rozwiązań*, A. Poglódek (red.), Warszawa 2019, ss. 123-134.

¹⁸ T. Drinóczi, *Constitutional Identity in Europe: The Identity of the Constitution. A Regional Approach*, “German Law Journal”, Volume 21, Issue 2, February 2020, ss. 105-130.

tożsamością”. Tym samym ostatnie działania węgierskich władz¹⁹ T. Drinóczy ocenia jako takie, które prowadzić mogą do określenia na nowo własnej, wyjątkowej (specyficznej) tożsamości konstytucyjnej (rozumianej tutaj jako odmiennej od dominującej w innych państwach członkowskich UE). A model ten określa mianem konfrontacyjnego²⁰.

Do zmian w ustroju węgierskim odwołuje się – co oczywiste – wielu badaczy, którzy starają się zbadać, na ile ustrój po zmianach przyjętych podczas rządów Viktora Orbána pozostaje w zgodzie ze standardami europejskimi, a na ile jest elementem tworzonej na Węgrzech po 2010 roku nowej formuły państwa. Gábor Halmai²¹ wprost wskazuje, że przyjęta w 2011 roku nowa węgierska konstytucja wraz z zależnym od rządu V. Orbána sądem konstytucyjnym doprowadziła do sformułowania nowej tożsamości konstytucyjnej w tym państwie²². Z kolei Agata Niżnik-Mucha analizuje kasus węgierski pod kątem relatywizowania praw człowieka w kontekście tożsamości konstytucyjnej²³. Powstają też prace, które starają się spojrzeć na owo zderzenie nieco bardziej kompleksowo zwracając uwagę, że z problemem tym mamy do czynienia nie tylko w przypadku Węgier, ale i w Polsce (w ten sposób m.in. Grzegorz Pastuszko²⁴, Agnieszka Bień-Kacała²⁵, Pietro Faraguna i wspomniana wcześniej T. Drinóczy²⁶).

Przechodząc wreszcie do tożsamości konstytucyjnej w polskiej literaturze naukowej warto zwrócić uwagę, że jest ona opisana w nieco bardziej ograniczony sposób i tym samym zdaje się być nieco mniej rozpoznany pojęciem. W literaturze podkreśla się fakt, że tytułowa tożsamość konstytucyjna ma wiele wymiarów. Jeden z nich ukierunkowany jest na katalog praw podstawowych zawartych w konstytucji. Jak wskazuje M. Zirk-Sadowski „treści i granic tych praw nie da się ustalić przez analizowanie samego tekstu konstytucji. Od racjonalności instrumentalnej, charakterystycznej dla badania działania instytucji

¹⁹ Działania te – możliwie skrótowo to ujmując – to przede wszystkim wielka przebudowa systemu konstytucyjnego Węgier, która była możliwa, dzięki zdobywaniu przez obóz polityczny Viktora Orbána większości w parlamencie (2/3), która umożliwiała zmianę ustawy zasadniczej. Część tych działań podlegała ostrej krytyce instytucji unijnych i Komisji Weneckiej.

²⁰ Zob. szerzej: T. Drinóczy, *Constitutional Identity...*, wyd. cyt., s. 105 i nast.

²¹ G. Halmai, *National(ist) constitutional identity?: Hungary's road to abuse constitutional pluralism*, Working Paper, 2017/08, https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/46226/LAW_2017_08.pdf, 30.06.2025 r.

²² Tamże, s. 14.

²³ A. Niżnik-Mucha, *Tożsamość konstytucyjna a relatywizacja ochrony praw człowieka*, (w:) *Interdyscyplinarny wymiar tożsamości konstytucyjnej*, M. Florczak-Wątor, M. Krzemiński (red.), Kraków 2022, ss. 53-70.

²⁴ *Constitutional identity and European Union axiology – perspective of Central European States*, G. Pastuszko (red.), https://swws.edu.pl/wp-content/uploads/2022/06/1.Constitutional_identity_www.pdf, 28.10.2022 r.

²⁵ T. Drinóczy, A. Bień-Kacała, *Illiberal Constitutionalism in Poland and Hungary The Deterioration of Democracy, Misuse of Human Rights and Abuse of the Rule of Law*, New York 2022.

²⁶ P. Faraguna, T. Drinóczy, *Constitutional Identity in and on EU Terms*, VerfBlog, 2022/2/21, <https://verfassungsblog.de/constitutional-identity-in-and-on-eu-terms/>, 30.06.2025 r.

państwowych, można tutaj przejść, niejako naturalnie, do rozumienia i interpretacji praw konstytucyjnych. Odkrycie swoistości pojmowania tych praw, z którymi jesteśmy w stanie się utożsamiać, jest dzisiaj szczególnie trudnym zadaniem ze względu na zjawisko, które popularnie nazywamy multicentryzmem prawa. Budowa sensu praw nie odbywa się współcześnie tylko na gruncie własnego prawodawstwa, ale związana jest z rozumieniem również innych porządków prawnych tworzonych przez państwa i organizacje międzynarodowe²⁷.

Innym wymiarem tożsamości konstytucyjnej jest ten nakierowany na refleksję nad strukturą, kompetencjami i zakresami działania poszczególnych organów państwa i odniesienie ich do odpowiednich rozwiązań zawartych w konstytucjach innych państw. To właśnie ten wymiar jest istotny dla analizowanego zagadnienia. **Warto przy tym wskazać obserwację, którą można wysnuć ze słów M. Zirk-Sadowskiego zwracającego uwagę na to, że o ile generalnie analiza rozwiązań konstytucyjnych nie powinna być trudna w przypadku tych państw, które mają dłuższą i nieprzerwaną historię ustroju opartego na konstytucji, o tyle w przypadku państw, które budowały swój ustrój niejako od nowa poszukiwanie takiej tożsamości staje się już dużo większym wyzwaniem. „Rozpoznawanie przez nie ich ustrojów jako własnych, utożsamianie się z nimi wymaga potwierdzenia ważności pewnych cech organizacji państwa przez odwołanie się do historii instytucji czy tradycji”²⁸. To ten wymiar stanowi zasadniczy filar opisywanego tutaj zagadnienia.**

W odniesieniu do europeizacji pojęcie to ma charakter wielowymiarowy, a przez to może być rozumiane wieloznacznie. Jak słusznie już w 2011 roku zwracał uwagę Krzysztof Wach: „[e]uropeizacja, zwłaszcza po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, stała się bardzo modnym i często używanym terminem, może on jednak być powodem nieporozumień, ponieważ odnosi się do wielu zjawisk występujących obecnie na kontynencie europejskim”²⁹. Ten sam autor, wskazując, że gdyby przyjąć bardzo szeroką definicję, która europeizacją nazywałaby „rozwijający się w czasie proces polegający na złożonej interakcyjności zmiennych, skutkujący zróżnicowanymi, współzależnymi, a nawet sprzecznymi efektami”, to tak ogólny charakter definicji pozbawia ją wskazania płaszczyzn jej oddziaływania, z czym

²⁷ M. Zirk-Sadowski, *Tożsamość konstytucyjna a prawo europejskie*, „Analizy Natolińskie” 2012, nr 1 (53), s. 1-2.

²⁸ Tamże, s. 1.

²⁹ K. Wach, *Wymiary europeizacji i jej kontekst*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2011, nr 852, s. 29.

nie sposób się nie zgodzić³⁰. Europeizacja zatem może oddziaływać na życie publiczne w różnych jego wymiarach, a przez to wpływać chociażby na takie płaszczyzny jak: edukacja (przez przykładowe tworzenie wspólnych ram edukacyjnych w ramach procesu bolońskiego), badania (np. wymiana studentów między uczelniami europejskimi), administracja (np. tworzenie podobnych rozwiązań w ramach aparatów administracyjnych poszczególnych państw w celu ułatwienia załatwiania różnego rodzaju spraw), prawo (europeizacja prawa krajowego), polityka (tworzenie przez krajowe partie programów i dostosowywanie ich do procesów integracji europejskiej), czy chociażby język (tworzenie tzw. eurożargonu)³¹.

W procesie badawczym europeizację definiowałem jako proces stopniowego (ewolucyjnego) przekształcania elementów systemu politycznego (a w ramach tegoż przede wszystkim systemu konstytucyjnego), który ma finalnie umożliwić dostosowanie tegoż systemu do standardów demokratycznego państwa prawnego obowiązujących w sąsiadujących państwach członkowskich UE. Co oczywiste tak sformułowana definicja musi zawierać pewne doprecyzowanie z racji wyspiarskiego charakteru jednego z analizowanych państw (Malty) oraz braku statusu państwa członkowskiego jednego z sąsiadów Liechtensteinu – Szwajcarii³². W ramach niniejszego wywodu warto wreszcie podkreślić, że europeizacja nie jest tutaj jedynie synonimicznym wyrażeniem demokratyzacji, a procesem, który ma doprowadzić do ustanowienia takiego systemu politycznego, który będzie do pogodzenia ze standardami europejskimi, a owe standardy będą kształtowane zarówno przez wspomniane wyżej państwa sąsiedzkie (jako państwa demokracji skonsolidowanej), jak i instytucje europejskie. Pośród tych ostatnich ogromną rolę odgrywa Komisja Wenecka (Europejska Komisja na rzecz Demokracji przez Prawo), której opinie, raporty i inne dokumenty stanowią w dużej mierze kompendium wiedzy na temat standardów europejskich w zakresie między innymi: wyborów, partii politycznych, organizacji wymiaru sprawiedliwości i sądownictwa konstytucyjnego, instytucji demokracji bezpośredniej, rządów prawa (*rule of law*), gwarancji praw i podstawowych wolności.

Znaczenie badań dla rozwoju dziedziny i dyscypliny naukowej

Jeżeli przeanalizujemy wreszcie w jaki sposób tematyką poszczególnych systemów politycznych zajmują się badacze i podmioty naukowe z tytułowych 5 państw to bardzo charakterystyczny jest brak jakichkolwiek instytucji badawczych w Andorze i Monako.

³⁰ Tenże, *Wokół pojęcia europeizacji*, „Horyzonty Polityki” 2010, nr 1(1), s. 196.

³¹ O wszystkich tych wymiarach wspomina K. Wach. Zob. szerzej: tamże, s. 200-202.

³² O tym szerzej w dalszej części autoreferatu.

W ograniczonym zakresie takie badania prowadzone są w San Marino (na jedynym państwowym uniwersytecie – *Università degli Studi della Repubblica di San Marino*), w większym zakresie we wspomnianym wcześniej Liechtenstein-Institut oraz w Instytucie Wysp i Małych Państw na Uniwersytecie Maltańskim. Relatywnie niewielka liczba publikacji o systemach politycznych oraz niewielka liczba ośrodków naukowych, które za jeden z głównych celów przyjmują sobie badanie systemów politycznych (a zatem kategorii dość pojemnej) wszystkich 5 państw pozwala na sformułowanie wniosku, że zagadnienie to nadal wymaga eksploracji. Jeżeli chodzi o inne podmioty naukowe, które obierają sobie za przedmiot badań mikropaństwa to ich liczba jest równie niewielka, a na dodatek obszar analiz zwykle nie obejmuje systemów politycznych tych państw³³.

Wskazane wyżej modele tożsamości konstytucyjnej w kontekście europejskim (czy będąc precyzyjnym: w kontekście unijnym) w ograniczonym zakresie stanowią będą również punkt odniesienia dla przemian, do jakich dochodzi w małych państwach. Ów ograniczony zakres wynika z faktu, że jedynie jedno z 5 tytułowych państw (tj. Malta) jest państwem członkowskim UE.

Jak wskazano wyżej tematyka systemów politycznych najmniejszych państw europejskich nie stanowi przedmiotu większego zainteresowania badaczy. W Europie próżno szukać licznych podmiotów (zespołów badawczych, zakładów, katedr), które za swój główny przedmiot zainteresowania przyjąłby wspomnianą kwestię³⁴. Nie można się temu dziwić z uwagi na potencjał mierzony różnymi wymiarami. Niemniej interesujące dla rozwoju dyscypliny jest poznanie specyfiki systemów politycznych małych państw, które w warunkach postępującej globalizacji i integracji będą chronić swoją suwerenność, podkreślać odrębność, chronić specyficzne rozwiązania ustrojowe.

³³ Warto wspomnieć chociażby o: Instytucie Małych i Mikropaństw (*Institute of Small and Micro States*) (afiliowani tam badacze skupiają się głównie na zmianach klimatycznych oraz współpracy międzynarodowej), Centrum Małych Państw (*Centre for Small States at Queen Mary University of London*) (badacze w większym zakresie skupiają się na zagadnieniach prawnych związanych z funkcjonowaniem małych państw) oraz Centrum Badań Małych Państw (*Centre for Small State Studies*) na Uniwersytecie Islandzkim (badacze analizują funkcjonowanie mikropaństw, ale i państw małych (takich jak np. Litwa, Słowenia, Islandia) w bardzo różnych aspektach ich działalności).

³⁴ Poza wskazanym wcześniej Liechtenstein-Institut w Bendor, który skupia się w dużej mierze na systemie politycznym Liechtensteinu (zostawiając zupełnie na boku zainteresowanie innymi mikropaństwami), warto wspomnieć o stosunkowo nowej inicjatywie, która narodziła się na wspomnianym wcześniej Instytucie Wysp i Małych Państw na Uniwersytecie Maltańskim (*Island and Small States Institute*). W 2018 roku rozpoczęto tam wydawanie czasopisma naukowego poświęconego małym państwom: „[czasopismo to] poświęcone jest wyłącznie badaniu natury i funkcjonowania małych państw suwerennych (jakkolwiek je zdefiniować) oraz terytoriów niesuwerennych, w tym ich porównaniu. Biorąc pod uwagę światowy system złożony z zaledwie kilku >>dużych państw<< i ponad stu jurysdykcji subnarodowych rozsianych po wszystkich kontynentach i oceanach – od Abchazji po Zanzibar, od Wysp Alandzkich po Wallis i Futunę – czasopismo nie narzeka na brak tematów”. Por. *Small States & Territories (SST) – About us*, <https://www.um.edu.mt/sst/aboutus/>, 30.06.2025 r.

Badania prowadzone przeze mnie miały i wciąż mają na celu eksplorację zagadnienia tożsamości konstytucyjnej państw innych niż te uznawane za kanoniczne³⁵ w ramach europejskich systemów konstytucyjnych (Wielkiej Brytanii, Francji, Niemiec, Rosji). Niewielkie zainteresowanie i brak kompleksowego podejścia do systemów konstytucyjnych w zakresie zagadnienia tożsamości konstytucyjnej stanowi lukę, której prowadzone badania mogą stanowić wypełnienie, a tym samym w znaczący sposób może to wpłynąć na rozwój badań nad systemami politycznymi będącymi nierozdzielalnym filarem dyscypliny nauki o polityce i administracji.

Cel, problem i pytania badawcze

Zasadniczym celem naukowego poznania w ramach zarysowanego wyżej pola badawczego była analiza zmian tj. swoistej ewolucji wybranych elementów w ramach systemów politycznych najmniejszych europejskich państw demokratycznych. Dzięki takiej analizie możliwe było dostrzeżenie, jak urozmaicone są europejskie systemy polityczne i jak na przestrzeni lat ewoluowały one w kierunku reżimów demokratycznych. W związku z tym, że w Europie nadal mamy do czynienia z niesuwerennymi bytami politycznymi (takimi chociażby jak: Katalonia, Szkocja, Flandria), które aspirują do bycia niepodległymi, wartym było poznanie warunków, jakie musiały one spełnić, by ich samodzielna egzystencja jako państw demokratycznych była możliwa, a także na ile suwerenność takich państw byłaby ograniczana poprzez trudności wynikające z determinantów kształtujących te systemy (np. niezdolność do samodzielnego zapewnienia sobie bezpieczeństwa militarnego).

Zasadniczym problemem badawczym była identyfikacja kierunku zmian w ramach poszczególnych systemów, a także czynników determinujących te zmiany. Problem ten jest o tyle ważny, że nie spotkał się z szerszym zainteresowaniem badaczy systemów politycznych, a tym samym jego zbadanie stanowić może uzupełnienie luki w badaniach nad systemami politycznymi państw europejskich.

Zanim zarysowany wyżej cel zostanie rozwinięty należało przyjąć założenie wstępne, w myśl którego każde z państw stanowiących przedmiot analizy w jakimś stopniu korzystało (i nadal korzysta) z doświadczenia demokratycznego systemu politycznego państwa, z którym graniczy (w przypadku Malty – Wielkiej Brytanii). I tak w przypadku Andory państwem takim pozostaje przede wszystkim Hiszpania (w mniejszym stopniu Francja), w przypadku

³⁵ Tj. takich, które stanowią swoiste wzory (modele) systemów rządów: od systemu parlamentarnego poczynając (Wielka Brytania), przez półprezydencki (Francja), superprezydencki (Rosja), a na kanclerskim (Niemcy) skończywszy.

Liechtensteinu – Szwajcaria (a do lat 20. XX wieku Austria), w przypadku Monako – Francja, w przypadku San Marino – Włochy, a w przypadku wspomnianej wcześniej Malty – państwo, które sprawowało jako ostatnie protekcję nad tym państwem, czyli Wielka Brytania. Państwa te, z przyczyn funkcjonalnych i stylistycznych, nazywane będą byłymi protektorami. Nazwa ta wydaje się uzasadniona o tyle, że przez wiele stuleci sprawowały one faktyczną bądź domniemaną (wynikającą z zawieranych porozumień dwustronnych) opiekę nad swoimi sąsiadami (Wielka Brytania nad Maltą). Andora do 1993 roku pozostawała pod faktyczną kontrolą obu współwładców: współksięcia francuskiego (reprezentowanego przez ostatnie dekady przez Prezydenta Republiki Francuskiej) i współksięcia episkopalnego (biskupa katalońskiej diecezji Seo de Urgel, który oparcie swojej władzy znajdował zarówno w instytucjonalnym Kościele katolickim, ale i w rządzie hiszpańskim, który nierzadko poczuwał się do odpowiedzialności za los Andorczyków). W 1993 roku Andora zawarła trójstronny traktat, który uregulował stosunki z sąsiadami zobowiązując ich do ochrony terytorium Andory na wypadek zagrożenia integralności. Liechtenstein jako jedyne z mikropaństw (tj. wszystkich analizowanych w niniejszym autoreferacie, poza Maltą) nie posiada odpowiedniego traktatu, który choćby w części pozwalał któremukolwiek z sąsiadów na interwencję w przypadku naruszenia integralności terytorialnej Księstwa. Chociaż po zwrocie o 180 stopni w kierunku polityki zagranicznej po I wojnie światowej Liechtenstein znajduje się teraz w ścisłej unii politycznej i gospodarczej ze Szwajcarią to nie można go określić obecnie mianem protektoratu. W przypadku Monako odpowiedni traktat, który poddawał w wątpliwość prawnomiędzynarodowy status Księstwa został zawarty w 1918 roku. Dopiero zmiany traktatowe w pierwszej dekadzie XXI wieku doprowadziły do usunięcia przesłanek, które pozwalałyby uznawać Monako za francuski protektorat. W odniesieniu do Malty Wielka Brytania uczyniła ją jedną ze swoich kolonii – najpierw jako protektorat (*Malta Protectorate*) (1800-1813), następnie jako Kolonia Królewska (*Crown Colony of the Island of Malta and its Dependencies*), aż do uzyskania niepodległości w 1964 roku i symbolicznego końca ery zależności z imperium brytyjskim w 1974 roku, kiedy zdecydowała się porzucić monarchiczną formę rządów. W 1987 roku Malta przyjęła klauzulę neutralności. Przechodząc wreszcie do San Marino państwo to przez wiele stuleci pozostawało pod większym lub mniejszym wpływem lokalnych potęg: od Państwa Kościelnego przez Księstwo Spoleto. Po likwidacji Państwa Kościelnego i powstaniu państwa włoskiego San Marino stało się enklawą, a przez to stosunki z jedynym sąsiadem musiały ulec zacieśnieniu. Istniejące już wcześniej wątpliwości, co do suwerenności San Marino mogły zostać wzmocnione przez zapisy traktatu sąsiedzkiego 1939 roku, który zakazywał

temu państwu przyjmowania „protekcijnej przyjaźni” od jakiejkolwiek innej władzy niż włoska. Gdy ów kontrowersyjny zapis usunięto w 1971 roku argumenty na rzecz nazywania San Marino protektorem straciły moc.

Tym samym, wobec powyższego, w odniesieniu do wszystkich 5 państw należy przyjąć, że obecnie mają one, pomimo silnych więzów wiążących je z byłymi protektorami, charakter państw suwerennych. Wobec tego można było przyjąć wstępne założenie badawcze, wedle którego **pozostawanie w ścisłej zależności z byłymi protektorami odcisnęło się w znaczący sposób na systemach politycznych wszystkich 5 państw.** W odniesieniu do poszczególnych państw taką zależność dostrzec można było między innymi w implementacji do własnego systemu konstytucyjnego podobnych lub czasem dokładnie takich samych instytucji wraz z zasadami ich funkcjonowania jak w państwach sąsiednich. Zatem **wraz z chwilą podjęcia decyzji o demokratyzacji systemu przez decydentów politycznych pojawiło się kilka możliwości kierunku tego procesu, spośród których najbardziej oczywistymi zdawałyby się być:**

- (1) przyjmując założenie, że były protektor stanowił dla decydentów swoisty demokratyczny punkt odniesienia, przekształcenia mogły iść w kierunku kopiowania rozwiązań konstytucyjnych byłego protektora;
- (2) zdecydowanie się na porzucenie rozwiązań specyficznych (charakterystycznych dla tych państw) kosztem zbudowania nowych dla tych ustrojów (choć wypróbowanych już w wielu innych państwach), które były swoistym dorobkiem tzw. standardów europejskich modelu państwa demokratycznego kształtowanego między innymi przez opinie Komisji Weneckiej;
- (3) pozostanie przy obecnych, charakterystycznych dla ustrojów analizowanych państw rozwiązaniach ustrojowych, a jedynie ewentualnym dostosowaniu ich kształtu i funkcjonowania do standardów państwa demokratycznego;
- a na końcu wreszcie kombinacji tych trzech rozwiązań w odniesieniu do różnych elementów ustroju.

Zasadniczym (głównym) pytaniem badawczym pozostawało wobec tego: w jakim stopniu decydenci polityczni w państwach stanowiących przedmiot analizy zdecydowali się na europeizację ustrojów politycznych i ewolucję w stronę rozwiązań charakterystycznych dla byłych protektorów tych państw, a na ile, chcąc zachować tożsamość konstytucyjną (ustrojową), byli takim zmianom niechętni pozostawiając

instytucje (zarówno samo ich istnienie, ale i ich konstrukcję, zasady funkcjonowania, etc.) w możliwie niezmiennym kształcie?

W ramach procesu badawczego przyjęto hipotezę badawczą, że decydenci polityczni wszystkich 5 państw wobec wyżej zarysowanego dylematu zdecydowali się, w zależności od konkretnego elementu systemu politycznego, na wybór pierwszego wariantu (tj. przyjęcia rozwiązań ustrojowych charakterystycznych dla byłego protektora) i trzeciego, czyli pozostawienia dotychczasowych rozwiązań specyficznych, przy jednoczesnym dostosowaniu ich do warunków państwa demokratycznego rezygnując jednocześnie z definitywnego porzucenia charakterystycznych dla siebie rozwiązań ustrojowych na rzecz budowy od podstaw nowych instytucji opierając się jedynie na dorobku tzw. standardów europejskich modelu państwa demokratycznego.

Dla realizacji przyjętego wyżej celu badawczego, problemu badawczego i weryfikacji przyjętej hipotezy badawczej zasadne było sformułowanie dodatkowych pytań badawczych (pytań pomocniczych):

- Jak ustrojodawcy ukształtowali podstawy konstytucyjne instytucji politycznych funkcjonujących w ramach systemów politycznych analizowanych państw?
- Czy w porównaniu państw sąsiednich (w przypadku Malty – Wielkiej Brytanii) do analizowanych państw dostrzegalne było znaczące podobieństwo rozwiązań prawnych, a jeśli podobieństwo istniało to w jakim stopniu stanowiło ono powielenie rozwiązań, a na ile było jego specyficzną formą dopasowaną do specyfiki państwa małego?
- Jak rozwiązania prawne w analizowanych państwach przyjęte w odniesieniu do poszczególnych instytucji różniły się w stosunku do rozwiązań przyjętych u sąsiadów tych państw (w przypadku Malty – w stosunku do Wielkiej Brytanii)?

Cykl publikacji stanowiących osiągnięcie naukowe to wynik moich kilkunastoletnich badań nad systemami politycznymi najmniejszych demokratycznych państw Europy. W tym celu podejmowałem się analizy podstaw prawnych oraz praktycznego wykorzystania instytucji politycznych w tych państwach. W ramach prowadzonych badań systemów wymienić można obszary szczególnego zainteresowania i związane z nimi odpowiednie szczegółowe pytania badawcze, na które odpowiedzi starałem się poszukiwać przede wszystkim we wskazanych niżej publikacjach stanowiących element cyklu.

By wskazać na kluczowe znaczenie pewnych zagadnień i podporządkowanych im pytań badawczych i oddzielenie ich od tła stanowiącego jedynie uzupełnienie podejmowanych zagadnień podzieliłem poniższą materię na dwie części:

pierwsza (I) stanowi zasadniczy przedmiot rozważań w ramach niniejszego autoreferatu, podczas gdy druga (II) pomóc ma w zrozumieniu specyfiki czynników wewnętrznych i zewnętrznych, które determinowały zmiany w systemach politycznych analizowanych państw.

I. Obszary kluczowe i podporządkowane im publikacje wiodące:

- **(1) rozwiązania ustrojowe** – celem tego obszaru badawczego było udzielenie odpowiedzi na pytanie: w jakim zakresie prawodawca małego państwa reformując system polityczny określał instytucje i ich pozycję ustrojową korzystając z doświadczeń państwa będącego byłym protektorem, z którym wiązały go więzy podobnej kultury prawnej i politycznej?
 - (a) Łukaszewski M., *Forgotten diarchy. Andorran constitutional organs in light of the provisions of Spanish and Andorran Constitutions*, (w:) *Konstytucje państw europejskich z perspektywy historycznej i współczesnej*, P. Kowalczyk, B.A. Maciejewska (red.), Toruń 2015, ss. 151-180;
 - (b) Łukaszewski M., *Pozycja ustrojowa przewodniczącego parlamentu Andory (Syndyka Generalnego) w kontekście zmiany ustrojowej z 1993 r.*, „Przegląd Europejski” 2018, nr 3, ss. 123-141;
 - (c) Łukaszewski M., *Pozycja ustrojowa Lidera Opozycji w maltańskim systemie konstytucyjnym*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2023, nr 1 (77), ss. 89-105;
- **(2) instytucje demokracji bezpośredniej** - celem badań w ramach takiego obszaru było poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: jak obywatele, realizując swoje podmiotowe prawa, mogli doprowadzić do realnych zmian w systemie politycznym korzystając z narzędzi innych niż demokracja przedstawicielska? Jednocześnie w ramach tego obszaru zasadne było znalezienie odpowiedzi na pytanie, co do zakresu, formy i charakteru przyjęcia rozwiązań ustrojowych dotyczących instytucji demokracji bezpośredniej od byłego protektora:
 - (d) Łukaszewski M., *Parliament–government–citizens. The place of the institution of direct democracy in the discussion on the shape of San Marino-European Union relations in the context of the referendum of 2013*, „Przegląd Politologiczny” 2021, nr 4, ss. 95-107;
 - (e) Łukaszewski M., *Microstate and monarchy in the face of the challenges of the modern world. The political system of Liechtenstein and its specificity (an outline of the problem)*, „Przegląd Politologiczny” 2015, nr 3, ss. 93-102;
 - (f) Łukaszewski M., *When the People’s Needs Are Not Listened to: Istanza d’Arengo on the Background of Other Forms of Direct Democracy in San Marino*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2019, vol. 24, nr 1, ss. 121-136;
 - (g) Łukaszewski M., *Weto w ustroju szwajcarskim i liechtensteińskim jako konstytucyjne prawo suwerena*, „Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2023, vol. 20, nr 1 (82), ss. 103-121;

- (h) Łukaszewski M., *Arengo, obywatelska inicjatywa ustawodawcza, Instancja Arengo i referendum – formy demokracji bezpośredniej w San Marino na tle rozwiązań konstytucyjnych Włoch*, (w:) *Uwarunkowania demokracji bezpośredniej we współczesnej Europie*, M. Musiał-Karg, A. Stelmach (red.), Poznań 2018, ss. 21-40;
- (3) podstawy ustrojowe – zasadnym pytaniem była kwestia, w jaki sposób kształtowały się podstawy ustrojowe analizowanych państw i w jakim stopniu odpowiadają one standardom europejskim, w szczególności w odniesieniu do państw o skomplikowanej strukturze konstytucji (tj. innej niż w formie jednego aktu prawnego):
 - (i) Łukaszewski M., *Znaczenie Deklaracji praw obywateli i fundamentalnych zasad porządku San Marino i jej nowelizacji na ewolucję sanmaryńskiej konstytucji*, (w:) *Regionalne systemy ochrony praw człowieka w dobie kryzysu demokracji liberalnej*, J. Jaskiernia, K. Spryszak (red.), tom 2, 2020, ss. 439-452;
- (4) głowa państwa – ważnym z poznawczego punktu widzenia była kwestia, w jakim stopniu ustroje badanych państw odpowiadają standardom europejskim, w szczególności w odniesieniu do państw o monarchicznej formie rządów, która – z przyczyn oczywistych – narażona jest na ryzyko krytyki nieprzystawania do współczesnych standardów demokratycznego państwa prawnego, w którym działania władcy powinny znajdować się pod kontrolą parlamentarną³⁶ i sądową, a sam monarcha ma ograniczoną rolę polityczną, gdyż nie czerpie swojej legitymizacji do rządzenia z wyborów powszechnych, a przez to kontrola obywatelska podejmowanych przez niego decyzji ma ograniczony charakter. Konieczne było też spojrzenie na relacje między organami w ramach analizowanych państw, w tym najważniejszych – jak się wydaje – z punktu widzenia stabilności systemu politycznego i jego efektywności: głowy państwa, szefa rządu i przewodniczącego parlamentu. W odniesieniu do tego obszaru istotne było ustalenie, czy organy te posiadają kompetencje, które nie prowadzą do nadmiernej koncentracji władzy w ramach jednego jej ośrodka:
 - (j) Łukaszewski M., *Monarchia konstytucyjna a standardy europejskie. Analiza na przykładzie Monako*, (w:) *Monachia. Idea, historia, perspektywy*, K. Kofin, M. Kofin (red.), Kraków 2018, ss. 267-288;
 - (k) Łukaszewski M., *Acquis Européen in the Field of Monarchical Power: The Future of the Monarchical Form of Government in Europe in the Face of the Limitation of the Monarch's Power—Scandinavian Monarchy as a Model for European Monarchies?*, (w:) *The process of politicization. How much politics does a society need?*, W. Waławczyk, A. Jarosz (red.), CGS Studies, nr 5, Newcastle upon Tyne 2017, ss. 175-199;

³⁶ Chociażby poprzez instytucję kontrasygnaty, która pozwala pociągnąć do odpowiedzialności politycznej członków rządu, którzy współpodpisali akt monarchy.

- (l) Łukaszewski M., *Evolution of the Relationship Between the Head of State, the Head of the Government and the Speaker of Parliament in the Process of Democratization on the Example of European Microstates*, (w:) The 30th NISPAcee Annual Conference e-proceedings. Crises, Vulnerability and Resilience in Public Administration, Bucharest 2022, bez paginacji.

II. Obszary stanowiące tło i uwarunkowania, które oddziałują na przemiany w ramach systemów politycznych wraz z podporządkowanymi im publikacjami:

- **(5) samorząd terytorialny** – pytaniem w ramach tego obszaru była kwestia miejsca jednostek samorządu terytorialnego w życiu politycznym analizowanych państw. Pytanie to było szczególnie istotne ze względu na wagę upodmiotowienia samorządu w ramach niewielkiego (pod względem zasobów terytorialnych, ludnościowych, kadrowych i organizacyjnych) organizmu państwowego:
 - (l) Łukaszewski M., *Konstytucyjne zabezpieczenie praw jednostek samorządu terytorialnego w ramach unitarnej formy państwa na przykładzie najmniejszych państw europejskich*, (w:) *Europa i Unia Europejska w czasach kryzysu (wybrane aspekty)*, M. Skarżyński, A. Stelmach (red.), Poznań 2017, ss. 211-228;
 - (m) Łukaszewski M., *Central government-local government relations on the example of selected European microstates*, (w:) *Contribuția tinerilor cercetători la dezvoltarea administrației publice: Materiale ale Conferinței științifico-practice internațională*, ediția a 7-a, 26 februarie 2021 / comitetul organizatoric: Balan Oleg [et al.] , O. Balan, A. Zelenschi (red.), Chișinău 2021, ss. 20-23.
- **(6) polityka zagraniczna** – w ramach prowadzonej przez decydentów politycznych analizowanych państw polityki jednym z najważniejszych badanych obszarów była polityka zagraniczna. Wynikało to ze specyficznego położenia geopolitycznego takich państw i niewielkich zasobów (ludzkich, terytorialnych, naturalnych, etc.). W efekcie tego decydenci polityczni zmuszeni byli do prowadzenia bardzo umiejętnej polityki zagranicznej skierowanej przede wszystkim w stronę sąsiadów (którym poza Maltą był były protektor), a w dalszym planie – w stronę struktur europejskich, co wynika wprost (choć nie wyłącznie) ze zglobalizowanej gospodarki. W odniesieniu do tego obszaru zasadne zdawało się być postawienie pytania o to, w jakim stopniu decydenci polityczni w państwach stanowiących przedmiot analizy skupiali się na prowadzeniu suwerennej polityki zagranicznej z poszanowaniem interesów byłego protektora oraz jak odnosili się do kwestii integracji europejskiej i miejsca ich państw w tym procesie:
 - (n) Łukaszewski M., *Zwrot o 180 stopni. Stosunki szwajcarsko-liechtensteińskie w stulecie (1919-2019) ustanowienia przedstawicielstwa dyplomatycznego Księstwa w Bernie (przegląd)*, (w:) *Jedność w różnorodności. Społeczeństwo otwarte a bezpieczeństwo. Konteksty szwajcarskie*, B. Wiśniewska-Paź (red.), Toruń 2020, ss. 41-58;

- (o) Łukaszewski M., *The EU's relations with Monaco, Andorra and San Marino. Why the Association Agreement?* (w:) *EU external actions in the contested global order*, T. Wallas, B. Przybylska-Maszner, M. Walkowski (red.), Poznań 2022, ss. 201-214;
- (p) Łukaszewski M., *Znaczenie traktatów sąsiedzkich dla bezpieczeństwa demokratycznych mikropaństw europejskich*, (w:) *Ziemie Zachodnie i Północne: Niemcy, mniejszości i migracje, bezpieczeństwo międzynarodowe. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Andrzejowi Saksonowi*, A. Stelmach, A. Barabasz, C. Trosiak (red.), Poznań 2022, ss. 529-536;
- (r) Łukaszewski M., *Parliament–government–citizens. The place of the institution of direct democracy in the discussion on the shape of San Marino-European Union relations in the context of the referendum of 2013*, „Przegląd Politologiczny” 2021, nr 4, ss. 95-107;
- (7) **prawa polityczne** – w odniesieniu do tego obszaru zasadne było postawienie pytania, w jaki sposób decydenci polityczni ograniczali ludności zamieszkującej terytorium analizowanych państw prawo do partycypacji politycznej przez różnego rodzaju mechanizmy takie jak konstrukcja prawa wyborczego, czy proces nabywania obywatelstwa:
 - (s) Łukaszewski M., *Ewolucja prawa wyborczego Liechtensteinu*, „Studia Politica Germanica” 2017, nr 1–2(6–7), s. 379-396;
 - (t) Łukaszewski M., *Być mniejszością we własnym państwie. O ograniczeniach prawnych w nabywaniu obywatelstwa na przykładzie Andory i Monako*, (w:) *Migranci i mniejszości jako obcy i swoi w przestrzeni polityczno-społecznej*, A.S. Adamczyk, A. Sakson, C. Trosiak (red.), vol. 5, Poznań 2019, ss. 439-450;
 - (u) Łukaszewski M., *Polityczna partycypacja kobiet w organach państwowych Andory i Monako w kontekście sytuacji u ich sąsiadów (wybrane problemy)*, (w:) *Uwarunkowania funkcjonowania jednostki we współczesnym środowisku bezpieczeństwa*, I. Andruszkiewicz, M. Skarżyński (red.), Poznań 2016, ss. 63-80;
 - (w) Łukaszewski M., *Specyfika partii promonarchicznej na przykładzie ugrupowań na scenach politycznych europejskich mikropaństw (Liechtenstein, Monako)*, (w:) *Wybrane systemy polityczne i partyjne: wyzwania i prognozy*, K. Kamińska-Korolczuk, M. Mielewczyk, R. Ożarowski (red.), Gdańsk 2018, ss. 157-178.

Metody badawcze

Powyższe zagadnienia, w ramach prowadzonego procesu badawczego, w celu odpowiedzi na postawione pytania badawcze wymagały wykorzystania szeregu metod badawczych, co jest w zupełności naturalne, jako że procesy zachodzące w ramach systemów politycznych są wieloaspektowe. Poniżej wskazano zatem metody, które stanowić musiały zasadniczy trzon prowadzonych badań.

Kontekst historyczny kształtowania się przemian w ramach i wokół systemów politycznych analizowanych małych państw demokratycznych nakazywał wykorzystanie

jednej z metod historycznych³⁷ – **metody genetycznej**, która pozwala na wyciągnięcie wniosków ze skomplikowanych przyczyn danego zjawiska, a zatem zakłada istnienie ciągu zdarzeń, które prowadzą do określonych skutków politycznych³⁸. Ta metoda zdaje się najlepiej odpowiadać na zapotrzebowanie politologów pragnących dociec „genezy i ewolucji ustrojów i instytucji politycznych, elit politycznych i roli przywódców, zjawisk i procesów oraz form toczącego się na przestrzeni dziejów życia politycznego”³⁹. Wykorzystanie tej metody w badaniu ewolucji systemów politycznych małych państw było oczywiste, stąd analizowanie współczesnych instytucji politycznych z pominięciem tej metody wydawałoby się być z góry skazane na zarzut nieskorzystania z metod badawczych, które mogą przybliżyć nas do lepszego poznania powodów takiego, a nie innego ukształtowania się instytucji politycznych. W odniesieniu do zestawu publikacji wymienionych w ramach niniejszego autoreferatu niemal każda z nich (w większym bądź mniejszym zakresie) wymagała skorzystania z tej metody.

Badanie systemu politycznego z pominięciem **podejścia instytucjonalno-prawnego** niemal zawsze jest z góry skazane na porażkę. To właśnie dzięki tej metodzie możliwe jest poznanie zespołu norm, na podstawie której dany system polityczny funkcjonuje. Tym samym zasadniczym przedmiotem analizy w ramach tej metody jest badanie norm zawartych w aktach prawnych. W odniesieniu do analizowanych państw, z racji posiadanych przez nie systemów prawnych opartych na prawie skodyfikowanym wydawało się naturalne, że to właśnie akty prawne (od konstytucji począwszy, przez ustawy i umowy międzynarodowe, a na aktach niższego rzędu skończywszy) stanowią będą zasadniczy przedmiot analizy w ramach tego podejścia. Jednak chociażby skomplikowana natura konstytucji San Marino nakazywała wychodzić poza przepisy prawa skodyfikowanego.

Trzecią metodą badawczą, której zastosowanie było niemal oczywiste, patrząc choćby przez pryzmat tytułu samego osiągnięcia, była **metoda porównawcza** (zwana też analizą komparatystyczną). Bartłomiej Michalak nie bez racji twierdzi, że „metoda porównawcza stanowi najbardziej oczywistą drogę umożliwiającą testowanie twierdzeń teoretycznych na gruncie nauki o polityce”⁴⁰. Metoda ta, czasem nazywana jedynie podejściem (a zatem czymś

³⁷ Niektórzy badacze (m.in. A. Chodubski, T. Pawłuszko, B. Krauz-Mozer, P. Ścigaj i P. Borowiec) piszą wprost o metodzie historycznej, a nie o zespole metod historycznych. Por. R. Bäcker; M. Winclawska, J. Rak, L. Czechowska, G. Gądomska, J. Gajda, K. Gawron-Tabor, M. Giedz, D. Kaspróicz, M. Mateja, B. Płotka, A. Seklecka, W. Szewczak, J. Wojciechowska, *Metodologia badań politologicznych*, Warszawa 2016, s. 65-66.

³⁸ W. Żebrowski, *Przedmiot i metody badań politologicznych*, „Cywilizacja I Polityka” 2012, nr 10, s. 87.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ B. Michalak, *Metody porównawcze stosowane w badaniach systemów wyborczych*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2016, nr 51, s. 10.

nie do końca spełniającym wszystkie kryteria przewidziane dla metod badawczych), zastosowana w odniesieniu do porównywania różnych rozwiązań ustrojowych w odniesieniu do podobnych pod względem wielokrotnie już przytaczanych wyżej potencjałów (ludnościowych, kadrowych, organizacyjnych, terytorialnych) była w odniesieniu do podejmowanych badań nad małymi państwami europejskimi metodą kluczową pozwalającą na dostrzeżenie podobieństw i różnic zjawisk zachodzących w ramach systemów politycznych. W ramach badań nad systemami politycznymi małych państw europejskich istotne było również odniesienie rozwiązań instytucjonalnych w tych państwach do standardów europejskich, czy rozwiązań w państwach-byłych protektorach. Ogrom rzeczywistości politycznej, w ramach której funkcjonuje system polityczny każdego z analizowanych państw powoduje brak możliwości objęcia analizą wszystkich aspektów rzeczywistości politycznej przez politologów, a co za tym idzie – i tu raz jeszcze należy zgodzić się z B. Michalakiem – konieczność zadowolenia się metodą porównawczą, której umiejętne i kreatywne wykorzystanie pozwala na obserwację świata politycznego⁴¹. Wobec wspomnianego wyżej ogromu rzeczywistości politycznej z pomocą przyszła **metoda-analiza systemowa**, która funkcjonowanie procesów i instytucji politycznych pozwalała osadzić w ramach poszczególnych systemów konstytucyjnych analizowanych państw. Wykorzystanie metody systemowej było tutaj o tyle zasadne, że instytucje polityczne nie funkcjonują wyłącznie w oparciu o odpowiednie przepisy prawne, ich ewolucję (przekształcenia), ale i w kontekście funkcjonowania całości systemu politycznego, którego były i nadal są częścią.

Odpowiedzi na pytania badawcze

Badania nad małymi państwami demokratycznymi doprowadziły do następujących ustaleń i odpowiedzi na wskazane wcześniej pytania w odniesieniu do poszczególnych obszarów:

- **(1) rozwiązania ustrojowe** – w odniesieniu do Andory i Hiszpanii (a w niektórych, choć jednak nielicznych elementach również do Francji) dostrzegalne jest podobieństwo rozwiązań ustrojowych wielu instytucji politycznych obu państw, nawet pomimo bardzo specyficznej konstrukcji głowy państwa w Andorze poprzez:

⁴¹ Tamże.

- określenie władzy suwerennej w narodzie⁴²;
- podobnie słabej ustrojowo głowie państwa – monarcha hiszpański, podobnie jak zdecydowana większość głów państw będących monarchiami na kontynencie europejskim, został pozbawiony możliwości faktycznego wykorzystywania instrumentów, które pozwoliłyby mu odgrywać większą niż stabilizacyjną i symboliczno-ceremonialną rolę w systemie politycznym państwa, przy jednoczesnym zastrzeżeniu, że głowa państwa Andory posiada nieliczne narzędzia, które mogą w większym lub mniejszym stopniu oddziaływać na życie polityczne⁴³;
- podobnie określonego katalogu praw i wolności jednostki ze szczególnym uwzględnieniem oparcia ich na Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (art. 10 ust. 2 hiszpańskiej ustawy zasadniczej i art. 5 Konstytucji Księstwa) i wyeliminowaniu z systemu prawnego kary śmierci (odpowiednio: art. 15 i art. 8 ust. 3);
- istnienie w systemie prawnym szczególnego rodzaju aktu prawnego będącego aktem wyższym w hierarchii aktów prawnych od ustawy zwykłej, a poniżej ustawy zasadniczej⁴⁴ oraz stworzenie dodatkowych w dużej mierze tożsamyh wymogów w procedurze ich przyjmowania przez parlament: w przypadku Andory ustawy te są przyjmowane bezwzględną większością głosów członków Rady Generalnej, z kolei w przypadku Hiszpanii ustrojodawca wymaga zgody absolutnej większości członków Kongresu w głosowaniu końcowym nad całością projektu (art. 81 ust. 2), przy czym w przypadku Andory ustrojodawca wprowadził dodatkowo specyficzną kategorię ustaw kwalifikowanych, których przyjęcie przez parlament obwarowane jest jeszcze dodatkowym wymogiem: jeśli dana ustawa kwalifikowana dotyczy systemu wyborczego, referendum, kompetencji i subwencji dla samorządu terytorialnego musi ona uzyskać poparcie bezwzględnej większości głosów członków Rady Generalnej wybranych w okręgach parafialnych oraz większości parlamentarzystów wybranych w krajowym okręgu wyborczym (art. 57 ust. 3);
- możliwość rozpisywania przez głowę państwa referendum o szczególnym znaczeniu politycznym – w przypadku Hiszpanii i Andory referendum zarządzane jest przez głowę państwa, jednak ta ma ograniczoną rolę, gdyż czyni to na wniosek szefa rządu, który

⁴² To o tyle istotne, że o ile we Francji – podobnie jak w wielu innych republikach suwerenem jest naród – w Europie są konstytucje monarchii, które suwerenność przyznają monarsze (Watykan), monarsze i ludowi (Liechtenstein), czy też w ogóle nie wskazują komu władza suwerenna przysługuje (Norwegia).

⁴³ Zaliczyć należy do nich przede wszystkim konstytucyjne prawo weta w stosunku do zawieranych przez Andorę umów międzynarodowych (art. 66).

⁴⁴ W Andorze to ustawy kwalifikowane (*llei qualificada*), w Hiszpanii i Francji ustawy organiczne (*ley orgánica/lois organiques*).

uzyskał od parlamentu odpowiednią zgodę; w ramach rozpiszywanego referendum warto wspomnieć też o referendum w sprawie zmiany konstytucji, które w Andorze ma charakter obligatoryjny, z kolei w Hiszpanii referendum konstytucyjne rozpisywane jest wyłącznie w określonych przypadkach⁴⁵;

- ustalenie ram liczbowych określających maksymalną i/lub minimalną liczbę deputowanych do parlamentu (izby parlamentarnej w przypadku parlamentu bikameralnego) – w przypadku Andory przyjęto rozwiązanie hiszpańskie, które określa minimalną i maksymalną liczbę deputowanych do Kongresu, a nie francuskie (w którym to ustawa organiczna określa dokładną liczbę członków obu izb, a ustawa zasadnicza określa jedynie liczbę maksymalną);
- wyróżnienie kategorii stanów nadzwyczajnych, zasad ich wdrażania, a także zobowiązanie ustawodawcy do przyjęcia odpowiednich przepisów regulujących te stany w akcie wyższego rzędu niż ustawa zwykła – w przypadku Andory stany są wzorowane na tych przewidzianych przez ustrojodawcę hiszpańskiego (stan pogotowia (alarmu), stanu wyjątkowego i stanu oblężenia), ale ustrojodawca andorski nie przewidział ostatniego z nich, co wynika wprost z faktu, że to właśnie sąsiedzi Andory na podstawie trójstronnego traktatu sąsiedzkiego (1993) zostali zobowiązani do objęcia obroną terytorium Księstwa⁴⁶; w przypadku obu państw konstytucje określają ramy funkcjonowania poszczególnych stanów nadzwyczajnych, a w zakresie szczegółowego ich wdrażania odsyłają do aktów o charakterze ustaw organicznych (Hiszpania, w Andorze – ustaw kwalifikowanych)⁴⁷;
- powołanie do życia instytucji parlamentarnej odpowiedzialnej za przestrzeganie uprawnień izby parlamentarnej w czasie, kiedy jest ona rozwiązana lub znajduje się w okresie między sesjami – w przypadku Andory rolę takiego organu spełnia Komisja Stała (*Comissió Permanent*), a w Hiszpanii Stała Deputacja⁴⁸; w obu przypadkach na jej

⁴⁵ Są nimi: (1) całkowita zmiana ustawy zasadniczej (tj. przyjęcie nowej) i zmiana określonych przepisów konstytucyjnych dotyczących zasad ustrojowych państwa, a także (2) jeśli zażąda tego co najmniej 10% członków którejkolwiek z izb parlamentarnych.

⁴⁶ W konstytucji Andory nie ma żadnych przepisów dotyczących funkcjonowania państwa w czasie wojny. Podczas gdy konstytucja Królestwa między innymi opisuje procedurę wypowiedzenia wojny, nakłada na obywateli obowiązek obrony państwa oraz wskazuje, że monarcha jest dowódcą sił zbrojnych. Taki stan rzeczy wynika również wprost ze wspomnianego trójstronnego traktatu sąsiedzkiego.

⁴⁷ Porównanie obu reżimów prawnych w ramach stanów nadzwyczajnych przedstawiłem w opracowaniu: M. Łukaszewski M., *Stany nadzwyczajne w systemach konstytucyjnych wybranych małych państw europejskich (ekspertyza specjalistyczna)*, https://obywatelumaszprawo.pl/wp-content/uploads/2024/01/01_Stany-nadzwyczajne-w-systemach-konstytucyjnych-wybranych-malych-panstw-europejskich._O_E_Dr-Marcin-Lukaszewski.pdf, 30.06.2025 r.

⁴⁸ W Hiszpanii każda z izb posiada swój własny organ.

- cele stoi przewodniczący izby parlamentarnej, a jej skład musi uwzględniać proporcjonalną siłę grup parlamentarnych w ramach izby;
- powołanie do życia organu kontroli konstytucyjności z silną pozycją ustrojową – w odniesieniu do tego organu tylko w niewielkiej części zbieżny jest katalog kompetencji, a na dodatek organizacja i skład również określone są dość odmiennie⁴⁹; do kompetencji zarówno andorskiego, jak i hiszpańskiego Trybunału Konstytucyjnego należy orzekanie o zgodności ustaw (i aktów równych rangą)⁵⁰ z konstytucją; poza tą kompetencją andorski akt wymienia ponadto możliwość zbadania konstytucyjności ustaw i umów międzynarodowych w trybie prewencyjnym i postępowanie w sprawie skargi konstytucyjnej, a także rozstrzyganie sporów kompetencyjnych⁵¹; z kolei Trybunał hiszpański poza wskazanymi wcześniej kompetencjami posiada jeszcze kompetencje rozpatrywania skarg o ochronę praw w związku z pogwałceniem praw i wolności (tzw. *recurso de amparo*), a możliwość przyznania dodatkowych kompetencji pozostawia ustawodawcy, który może odpowiednią ustawą organiczną takie kompetencje Trybunałowi przyznać (art. 161 ust. 1 lit. a); w kontekście wspomnianej organizacji Trybunałów podobieństwa kończą się w dużej mierze na powierzeniu różnym organom prawa obsadzania wakatów w obu Trybunałach⁵² i ustaleniu dłuższej niż parlamentarna kadencji indywidualnej sędziego (8 w Andorze i 9 w Hiszpanii)⁵³;
 - wyposażenie obywateli i wspólnot samorządowych w prawo przedkładania projektów ustawodawczych – w przypadku hiszpańskiej ustawy zasadniczej wymagana liczba podpisów obywateli to 500 tysięcy, w przypadku andorskiej – 10% liczby wyborców⁵⁴, a w odniesieniu

⁴⁹ Natomiast próżno szukać choćby zarysu podobieństw z francuską Radą Konstytucyjną (czy to przez pryzmat kompetencji, czy też organizacji wewnętrznej).

⁵⁰ W przypadku Andory mowa o dekretych wydanych na podstawie delegacji ustawodawczej, podczas gdy hiszpańska ustawa zasadnicza wspomina ogólnie o aktach normatywnych z mocą ustawy.

⁵¹ Andorska ustawa zasadnicza wyjaśnia, że spory rozstrzygane przez Trybunał mogą dotyczyć jedynie organów konstytucyjnych, a te są dodatkowo enumeratywnie wskazane. Co ciekawe hiszpański Trybunał również rozstrzyga spory kompetencyjne, ale wyłącznie spory o charakterze pionowym (tj. między państwem a wspólnotami autonomicznymi) i poziomym na szczeblu regionalnym (tj. między wspólnotami autonomicznymi), a nie przewiduje możliwości rozstrzygania sporów kompetencyjnych między centralnymi konstytucyjnymi organami państwa.

⁵² W przypadku Andory są to współksiężęta (po 1) i parlament, a w przypadku Hiszpanii obie izby parlamentu (po 4), rząd (2) i Rada Główna Władzy Sądowniczej (2).

⁵³ Te rozwiązania, co warto zaznaczyć, znajdują podobieństwo również w przypadku członków francuskiej Rady Konstytucyjnej, którzy wskazywani są przez głowę państwa (3) i przewodniczących obu izb parlamentu (po 3), a kadencje indywidualne określono na 9 lat. Na marginesie warto dodać, że wyłącznie w przypadku Francji była głowa państwa otrzymuje prawo zasiadania w składzie omawianego organu.

⁵⁴ O tyle ciekawe, że o ile andorski ustrojodawca nie ograniczył materii podlegającej inicjatywie, to hiszpański ograniczył prawo inicjatywy ustawodawczej składanej przez obywateli i zabronił składania inicjatyw

do wspólnot – w przypadku Andory minimalnie 3 (z 7) takie podmioty, a w przypadku Hiszpanii prawo przedłożenia projektu mają poszczególne zgromadzenia wspólnot autonomicznych;

- w odniesieniu do przewodniczącego andorskiego parlamentu (Syndyka Generalnego) zauważalne jest przyjęcie przez ustrojodawcę rozwiązania kompromisowego;
 - Syndyk Generalny przestaje być najważniejszym obok głowy państwa organem w Andorze, w szczególności wobec pojawienia się instytucji premiera stojącego na czele kolegiального rządu, ale jednocześnie nie jest sprowadzany do roli jedynie przewodniczącego parlamentu i zostaje wyposażony w szereg instrumentów, które umożliwiają mu pełnienie kluczowej roli w systemie politycznym, dzięki czemu wraz z głową państwa i premierem stanowi trzon systemu konstytucyjnego tego państwa. W odniesieniu do maltańskiego Lidera Opozycji dostrzegalny jest w zasadzie brak większych zmian odnoszących się do jego pozycji ustrojowej na skutek przemian ustrojowych. Jedyne liczące się zmiany dokonują się w ostatnich kilkunastu latach, już w ramach dojrzałego demokratycznego;
 - w przypadku Syndyka Generalnego należy podkreślić, że o ile jego pozycja przez kilka stuleci wynikała z konieczności egzekwowania decyzji podejmowanych przez andorski parlament (Syndyk był *de facto* organem wykonawczym parlamentu), o tyle zmiana jego pozycji ustrojowej nie wynikała wprost z przyjętej w 1993 roku Konstytucji Księstwa, ale była pochodną jeszcze zmian, które dokonały się dekadę poprzedzającą to wydarzenie. To właśnie rok 1982 przyniósł pojawienie się nowego organu państwowego (szefa rządu), co w sposób naturalny obniżyło pozycję ustrojową Syndyka Generalnego, który stał się wówczas – jak można byłoby skonstatować – w zasadzie jedynie członkiem parlamentu kierującym jego pracami, jednak upodmiotowiona legislatura połączona z pozostawieniem mimo wszystko umiarkowanie silnej pozycji ustrojowej jej szefa, przy jednocześnie niewyraźnym jednoznacznym wskazaniem relacji na linii premier-Syndyk Generalny, mogły doprowadzić do kryzysu politycznego. Przyjęcie Konstytucji w 1993 roku mogło doprowadzić do znaczącego ograniczenia pozycji ustrojowej Syndyka Generalnego. Twórcy konstytucji nie zdecydowali się jednak, by uczynić z niego wyłącznie przewodniczącego parlamentu, co można zaobserwować po lekturze andorskiej konstytucji, w której ustrojodawca bardzo często wymienne wskazuje szefa rządu i przewodniczącego parlamentu jako odpowiedzialnych za

dotyczących materii ustaw organicznych, spraw podatkowych i odnoszących się do stosunków międzynarodowych, oraz w przedmiocie prawa łaski.

określone działania w relacjach z innymi organami państwa⁵⁵. To o tyle charakterystyczne, że premier jest jednak organem władzy wykonawczej, a Syndyk ustawodawczej. Wybór tej formuły należy wiązać ze szczególną rolą Syndyka w czasach, gdy pełnił on podwójną rolę: jednoosobowego rządu i przewodniczącego parlamentu. Rozwiązanie to w sposób bardzo emblematyczny pokazuje w jaki sposób ustrojodawca andorski kształtując reżim demokratyczny w Konstytucji z 1993 roku łączył tradycyjną rolę jednego z najważniejszych organów państwa z dzisiejszymi wymogami demokratycznego państwa prawnego, w którym istnieje trójpodział władzy;

- Syndyk Generalny po przyjęciu Konstytucji z 1993 roku nie został sprowadzony do roli wyłącznie przewodniczącego parlamentu, ale stał się drugim obok premiera organem, który posiada silną legitymację do podejmowania określonych działań politycznych. W ramach kompetencji kreacyjnych ma prawo (on sam, a nie kierowana przez niego izba, co trzeba wyraźnie podkreślić) wskazania jednego z 5 członków Najwyższej Rady Sądownictwa⁵⁶, chociaż jednocześnie nie przyznano mu – analogicznie do rozwiązań w sąsiedniej Francji – prawa do wskazywania członków Trybunału Konstytucyjnego, który w Księstwie obsadzany jest przez głowę państwa (po jednej osobie) i cały parlament (pozostałe dwie osoby);
- w odniesieniu do maltańskiego Lidera Opozycji, który dość naturalnie stanowił kopię ustrojową swojego brytyjskiego odpowiednika, zauważalne jest pozostawienie tej instytucji w niemal niezmiennym kształcie i roli w odniesieniu do innych organów państwa. O ile dostrzegalny jest stopniowy (nabierający w ostatnich latach lekkiego przyspieszenia) proces odchodzenia od formy powoływania określonych osób na stanowiska państwowe w modelu obejmującego poddaną konsultacji Lidera Opozycji propozycję premiera przedstawioną głowie państwa na rzecz modelu wyboru danej osoby przez parlament większością kwalifikowaną (2/3), to nadal Lider Opozycji pozostaje liczącym się (choć na pewno nie silnym pod względem ustrojowym) graczem w politycznej układance w tym państwie. Praktyka polityczna stosowania dotychczasowego mechanizmu (tj. tego, w którym premier konsultuje z Liderem Opozycji, a potem danej osobie akt mianowania wręcza prezydent) pokazał jego

⁵⁵ Przykładów takich jest wiele: możliwość zainicjowania procedury poinformowania współksiążąt o sprawach ważnych dla państwa, odpowiedzialność polityczna premiera i Syndyka Generalnego, konieczność kontrasygnowania aktów głowy państwa, gdy jeden ze współksiążąt nie składa pod aktem swojego podpisu, a swojej kontrasygnaty nie złożył premier (art. 44 i 45).

⁵⁶ A członek ten z urzędu przewodniczy posiedzeniom tego organu, co również nie jest bez – choćby symbolicznego – znaczenia.

nieefektywność i w obliczu pogłębiającej się polaryzacji i możliwości *de facto* zignorowania opinii Lidera Opozycji przyznał premierowi prawo faktycznego powoływania konkretnych osób na stanowiska państwowe bez faktycznej możliwości zablokowania tego procesu przez największą frakcję opozycyjną również, gdy nominacja ma dotyczyć osoby stojącej na czele urzędu z założenia apartyjnego. Tym samym, wobec powyższego i dwupartyjności maltańskiego systemu, mechanizm mniejszości blokującej (tj. konieczność uzyskania większości kwalifikowanej w parlamencie) jest pewnym remedium mogącym skutecznie hamować monopol partii rządzącej (i jej szefa) na obsadzanie najważniejszych stanowisk państwowych;

- **(2) instytucje demokracji bezpośredniej** – w przypadku tego zagadnienia ustalono, że rozwiązania konstytucyjne wszystkich 5 państw to niemal pełen przekrój możliwości, na jakie mogli zdecydować się ustrojodawcy: od braku jakichkolwiek form demokracji bezpośredniej (Monako), przez ich ograniczony katalog i zastosowanie (Malta i Andora), po pełen przegląd różnych rozwiązań instytucjonalnych i szerokie ich zastosowanie w praktyce (Liechtenstein i San Marino);
 - w odniesieniu do San Marino dostrzegalna jest znacząca rola referendum jako narzędzia w rękach obywateli, które może kształtować kurs prowadzonej przez rząd polityki. Referendum z 2013 roku jest dowodem na to, że pomimo relatywnie wolno postępującego procesu integracji San Marino z UE ów proces został zapoczątkowany przez obywateli, którzy swoją decyzją wyrażoną w referendum przerwali impas decyzyjny w rządzie i parlamencie. Warte podkreślenia jest jednak, że obywatele udając się do urn kierowali się różnymi motywacjami, a wizja tempa, intensywności i oczekiwanych rezultatów procesu integracyjnego była zapewne różna, stąd odpowiadając na pytanie postawione wcześniej o to, jak obywatele mogą doprowadzić do realnych zmian, należy mieć na względzie, że referendum może być narzędziem wspomagającym rząd, ale nie będzie narzędziem wyręczającym pochodzące z poparcia parlamentarnego osoby zasiadające w rządzie; wreszcie trzeba podkreślić, że niejednoznaczna decyzja Sanmaryńczyków w głosowaniu niejako zmusiła rządzących do opowiedzenia się w kwestii przyszłości stosunków ich państwa z Unią dając im wyraźny impuls do opowiedzenia się wyraźnie, co do przyszłych celów integracji⁵⁷. Tym samym potwierdzona została silna rola tego narzędzia w kontekście kreowania polityki (w tym nawet polityki zagranicznej, która nie jest zwykle materią podlegającą

⁵⁷ Tj. o odejściu jednak od ewentualnego członkostwa Republiki w UE, czy jakiegoś bliżej nieokreślonego zbliżenia na rzecz umowy stowarzyszeniowej.

decyzji referendalnej, a pozostaje domeną polityków zasiadających w najważniejszych gremiach decyzyjnych państwa);

- o w odniesieniu do Liechtensteinu kwestia roli obywateli w procesie umożliwiania osiągnięcia określonych rozwiązań politycznych za pomocą instytucji demokracji bezpośredniej jest dużo bardziej skomplikowana, a wynika to wprost z pozycji ustrojowej i kompetencji księcia w tym państwie. O ile konstytucja przyznaje obywatelom bardzo szeroki katalog instrumentów, którymi mogą oni realnie wpłynąć na rządzących (porównywalny w Europie w zasadzie tylko z sąsiednią Szwajcarią), o tyle jednocześnie pozostawia w rękach księcia narzędzia powodujące, że realność zmian wydaje się być tylko iluzoryczna. Innymi słowy: jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że suwerenna władza w Księstwie leży zarówno w rękach księcia, jak i obywateli, a książę ma możliwość blokowania większości inicjatyw pochodzących od obywateli możemy zauważyć, że system polityczny Liechtensteinu jest siecią skomplikowanych powiązań, w których główną rolę w systemie politycznym odgrywa Dom Książęcy. Tym samym należy docenić wpisanie przez ustrojodawcę szerokiego katalogu narzędzi demokracji bezpośredniej, a także ich praktyczne wykorzystanie⁵⁸, ale zastrzec, że wiele z inicjatyw skutecznie blokowanych jest przez głowę państwa, która przez groźbę weta bądź jego użycie skutecznie utrudnia wprowadzenie niektórych inicjatyw w życie⁵⁹. W wątpliwość należy zatem poddać stwierdzenie, że ustrojodawca (*de facto* mowa tutaj o Domu Książęcym) chcąc doprowadzić do równowagi obu podmiotów, które noszą przymiot suwerena (obywatele i książę) przyznał monarsze prawo weta względem ustaw, ale jednocześnie obywatelom przyznał prawo uchwalenia względem księcia wotum nieufności lub obalenia monarchii w drodze referendum. Innymi słowy: ta równowaga ma charakter pozorny. Wynika to z faktu, że ewentualne przyjęcie w referendum wotum nieufności dla księcia w sensie faktycznym nie pociąga za sobą żadnych realnych konsekwencji (książę może po prostu przyjąć do wiadomości brak udzielonego mu zaufania i dalej piastować swoją funkcję). W odniesieniu do drugiego z rozwiązań prawnych należy zauważyć, że narzędzie to ma prowadzić do zmiany formy rządów. W sytuacji, gdy większość obywateli negatywnie podchodzi do odmowy udzielenia sankcji przez księcia w jakiejś sprawie (a nie jest przeciwna samemu monarsze czy

⁵⁸ Liechtensteińczycy w ciągu ostatnich 100 lat uczestniczyli w referendach, w których odpowiedzieli na mniej więcej 100 pytań.

⁵⁹ W szczególności mowa tutaj o inicjowanych przez obywateli zmian w zakresie tzw. kwestii moralnych (aborcja, małżeństwa osób tej samej płci, etc).

instytucji monarchii jako takiej) skorzystanie z tego instrumentu wydaje się nieadekwatnym do zaistniałej sytuacji. Oczywiście groźba skorzystania z tego instrumentu przez obywateli (np. poprzez rozpoczęcie zbiórki podpisów pod wnioskiem) może poskutkować zmianą stanowiska głowy państwa w przypadku kolejnych kwestii przedkładanych mu do decyzji, jednak nadal zastosowanie takiego rozwiązania jest nieproporcjonalne do wagi decyzji podejmowanych przez głowę państwa;

- w odniesieniu do instytucji *Istanza d'Arengo* w San Marino zauważalne jest jej silne umocowanie w tradycji ustroju tego państwa. Wydawałoby się, że wraz z włączeniem do systemu konstytucyjnego różnych form demokracji bezpośredniej w Republice (na przełomie lat 80. i 90. XX wieku) w naturalny sposób pozostawienie w ustroju omawianej instytucji straciło sens, jednak ustrojodawca postanowił pozostawić tę instytucję uznając ją za element tożsamości konstytucyjnej San Marino i dostrzegając jej zalety, które nie mogą zostać zastąpione przez referenda czy też obywatelską inicjatywę ustawodawczą;
- o ile *Istanza d'Arengo* stanowi ważny instrument w rękach obywateli, to nie można jednocześnie przeceniać jego wagi (wszak wniosek w ramach *Istanza d'Arengo* może zostać szybko odrzucony przez parlament), jeśli porównamy tę instytucję z chociażby możliwością składania przez obywateli wniosków referendalnych, dzięki którym nawet pomimo niechętnie nastawionego parlamentu sprawa może trafić pod osąd ogółu obywateli⁶⁰;
- w przypadku tego obszaru dostrzegalne jest przyjęcie rozwiązań w poszczególnych państwach stanowiących przedmiot analizy niemal tożsamy z byłymi protektorami: Liechtenstein ma pełen przegląd rozwiązań, które niemal w całości pokrywają się z równie szerokim katalogiem narzędzi demokracji bezpośredniej w sąsiedniej Szwajcarii, podobnie sprawa ma się w odniesieniu do relacji San Marino-Włochy, a także Malta-Wielka Brytania i Andora-Hiszpania (choć akurat w odniesieniu do obu ostatnich par katalog jest podobnie ograniczony). Pewnym ewenementem pozostaje tutaj Monako, które pomimo ograniczonego katalogu narzędzi demokracji bezpośredniej w sąsiedniej Francji, samo zrezygnowało całkowicie z jakichkolwiek form demokracji bezpośredniej;

⁶⁰ O ile tylko wniosek ten nie zostanie zatrzymany z przyczyn formalnych przez sanmaryński sąd konstytucyjny (Kolegium Gwarancyjne). M. Łukaszewski, *When the People's Needs Are Not Listened to: Istanza d'Arengo on the Background of Other Forms of Direct Democracy in San Marino*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2019, t. 24, s. 135.

- zauważalna jest dość duża rezerwa w przyznawaniu obywatelom prawa do korzystania z instytucji demokracji bezpośredniej na Malcie, co można wiązać z odziedziczoną po czasach zależności od monarchii brytyjskiej charakterystyczną i fundamentalną zarazem dla tamtejszego systemu ideą suwerenności (nadrzędności, omnipotencji) parlamentu;
- co się tyczy instytucji weta ludowego dostrzegalne jest podobieństwo instytucji w Szwajcarii i Liechtensteinie pomimo – zdawałoby się – radykalnie odmiennych form i systemów rządów: Szwajcaria to republika federalna ze słabą pozycją kolegiatnej głowy państwa i bardzo silną pozycją parlamentu, a Liechtenstein to monarchia konstytucyjna z relatywnie słabą pozycją parlamentu⁶¹, nad którym to organem dominuje pochodząca z dziedziczenia głowa państwa. Nie będzie zaskoczeniem, że to właśnie Szwajcaria stała się dla Liechtensteinu kompasem w kontekście rozwiązań ustrojowych dotyczących form demokracji bezpośredniej (w szczególności, jeśli zwrócimy uwagę na fakt w zasadzie niewystępowania żadnych instytucji demokracji bezpośredniej aż do lat 20. XX wieku, kiedy to niemal jednocześnie doszło do przeorientowania polityki zagranicznej Księstwa ze wschodu (monarchia habsburska) na zachód (Szwajcaria). I to właśnie w kolejnych dekadach XX wieku rozrastał się katalog liechtensteińskich instrumentów demokracji bezpośredniej wraz z ich wykorzystaniem w praktyce politycznej. Przechodząc jednak do samego weta ludowego warto zwrócić uwagę na podobny (czy nawet niemal bliźniaczy) charakter tej instytucji w obu państwach⁶² pomimo tak bardzo odmiennej konstrukcji ustrojowej obu państw. Zasadniczym podobieństwem instytucji w obu państwach jest przyznanie prawa wstrzymania wejścia w życie decyzji parlamentu przez dwa podmioty: grupę obywateli⁶³ oraz przez działające wspólnie podmioty tworzące organizm państwowy (kantony (8) w Szwajcarii i gminy (3) w Liechtensteinie). Dodatkowo zauważalne jest podobieństwo w praktyce używania tej instytucji przez oba uprawnione podmioty: instytucja jest niemal niewykorzystywana przez szwajcarskie kantony i liechtensteińskie

⁶¹ Jeśli – tylko na potrzeby tego wywodu – za punkt odniesienia przyjmiemy trzech aktorów politycznych: lud, księcia i parlament. Por. M. Łukaszewski, *Weto w ustroju szwajcarskim i liechtensteińskim jako konstytucyjne prawo suwerena*, „Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 2023, t. 20, s. 119.

⁶² Na marginesie warto zaznaczyć, że w Europie instytucja weta ludowego na poziomie centralnym, poza oboma państwami, w zasadzie nie istnieje, co czyni wyjątkowość tej instytucji w obu państwach tym bardziej znaczącą.

⁶³ Różnica liczby wymaganych podpisów jest – co wydaje się oczywiste – całkowicie usprawiedliwiona i zrozumiała ze względu na znaczącą różnicę obywateli obu państw (prawie 9 mln mieszkańców Szwajcarii, z których ok. 2/3 posiada prawa wyborcze vs. 40 tysięcy mieszkańców Liechtensteinu). W przypadku Szwajcarii to 50 tys. podpisów, a w przypadku Liechtensteinu – 1 tys.

gminy⁶⁴, podczas gdy poziom wykorzystania tego narzędzia przez obywateli obu państw jest stosunkowo wysoki;

- jednocześnie w przypadku obu państw występują pewne różnice, które wynikają z wielokrotnie podkreślanych wyżej odmienności w ramach konstrukcji aparatu organów państwa, ale jednocześnie różnice te nie wydają się tak duże, jak można byłoby sądzić po choćby pobieżnym zapoznaniu się z konstrukcją ustrojową obu państw. Różnicą zasadniczą jest istnienie w Liechtensteinie podwójnego suwerena: obok ludu jest nim książę, który – co trzeba wyraźnie zaznaczyć – nie jest podmiotem obywatelom równy, ale jest aktorem posiadającym silniejszą względem ludu pozycję, która sprowadza się do możliwości niemal nieograniczonego⁶⁵ prawa wetowania decyzji tak parlamentu, jak i obywateli;
- odnośnie do instytucji demokracji bezpośredniej w San Marino i we Włoszech zauważalne jest stosunkowo późne przyjęcie odpowiednich rozwiązań ustawowych w stosunku do ich konstytucyjnych umocowań. Kolejnym podobieństwem jest istnienie w obu systemach referendum i obywatelskiej inicjatywy prawodawczej;
- jeśli chodzi o referendum konstytucyjne to warto zwrócić uwagę na duże podobieństwo rozwiązań: okoliczności ich uruchomienia są analogiczne (tj. gdy parlament nie zdoła przeforsować nowelizacji konstytucji odpowiednią większością wówczas rozpisywane jest referendum, jednak jeśli ta większość zostanie osiągnięta (w obu przypadkach to większość kwalifikowana 2/3) obywatele są pozbawieni możliwości wypowiedzenia się w sprawie nowelizacji konstytucji;
- mamy wreszcie w przypadkach obu systemów referendum abrogacyjne (uchylające), które prowadzi do usunięcia z systemu prawnego określonych norm (w odniesieniu do San Marino również norm prawa zwyczajowego). Jednocześnie w obu przypadkach podmioty, które zostały wyposażone w prawo inicjowania przeprowadzenia takiego referendum są podobne: grupa obywateli i grupa organów jednostek samorządu terytorialnego. Niemal bliźniacze rozwiązania przyjęto też w odniesieniu do wyłączeń materialnych, które nie podlegają głosowaniu referendalnemu (sprawy podatkowe

⁶⁴ W obu przypadkach wykorzystana zaledwie jednokrotnie.

⁶⁵ Niemal, bo książę nie posiada prawa weta w odniesieniu do trzech decyzji obywateli (w sprawie mianowania sędziów, o wprowadzeniu republikańskiej formy rządów jako ostatni etap procedury zniesienia monarchii oraz ws. decyzji gminy o opuszczeniu organizmu państwowego), które to jednak wszystkie 3 decyzje wydają się dzisiaj bardzo iluzoryczne pod kątem ich zastosowania w praktyce politycznej.

- i budżetowe, ułaskawienia i amnestii⁶⁶ oraz ratyfikowania umów międzynarodowych), chociaż w przypadku San Marino katalog ten jest nieco szerszy⁶⁷;
- w przypadku obu systemów mamy wreszcie do czynienia ze zbliżonym pod względem konstrukcji referendum kierunkowym (*referendum di indirizzo* we Włoszech)/profilowym (*referendum propositivo o di indirizzo*)⁶⁸. W obu przypadkach chodzi o taki typ referendum, który ma wskazać władzom określony kierunek działania;
 - **(3) podstawy ustrojowe** – w odniesieniu do każdego z analizowanych systemów politycznych mamy do czynienia z konstytucją, jednak w przypadku San Marino konstytucja ta ma charakter złożony. Nie ma tutaj podobieństwa do systemu włoskiego, w którym konstytucję tworzy jeden akt prawny. W odniesieniu do Andory, Hiszpanii, Szwajcarii, Liechtensteinu, Monako konstytucja ma formę jednego aktu prawnego. Na konstytucję materialną Francji składają się, poza Konstytucją Republiki z 1958 roku, jeszcze inne elementy (tworzą one łącznie blok konstytucyjny). Wreszcie brytyjska konstytucja stanowi książkowy przykład wieloskładnikowej konstytucji. Drogą tą nie podążył ustrojodawca maltański;
 - przyglądając się z kolei systemom prawnym omawianych państw dostrzegalne jest podobieństwo niektórych rozwiązań, jak np. wyróżnienie aktów uzupełniających postanowienia konstytucji na wzór rozwiązań w państwach byłych protektorów: i tak w Andorze mamy do czynienia z ustawami kwalifikowanymi przypominającymi w swojej formie hiszpańskie i francuskie ustawy organiczne (podobnie z resztą jak istniejące w andorskim systemie prawnym dekrety ustawodawcze)⁶⁹. Analogiczną sytuację mamy w przypadku San Marino i Włoch. Jest to o tyle ważne podkreślenia, że odkąd parlament San Marino przyjął Deklarację praw, w tym państwie w ostatnich kilkudziesięciu latach przyjmowano odpowiednie ustawy konstytucyjne (takich wcześniej formalnie w sanmaryńskim systemie prawnym nie było) oraz ustawy kwalifikowane, które reformują w swoisty sposób system prawny tego państwa i co wprowadza bardziej czytelną hierarchię aktów i norm prawnych San Marino;
 - odnosząc się do przemian w ramach sanmaryńskiej konstytucji warto zwrócić uwagę na następujące wnioski:

⁶⁶ We Włoszech zamiast prawa łaski mowa jest o abolicji.

⁶⁷ Obejmuje dodatkowo zniesienie podstawowych praw i wolności w ramach porządku konstytucyjnego San Marino, a także usunięcie organów państwowych, instytucji i podstawowych kompetencji państwa określonych w Deklaracji praw.

⁶⁸ Nazywane jest też referendum o charakterze pozytywnym lub referendum petycyjnym.

⁶⁹ W Hiszpanii noszą one nazwę *decreto legislativo*, we Francji *décret-loi*, a w Andorze *decret legislatiu*.

- zauważalna jest niezwykle skomplikowana natura sanmaryńskiego systemu prawnego z konstytucją na czele, której kształt odbiega od zdecydowanej większości konstytucji państw demokratycznych – tj. jednego dokumentu o szczególnej mocy, najwyższej mocy prawnej, szczególnej treści oraz szczególnym trybie uchwalania i zmiany. Analiza materii elementów wchodzących w skład sanmaryńskiej konstytucji pozwala na sformułowanie wniosku o wyjątkowej i specyficznej budowie konstytucji tego państwa. Szczególne miejsce w systemie prawnym tzw. Deklaracji praw z 1974 roku potwierdza ewolucyjny charakter konstytucji San Marino, której przyszłym kształtem może się okazać jeden akt prawny (bądź ewentualnie zespół takich aktów) regulujący relacje między organami władzy wraz z określeniem katalogu praw, wolności i obowiązków obywatelskich⁷⁰;
- należy zwrócić uwagę na kwestię obecności w konstytucji San Marino elementów pochodzących jeszcze z czasów średniowiecznych (statuty, prawo zwyczajowe i zwyczaje), które to – jak się wydaje – z czasem utracą moc obowiązującą na rzecz jednego aktu prawnego, w którym normy tam zawarte zostaną zapisane (bądź też utracą swoją moc);
- Deklaracja praw z 1974 roku nie jest konstytucją, a zaledwie (a przynajmniej przede wszystkim) chęcią potwierdzenia przez parlament przywiązania wspólnoty (tj. tak organów państwa, jak i samych obywateli) do statutów oraz innych aktów i norm (w tym zwyczajów) z nich wyrosłych. Nie tworzy tym samym *de facto* nowych zasad, a tylko uwypukla znaczenie części z nich;
- nie można nie odnieść wrażenia, że sanmaryński ustawodawca miejscami nieco chaotycznie po 1974 roku starał się uporządkować materię konstytucyjną. Świadczy o tym między innymi sposób nowelizacji Deklaracji praw (która to sama była formalnie „jedynie” ustawą zwykłą), który dokonywał się na mocy raz to ustawy konstytucyjnej, by innym razem drogą ustawy o zmianie konstytucyjnej, czy nawet ustawy zwykłej;
- bardzo doniosłym faktem powolnej ewolucji sanmaryńskiej konstytucji jest powołanie do życia pozaparlamentarnego organu odpowiedzialnego za badanie konstytucyjności norm prawnych (Kolegium Gwarancyjne), co tym samym było swoistym domknięciem procesu reformy instytucjonalnej Republiki. Ta decyzja decydentów politycznych

⁷⁰ Taka ewolucja przypominałaby nieco (choć nie należałoby tego nazwać rozwiązaniem bliźniaczo podobnym) rozwiązanie przyjęte przez ustrojodawcę izraelskiego, który postanowił o stopniowym regulowaniu materii konstytucyjnej przez uchwalane co kilka lat tzw. ustawy fundamentalne stanowiące *de facto* rozdziały przyszłej konstytucji pisanej Izraela, przy czym przyjęcie jednego aktu prawnego jako aktu konstytucyjnego Republiki wydaje się być scenariuszem zdecydowanie odległym.

w dużym stopniu zbliżyła San Marino do większości grona europejskich państw, w których o zgodności postanowień parlamentu z konstytucją decyduje nie on sam, ale specjalny, niezależny od władzy ustawodawczej i wykonawczej, organ;

- **(4) głowa państwa** – pozycja ustrojowa głowy państwa w Monako i Liechtensteinie w wyraźny sposób odbiega od formy uznanej za pożądaną w demokratycznym państwie prawnym, w którym decyzje nie pochodzącej z wyborów głowy państwa podlegają kontroli⁷¹. Pomimo silnej pozycji współksiążąt w odniesieniu do jednego w zasadzie aspektu życia politycznego (tj. negocjowanie i zawieranie traktatów międzynarodowych) i zważywszy na ograniczoną rolę w zakresie innych aspektów życia politycznego ich pozycja ustrojowa nie narusza w zasadniczym zakresie standardów europejskich. W przypadku San Marino Kapitanowie-Regenci pełnią rolę bez wątpienia wyjątkową i specyficzną na skalę przynajmniej europejską, bo z pozoru łączą w swoich rękach kompetencje głowy państwa, przewodniczących parlamentu i szefów rządu, ale jeśli zwrócimy uwagę na ich wybór (krótka kadencja z zakazem bezpośredniej reelekcji, dwuosobowy charakter tego urzędu, legitymacja społeczna (wszak są parlamentarzystami pochodzącymi z wyborów)) oraz zasadniczo koordynacyjny – w stosunku do innych organów państwowych – charakter tego urzędu powodują, że ich rola zdaje się pozostawać w zgodzie ze standardami europejskimi. Maltański prezydent pozostaje w zasadzie typową republikańską głową państwa w ramach modelu parlamentarno-gabinetowego, a zatem jego rola jest ograniczona, co jest z kolei skorelowane ze sposobem jego wyboru (nie pochodzi z wyborów powszechnych, ale wskazuje go parlament);
 - obecna pozycja ustrojowa księcia Monako budzi poważane zastrzeżenia pod kątem standardów państwa demokratycznego. O ile nie powinno stanowić zarzutu pozostawianie w rękach głowy państwa silnych narzędzi, którymi może ona wpływać na bieżącą politykę państwa, o tyle w przypadku, gdy taką głową państwa jest nie pochodzący z wyborów monarcha sytuacja staje się nieco bardziej skomplikowana, gdyż obywatele w zasadzie w żaden sposób nie mogą poddać kontroli działań podejmowanych przez osobę stojącą na czele państwa. Istnienie w Monako wyborów parlamentarnych może jedynie pośrednio wpłynąć na podejmowane przez decydentów politycznych decyzje. Wynika to z faktu, że rząd w zasadzie nie podlega kontroli ze

⁷¹ Czy to poprzez wprowadzenie mechanizmu kontrasygnaty (która powoduje możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności politycznej członka egzekutywy, który swój podpis złożył), czy też poprzez możliwość zablokowania danej decyzji przez obywateli (np. przez weto ludowe), czy też poprzez kontrolę sądową kontrowersyjnej decyzji.

strony pochodzącego z wyborów parlamentu, który to nie jest odpowiedzialny za udzielenie mu inwestytury, gdyż ta pochodzi wyłącznie od osoby monarchy niebędącego w żaden sposób związanym wynikami wyborów parlamentarnych. W konsekwencji wyborcy niezadowoleni z podejmowanych przez rząd decyzji, poza protestami, nie mają w swoich rękach żadnych silnych narzędzi, które mogłyby zmusić ministrów do podjęcia oczekiwanych przez nich kroków, a w przypadku braku ich podjęcia – do odwołania ich ze stanowisk⁷². Można zatem wymienić szereg odstępstw pozycji ustrojowej księcia Monako od standardów europejskich ukształtowanych przez opinie Komisji Weneckiej: (1) księżę Monako nie pozostaje tylko i wyłącznie głową państwa spełniającą funkcje reprezentacyjne i symboliczne; (2) odpowiedzialność za decyzje polityczne rządu przed obywatelami jest żadna, a dodatkowo w ustroju nie przewidziano żadnych form demokracji bezpośredniej, które mogłyby doprowadzić do wyegzekwowania decyzji większości obywateli (nie wspominając już o tym, że obywatele nie mają możliwości doprowadzenia do przedterminowych wyborów); (3) kluczowej roli w systemie politycznym nie odgrywa wybieralny parlament, ale księżę; dodatkowo parlament ma ograniczone prawo inicjowania i uchylania określonych rozwiązań ustawowych, a już bezwzględnie konstytucyjnych (bo każda taka zmiana wymaga zgody rządu (tj. *de facto* księcia); (4) w odniesieniu do władzy parlamentu nad egzekutywą ten pierwszy nie może pociągać do odpowiedzialności politycznej ni księcia, ni ministrów; dodatkowo parlament jest pozbawiony wpływu na dobór członków rządu, którego dokonuje samodzielnie księżę; (5) monarcha ma nieograniczone prawo odmowy udzielania sankcji ustawom przyjętym przez parlament⁷³; (6) zakres immunitetu głowy państwa powinien być ograniczony chociażby poprzez przeniesienie odpowiedzialności politycznej za akty głowy państwa na członka rządu, podczas gdy w przypadku Monako zakres ten nie jest niczym ograniczony⁷⁴; (7) księżę odgrywa znaczącą rolę w procesie wyłaniania członków władzy sądowniczej;

⁷² Narzędziem takim byłoby chociażby weto ludowe lub inna instytucja demokracji bezpośredniej. Należy przy tym zaznaczyć, że brak wyposażenia obywateli w jakąkolwiek instytucję demokracji bezpośredniej przez monakijskiego ustrojodawcę nie jest przez Komisję Wenecką krytykowany. Co więcej: Komisja Wenecka pochwaliła taką decyzję ustrojodawcy uzasadniając to ryzykiem przekształcenia się referendum w tak małej wspólnocie państwowej w plebiscyt. Por. *Opinion on the balance of powers in the Constitution and the Legislation of the Principality of Monaco, adopted by the Venice Commission at its 95th Plenary Session (Venice, 14-15 June 2013)*, pkt 80.

⁷³ Odnosi się do zarówno do ustaw zwykłych, jak i do tych nowelizujących konstytucję.

⁷⁴ Dodatkowo, nie ma możliwości wyegzekwowania odpowiedzialności politycznej za akty monarchy i członków rządu, gdyż Konstytucja takich narzędzi nie przewiduje.

- (8) zasady dotyczące sukcesji nie są zapisane w konstytucji, ale oddane do rozwiązania w akcie, nad którym nie ma kontroli parlament (ordonans władcy);
- jeżeli przyjrzymy się pozycji monarchy w Liechtensteinie, Monako i Andorze to zauważymy relatywnie ograniczoną rolę współksiążąt w Andorze przy jednoczesnej niezwykle silnej pozycji książąt w dwóch pozostałych państwach. Współksiążęta odgrywają w dużej mierze rolę typową dla współczesnych monarchów europejskich⁷⁵. Akty współksiążąt podlegają kontrasygnacie szefa rządu lub ministra (a także w niektórych przypadkach przewodniczącego parlamentu), a współpodpis przenosi odpowiedzialność polityczną z głowy państwa na osobę akt kontrasygnującą. Współksiążęta nie dysponują prawem odmówienia złożenia swojego podpisu pod przyjętą przez parlament ustawą⁷⁶. Nie mogą też dymisjonować ani premiera, ani ministra, ze względu na utratę zaufania do któregośkolwiek z nich⁷⁷. Współksiążęta zostali zupełnie wyłączeni z procesu powoływania sędziów⁷⁸, jak i wydawania aktów dotyczących stanów nadzwyczajnych;
 - w odniesieniu do dwóch pozostałych państw dostrzegalna jest silna pozycja ustrojowa głowy państwa. Rząd odpowiedzialny jest albo wyłącznie przed księciem (Monako), albo przed księciem i parlamentem (Liechtenstein). Akty monarchy w obu przypadkach podlegają kontrasygnacie szefa rządu, podobnie w obu przypadkach brak zgody księcia na uchwaloną przez parlament ustawę oznacza koniec ścieżki legislacyjnej (i zasada ta obowiązuje zarówno w odniesieniu do ustaw zwykłych, jak i nowelizacji konstytucji). Jeśli chodzi natomiast o dymisjonowanie członków rządu, to o ile w przypadku Monako stosowana jest formuła całkowitego podporządkowania członków rządu (w tym i jej szefa – Ministra Stanu) względem monarchy, a parlament jest pozbawiony całkowicie wpływu na odpowiednią decyzję, o tyle w przypadku Liechtensteinu kwestia ta jest nieco bardziej skomplikowana. Ustrojodawca w tym państwie zezwolił na zdymisjonowanie całego rządu, jeśli ten utracił zaufanie księcia bądź parlamentu, ale już odwołanie poszczególnego członka rządu wymaga zgody obu tych podmiotów. Taka specyficzna konstrukcja ustrojowa stawia pod znakiem zapytania sens istnienia

⁷⁵ Zostali niemal w całości wyjęci z narażenia się na udział w sporach dotyczących bieżącej polityki państwa. Twierdzeniu temu zdaje się przeczyć jedynie (ale jedynie jako wyjątku od zasady) wyposażenie współksiążąt w silny mechanizm blokujący dotyczący negocjowanych i zawieranych przez Andorę traktatów.

⁷⁶ Warto przy tym wspomnieć o mechanizmie, który *de facto* pozwala jednemu ze współksiążąt na niepodpisanie ustawy, co jednocześnie nie spowoduje zablokowanie wejścia w życie przyjętej przez parlament ustawy.

⁷⁷ Tym samym wyłącznie parlamentowi przysługuje prawo do odwoływania egzekutywy.

⁷⁸ Jednocześnie współksiążęta partycypują w obsadzaniu składu Trybunału Konstytucyjnego, gdyż wskazują po jednym członku tego organu.

indywidualnej odpowiedzialności ministerialnej, skoro taką trudniej wyegzekwować od odpowiedzialności całego rządu;

- również w obu przypadkach odpowiednie sądy konstytucyjne sprawują ograniczoną kontrolę nad aktami monarchy (nie wspominając już o kontroli parlamentarnej tychże aktów), a jednocześnie książę odgrywa istotną rolę w procedurze powoływania sędziów. Dodatkowo książę w Liechtensteinie ma prawo podejmowania niezbędnych działań w sytuacji nadzwyczajnej⁷⁹, ale jednocześnie nie określa warunków określających taką ewentualność i nie ogranicza zakresu władzy monarchy choćby w ten sposób, by istniała konieczność kontrasygnowania aktu dotyczącego sytuacji nadzwyczajnej przez członka egzekutywy. Wreszcie jeśli chodzi o prawo o domu książęcym (regulującym między innymi sukcesję) zostało ono jedynie zarysowane w obu ustawach zasadniczych, ale szczegóły zostały zapisane odpowiednich aktach, które nie podlegają kontroli parlamentarnej (*de facto* w zupełności podlegają kontroli domu książęcego);
- w kwestii relacji szefa rządu, głowy państwa i przewodniczącego parlamentu warto zwrócić uwagę na bardzo zróżnicowaną pozycję polityczną głowy państwa we wszystkich czterech mikropaństwach. Wspólną cechą wszystkich mikropaństw (Andory, Liechtensteinu, Monako i San Marino) jest niemal całkowity brak bezpośredniego wpływu obywateli tych państw na to, kto będzie głową państwa. Prawie, bo w ograniczonej formie, na obsadę głowy państwa wpływają Sammaryńczycy, którzy poprzez wybory parlamentarne mają bezpośredni wpływ na ograniczenie liczby kandydatów do 60, ale wybór konkretnych osób na to stanowisko zależy wyłącznie od woli parlamentu;
- jeśli mielibyśmy spojrzeć na pozycję ustrojową głowy państwa w 4 wspomnianych państwach to niewątpliwie monarcha Monako ma najsilniejszą pozycję przed księciem Liechtensteinu. Z drugiej strony, w przypadku San Marino, pozycja polityczna głowy państwa jest umiarkowanie silna, ze względu na pozycję samego parlamentu, z którego głowa państwa czerpie swój mandat. Bardzo krótka kadencja, systemowa równość obu Kapitanów-Regentów, zakaz bezpośredniej reelekcji, kompetencje ograniczone bardziej do koordynacji spraw państwowych (i ceremonialnej roli głowy państwa) niż do faktycznego rządzenia, nie pozwalają nam stwierdzić, że Kapitanowie-Regenci mają bardzo silną pozycję polityczną. Uwagę badacza może niewątpliwie przykuć szczególne upoważnienie głowy państwa w Andorze w odniesieniu do negocjacji i ratyfikacji

⁷⁹ Monakijska konstytucja na temat stanów nadzwyczajnych i sytuacji, w których należałoby użyć nadzwyczajnych środków milczy.

umów międzynarodowych, które pozostaje jednym z niewielu przejawów liczącej się roli głowy państwa w tym państwie. W odniesieniu do pozycji ustrojowej głowy państwa warto również zauważyć, że w przeciwieństwie do Liechtensteinu i Monako, w przypadku Andory głowa państwa nie ma wpływu na to, kto będzie szefem rządu. W relacjach z władzą ustawodawczą zwraca uwagę możliwość rozwiązywania parlamentu przez księcia w Monako, co jeszcze mocniej wzmacnia pozycję ustrojową głowy państwa w tym państwie⁸⁰. Jeśli spojrzymy jeszcze raz europejskie standardy formułowane przez Komisję Wenecką, możemy wyraźnie zobaczyć, że rozwiązania Monako, w przeciwieństwie do Andory i San Marino (a nawet w pewnym stopniu Liechtensteinu), odbiegają od tych standardów w znaczący sposób: parlament może teraz samodzielnie wybierać swojego przewodniczącego (co należy ocenić pozytywnie), ale ma już bardzo ograniczone prawo do kontrolowania rządu i jego przewodniczącego (Ministra Stanu). Ma również bardzo ograniczone uprawnienia w zakresie stanowienia prawa;

- o odnosząc się do porównania ustrojów małych państw względem ich byłych protektorów zauważalne jest, że najwięcej różnic można odnotować w ustroju Francji i Monako: począwszy od ograniczonego katalogu instytucji demokracji bezpośredniej we Francji (w Monako nie ma żadnych), przez różną pozycję sądu konstytucyjnego⁸¹, a na niemal skrajnie różnym sposobie upodmiotowienia parlamentu w obu państwach skończywszy; oczywiście zauważalna jest relatywnie silna pozycja ustrojowa obu głów państw, jednak – co trzeba wyraźnie zaznaczyć – ta w przypadku Francji jest balansowana przez bezpośredni wybór przez obywateli, podczas gdy w przypadku Monako obywatele zostali pozbawieni w zasadzie jakichkolwiek możliwości realnego wpływu na podejmowane przez głowę państwa decyzje;

⁸⁰ Jest to silne narzędzie w rękach głowy państwa, gdyż pozwala na niemal bezpośrednie wpłynięcie na skład parlamentu. To o tyle istotne, że Komisja Wenecka, zwracając uwagę na ostatnią reformę konstytucyjną w Turcji (zmiana z systemu semiprezydenckiego na *quasi*-prezydencki), wskazała, że w systemie prezydenckim (czyli w systemie, w którym głowa państwa jest wybierana przez obywateli (bezpośrednio lub pośrednio)), prezydent nie ma z zasady prawa do rozwiązania parlamentu, ponieważ zaszkodziłoby to równowadze sił trzech władz. W Monako głowa państwa nie pochodzi z wyboru, a prawem takim dysponuje.

⁸¹ Francuski sąd konstytucyjny obsadzany jest przez głowę państwa (3 członków) i przewodniczących obu izb parlamentu (po 3) z możliwością uczestniczenia w pracach organu byłych Prezydentów Republiki, podczas gdy monakijski Sąd Najwyższy składa się z 5 osób i co prawda każdy z członków wskazywany jest przez inny podmiot (przez parlament, Radę Stanu, Radę Korony, Trybunał Apelacyjny i Sąd cywilny I instancji), ale monarsze pozostawiono prawo weta względem kandydatury, co powoduje konieczność przedstawienia wówczas nowej kandydatury.

- na koniec, przechodząc do wzajemnego miejsca w systemie szefów rządu i parlamentu, zwraca uwagę bardzo typowe rozwiązanie systemowe w Liechtensteinie⁸², gdzie przewodniczący parlamentu nie odgrywa żadnej szczególnej roli w organie ustawodawczym poza typowymi zadaniami, takimi jak zwoływanie posiedzeń, rozstrzyganie remisów w głosowaniu parlamentarnym, zaprzysięganie tych deputowanych, którzy nie pojawili się na pierwszej sesji parlamentu. Z kolei w Andorze Syndyk Generalny odgrywa bardzo ważną rolę poprzez prawo zastępowania szefa rządu, gdy ten nie może kontrasygnować aktów głowy państwa. W przypadku Monako sytuacja jest wyjątkowa, ponieważ szef rządu w żaden sposób nie odpowiada przed parlamentem. Z uwagi na fakt, że w wyniku wyborów parlamentarnych nie powstaje w parlamencie większość rządowa (ponieważ czas trwania danych osób na stanowiskach ministerialnych nie zależy od poparcia parlamentu, ale od zaufania głowy państwa), wybory tracą wiele na rywalizacji. Jednocześnie praktyka organizowania kampanii wyborczych w Monako pozwala dostrzec rywalizację – nieco wbrew temu, co zostało napisane powyżej – personalną. Ponieważ dwa główne obozy polityczne nie mają większych różnic programowych, w praktyce wyborcy oddają głosy kierując się sympatią do osób znajdujących się na szczycie listy. Wybory wygrywa więc lider partii, który z pewnością zostałby premierem w systemie parlamentarnym, ale ze względu na strukturę ustroju konstytucyjnego w Monako, może zostać „jedynie” przewodniczącym parlamentu;
- należy wreszcie wskazać na ewolucję pozycji ustrojowej tych trzech instytucji i ich wzajemnych relacji. Zwraca uwagę Andora, gdzie mieliśmy do czynienia z bardzo niewielką liczbą i poziomem zmian trwających przez kilka stuleci, by pod koniec XX wieku pozbawić Syndyka Generalnego prawa do wykonywania decyzji parlamentu. Warto wreszcie wspomnieć o bardzo silnej pozycji przewodniczącego parlamentu pod rządami aktualnej ustawy zasadniczej. Konstytucja wyraźnie ograniczyła funkcję polityczną głowy państwa i podniosła rangę szefa rządu. W przypadku Liechtensteinu istnieje pewien stopień stabilności w przypadku przewodniczącego parlamentu, który przez dziesięciolecia był pod dużym wpływem głowy państwa. Dopiero obecna konstytucja doprowadziła do jego faktycznego wzmocnienia. Należy zatem podkreślić, że obecna pozycja przewodniczącego parlamentu nie różni się od tej, z jaką możemy się spotkać w innych europejskich demokracjach parlamentarnych. Na uwagę zasługuje

⁸² Pomimo faktu, że rząd odpowiada zarówno przed parlamentem, jak i przed księciem, co jest rozwiązaniem stosunkowo nietypowym, a już w szczególności w Europie.

silne upodmiotowienie księcia Liechtensteinu, który ma wpływ na skład rządu i może doprowadzić do jego rezygnacji, nawet jeśli wybrany parlament nadal wyraża do niego zaufanie. Z jednej strony pozycja premiera jest pochodną wyniku wyborów parlamentarnych i poparcia w Landtagu, ale z drugiej strony premier jest również przedstawicielem księcia, którego musi informować o sprawach państwowych i któremu książę może zlecić przemawianie w jego imieniu. Jeśli chodzi o Monako, zauważalna jest ewolucja w pozycji politycznej przewodniczącego parlamentu, który początkowo był przedstawicielem monarchy wyznaczonym do przewodniczenia posiedzeniom izby, a w obecnym systemie prawnym jest już wybierany samodzielnie przez Radę Narodową. Nie powinno to jednak prowadzić do wniosku, że konstytucyjna pozycja przewodniczącego parlamentu jest porównywalna z jego odpowiednikami w innych państwach demokratycznych. Takiego wniosku nie można wyciągnąć m.in. ze względu na bardzo ograniczoną rolę parlamentu w Księstwie Monako. Z kolei szef rządu jest jednym z niewielu europejskich premierów, który nie posiada legitymacji do rządzenia udzielonego przez parlament i/lub wyborców, a jego sytuacja ustrojowa w ostatnich dekadach nie uległa zmianie;

- w przypadku San Marino trudno mówić o jakiegokolwiek ewolucji w kierunku demokratyzacji systemu w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat w odniesieniu do trzech organów będących przedmiotem niniejszego opracowania, ponieważ wszystkie skupiają się w jednej instytucji – Kapitanach-Regentach⁸³. Wiele wskazuje na to, że w niedalekiej przyszłości instytucja premiera może zostać na stałe ustanowiona w osobie jednego z ministrów, co wydaje się naturalną konsekwencją prowadzenia polityki zagranicznej przez władze San Marino: podczas gdy Kapitanowie-Regenci mogą pełnić funkcję głowy państwa, nie mogą w pełni reprezentować rządu, który może mieć inną przynależność partyjną niż osoby wybrane na Kapitanów-Regentów. Ta różnica może doprowadzić w przyszłości do ustanowienia instytucji premiera;
- **(5) samorząd terytorialny** – analiza wszystkich 5 rozwiązań konstytucyjnych wskazuje w dużej mierze w zasadzie na tylko jedno ich podobieństwo: podmioty samorządowe we wszystkich tych państwach działają w ramach państwa unitarnego, w odniesieniu do innych aspektów organizacji jednostek samorządu terytorialnego ustrojodawcy w poszczególnych państwach przyjęli niemal pełen przekrój możliwych rozwiązań:

⁸³ Nie można jednak zapominać o przyjmowanych na początku XXI wieku ustawach (konstytucyjnych i kwalifikowanych), które doprecyzowały kompetencje i wybór Kapitanów-Regentów i rządu. Nie wpłynęły one jednak na zmianę systemu w sposób znaczący, a co najwyżej potwierdzały wcześniej funkcjonujące reguły.

- w przypadku Monako pozycja gminy wpływa przede wszystkim ze specyfiki ustrojowej tego państwa-miasta;
- bez wątpienia jednym z wniosków płynącym z analizy pozycji ustrojowej podmiotów samorządowych w 3 z 5 analizowanych państw (Andora, Liechtenstein, San Marino) jest ich silne upodmiotowienie w ramach organizmu państwowego; więcej niż tylko symbolicznym tego dowodem jest wymienienie wszystkich podmiotów z nazwy w ustawach zasadniczych niektórych mikropaństw⁸⁴, co tym samym powoduje konieczność nowelizacji danej konstytucji, gdyby doszło do połączenia gmin, ich likwidacji (co jest konstytucyjnie przewidziane w Liechtensteinie), czy też powołania do życia nowej jednostki; w tym kontekście ciekawa poznawczo jest słaba pozycja ustrojowa maltańskich jednostek samorządowych. Sama konstytucja tego państwa w zasadzie ogranicza się niemal wyłącznie do poświęceniu samorządowi lokalnemu tylko jednego artykułu (art. 115A), w którym ustrojodawca nakazuje władzom państwowym wdrażanie systemu samorządu lokalnego, wskazania organu odpowiedzialnego za zarząd nad nim (Rady Lokalne) i ogólnego ustroju tego organu (konieczność przeprowadzenia wyborów i działania na podstawie prawa);
- w przypadku samorządu terytorialnego w Andorze warto zwrócić uwagę na trwającą stulecia formułę obsadzania składu parlamentu w ten sposób, że posłowie byli reprezentantami poszczególnych parafii (po 4 z każdej), która przetrwała aż do 1993 roku⁸⁵. Data ta spowodowała faktyczne ograniczenie wyżej wskazanej formuły na rzecz wskazywania jedynie połowy członków Rady Generalnej jako reprezentacji poszczególnych parafii, a uczynienie drugiej połowy deputowanych reprezentacją całej wspólnoty obywateli Księstwa (lista ogólnokrajowa)⁸⁶. Zdecydowanie szczególną rolę parafii jest bardzo specyficzny sposób przyjmowania przepisów wyborczych przez andorski parlament. Konstytucja tego państwa formułuje wymóg zapisania zasad wyborczych w ustawie kwalifikowanej (a zatem ustawie wyższej w hierarchii aktów

⁸⁴ Czyni tak konstytucja Andory i Liechtensteinu. Takiej sytuacji nie mamy w odniesieniu do San Marino (z oczywistych względów), a w przypadku Monako konstytucja wspomina, że terytorium Księstwa pokrywa się z terytorium gminy (Monako jest państwem-miastem).

⁸⁵ Warto zwrócić uwagę na powołanie do życia nowej parafii w 1978 roku (Escaldes-Engordany), która spowodowała zwiększenie liczby parlamentarzystów z 24 do 28.

⁸⁶ Tym samym andorska Rada Generalna przypomina nieco w swej konstrukcji niektóre bikameralne parlamenty państw demokratycznych, w których część deputowanych reprezentuje części składowe państwa, a pozostała część deputowanych reprezentuje suwerena (naród). Taki przykład możemy odnaleźć chociażby w amerykańskim Kongresie, w którym Izba Reprezentantów ma reprezentować interesy narodu (suwerena), a Senat reprezentuje stany i to w ten sposób, że niezależnie od tego jak wielu mieszkańców zamieszkuje poszczególne stany ich reprezentacja w Senacie jest stała.

prawnych od ustawy zwykłej), a dodatkowo wymaga podczas uchwalania danej ustawy uzyskania większości bezwzględnej liczonej osobno pośród posłów wybranych z okręgów parafialnych i osobno posłów wybranych z listy krajowej. Taka konstrukcja wzmacnia bez wątpienia pozycję posłów wybieranych z okręgów parafialnych. Warto wreszcie zaznaczyć, że taki sam wymóg stosowany być musi również względem ustaw kwalifikowanych dotyczących kompetencji władz lokalnych i subwencji. Kolejnym dowodem na upodmiotowienie wspólnot samorządowych w Andorze jest przyznanie im prawa do inicjowania procedury ustawodawczej (3 *Comuns* działające razem mogą przedłożyć parlamentowi propozycję ustawy)⁸⁷. Dodatkowo, parafie mogą występować w obronie swoich praw przed Trybunałem Konstytucyjnym. Wreszcie sama ustawa zasadnicza dość szeroko opisuje pozycję samorządu terytorialnego w Księstwie poprzez zarysowanie: organizacji parafii, ramowego określenia kompetencji i praw ich władz (w tym m.in. prawa do stanowienia aktów prawa miejscowego);

- w odniesieniu do pozycji liechtensteińskich gmin należy podkreślić wskazaną już wcześniej możliwość opuszczenia organizmu państwowego⁸⁸, ale i takie upodmiotowienie wspólnot gminnych, w których to do nich należy decyzja w kwestii zmiany granic między gminami⁸⁹. Konstytucja chroni finanse i kompetencje gmin, ale także wskazuje na możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności tak gmin, jak i osób działających w ich imieniu. Sama organizacja gminy oraz jej władz została oddana ustawodawcy zwykłemu, przy czym ustrojodawca określa jasno zasady, na jakich opierać musi się on podczas opracowywania odpowiedniej ustawy⁹⁰. Gminy (działając już wspólnie w liczbie – w zależności od sprawy – 3 lub 4) mają również prawo inicjowania niektórych działań na szczeblu centralnym, które prowadzą do referendum

⁸⁷ Ustrojodawca andorski, podobnie jak francuski i hiszpański, wyróżnia dwie formy inicjatywy ustawodawczej: projektu i propozycji. Te pierwsze należą do domeny rządu.

⁸⁸ Warto przy tym dodać, że z jednej strony liechtensteińska ustawa zasadnicza dość precyzyjnie stara się opisać całą procedurę decyzji w niniejszej sprawie, ale jednocześnie, pomimo tego, dostrzec można pewne mankamenty takiej procedury. Decyzja podjęta przez uprawnionych mieszkańców gminy/gmin wydaje się uwolniona spod wpływu władz centralnych, ale jednocześnie lektura ustawy zasadniczej pozwala sądzić, że jeśli doszłoby do decyzji o opuszczeniu organizmu państwowego przez daną gminę to konieczne byłoby uchwalenie odpowiedniej ustawy, a ta pozostaje pod pełną kontrolą księcia, który mógłby po prostu takiej ustawy nie podpisać i tym samym skutecznie zablokowałby podjętą wcześniej decyzję mieszkańców.

⁸⁹ Rozwiązanie takie znajdujemy w wielu państwach tego regionu. Jednym z przykładów odnoszącym się do zmiany granic landów jest Republika Federalna Niemiec, której Ustawa Zasadnicza przewiduje takie referendum jako swoisty wyjątek od zasady braku instytucji demokracji bezpośredniej na poziomie federalnym (co wynika wprost z bardzo złych doświadczeń instrumentalnego wykorzystania referendum w latach 30. XX wieku).

⁹⁰ Między innymi są nimi: swoboda zgromadzenia gminnego w zakresie wyboru władz gminy; samodzielność w zakresie finansów i majątku gminy, a także w zakresie przyjmowania i wyrażania zgody na osiedlanie się obywateli Księstwa w dowolnej gminie. W niektórych aspektach samodzielność jest ograniczona o tyle, że kwestie te muszą być uzgadniane z rządem centralnym (np. walka z ubóstwem, kierowanie policją gminną).

ogólnokrajowego w danej sprawie (m. in. uchwał finansowych, wyrażenia zgody na zawieraną umowę międzynarodową) lub zainicjowaniem procedury prawodawczej skutkującej przyjęciem przez Landtag nowej ustawy lub nowelizacji ustawy zasadniczej;

- Monako, jako jedyne z analizowanych 5 państw, ma charakter państwa-miasta, a przez to pozycja podmiotu samorządowego jest szczególna. Tu warto zwrócić uwagę, że ustawa zasadnicza tego państwa jest aktem stosunkowo krótkim, a mimo to gmina została opisana na jej stronach szeroko: poza złożonym z 10 artykułów rozdziale (będąc precyzyjnym: tytule) w art. 33 zobowiązuje ustawodawcę do przyjęcia ustawy w przypadku zmiany celu przeznaczenia dobra należącego do domeny publicznej, a ustawa ta przekazuje dane dobro do domeny prywatnej państwa lub gminy, a w art. 72 zobowiązuje władze centralne do przekazania radzie gminy kwoty na wydatki, które mogą być poczynione w kolejnym roku budżetowym. Kwestia budżetu gminy jest dodatkowo powtórzona w art. 87 wchodzącym w skład tytułu IX monakijskiej konstytucji. Tenże określa między innymi: ustrój gminy, organizację i wybór władz lokalnych, organizację sesji rady gminy, rozwiązanie władz lokalnych i pozycję mera. Dodatkowo, co wynikać może z chęci zagwarantowania radzie gminy profesjonalnych kadr, ustawa zasadnicza zwalnia radnych z konieczności zrzeczenia się mandatu parlamentarzysty, jeżeli takowy posiadają⁹¹. Ponadto, określono zasady ingerencji władzy centralnej w sprawy władzy lokalnej (m.in. poprzez umożliwienie Ministrowi Stanu zwołania sesji nadzwyczajnej rady gminy, wyposażenia go w prawo wyrażenia zgody na zwołanie takiej sesji, jeśli z wnioskiem zwrócą się sami radni). Jednym z przejawów takiej ingerencji jest chociażby możliwość rozwiązania władz lokalnych przez rząd, czy też możliwość zablokowania uchwały rady gminy, na skutek wydanego rozporządzenia ministerialnego, który to akt ma skutek natychmiastowy;
- przechodząc wreszcie do San Marino warto podkreślić, że akty prawne stanowione przez parlament od niedawna mogą stanowić przedmiot analizy jednego z najmłodszych sądów konstytucyjnych w Europie – Kolegium Gwarancyjnego. Pośród podmiotów uprawnionych do wszczęcia takiej procedury wymieniono 5 rad zamkowych. Wspólne ich działanie może ponadto zaowocować: wnioskowaniem o rozpisanie referendum abrogacyjnego⁹² i złożeniem projektu ustawy. Niejako w kontrze do tego: pozycję,

⁹¹ Praktyka taka (tj. sprawowania dwóch mandatów – np. posła i radnego) jest stosunkowo popularna w sąsiedniej Francji i nosi nazwę kumulowania mandatów (*cumul des mandats*).

⁹² Również wymagana jest zgoda 5 rad zamkowych.

organizację wewnętrzną i kompetencje zamków określono zaledwie w ustawie zwykłej (a nie ustawie kwalifikowanej, czy też konstytucyjnej)⁹³;

- jeśli porównamy podejście ustrojodawców 5 państw stanowiących przedmiot analizy zauważymy, że poza San Marino, we wszystkich 4 przypadkach ustrojodawca zdecydował się na zabezpieczenie praw jednostki samorządowej. Warto przy tym zwrócić uwagę, że w przypadku Malty stało się to dopiero w 2001 roku, a i ta nowelizacja konstytucji nie przyniosła satysfakcjonującego z punktu widzenia jednostek samorządu terytorialnego upodmiotowienia poprzez brak wyraźnego zagwarantowania im źródeł finansowania;
- jeśli zwrócimy uwagę na kwestie: zapewnienia jednostkom samorządu terytorialnego prawa nakładania podatków lokalnych, zarządzania mieniem i finansami to zauważalne będzie bardzo szczegółowe opisanie tych kwestii przez konstytucję andorską, która zapewnia jednostkom samorządowym: samodzielność ekonomiczną, konieczność przesuwania środków z budżetu państwa na ich rzecz⁹⁴, a także gwarancję zapisania w ustawie kwalifikowanej kwestii ich kompetencji w sprawach gospodarczych i podatkowych⁹⁵. Nieco mniej szczegółowo do kwestii tej podchodzi ustrojodawca monakijski (określenie, że budżet gminy pochodzi z dochodów z majątków gminnych, środków zwyczajnych i dotacji budżetowej), a już dużo mniej liechtensteiński (poprzez zagwarantowanie gminie samodzielnego zarządu nad majątkiem i obowiązek chronienia finansów gmin przez władze centralne). Oszczędna w gwarancjach konstytucja maltańska akurat w tym przypadku wspomina o możliwości stanowienia podatków lokalnych⁹⁶;
- samorząd winien opierać się na samodzielności organizacyjnej i możliwości wskazywania jej władz przez wspólnotę samorządową. Takie gwarancje pojawiają się w ustawach zasadniczych Andory (nakaz wyboru władz *Comuns* w sposób demokratyczny), Liechtensteinu (nakazanie ustawodawcy zwykłego przyjęcia aktu, w którym gmina będzie miała zagwarantowany swobodny wybór jej władz przez

⁹³ W San Marino mamy ustawy kwalifikowane – akty o charakterze zbliżonym do francuskich ustaw organicznych (ustaw uzupełniających postanowienia konstytucji), których przyjmowanie przez parlament jest obwarowane dodatkowymi wymogami utrudniającymi ich nowelizację.

⁹⁴ Dodatkowo określone są zasady podziału tych środków, tj. równa część dla wszystkich i druga część zależna od populacji, rozległości obszarowej i innych czynników.

⁹⁵ W tym przede wszystkim kompetencje dotyczące dochodów i eksploatacji zasobów naturalnych, podatków tradycyjnych i opłat za usługi komunalne, zezwoleń administracyjnych, otwierania działalności handlowej, przemysłowej i zawodowej oraz opłat związanych z własnością nieruchomości.

⁹⁶ Chociaż w tym przypadku czyni to nie w rozdziale poświęconym władzy lokalnej, ale w rozdziale IV regulującym podstawowe prawa i wolności jednostki (art. 37 i 38).

zgromadzenie gminne), Monako (nie dość, że wymienione są organy odpowiedzialne za zarząd nad gminą, to wyraźnie wskazane jest w jaki sposób są one wybierane, określone są zasady czynnego i biernego prawa wyborczego w wyborach lokalnych, liczba członków rady gminy, kto zastępuje radnych, na wypadek rozwiązania lub rezygnacji radnych, co – biorąc pod uwagę – budowę konstytucji tego państwa jest rozwiązaniem szczególnym), a nawet w oszczędnej w kontekście zapisów dotyczących samorządu konstytucji Malty;

- w kwestii choćby ramowego określenia kompetencji jednostek samorządu terytorialnego zaskakuje brak takich zapisów w konstytucjach Monako i Malty. Ustrojodawca liechtensteiński kompetencje gmin umieścił w kilku miejscach tego aktu, a w rozdziale regulującym ustrój gminy wspomniał jedynie o podziale jej zadań na własne i zlecone i o konieczności przyjęcia odpowiedniej ustawy regulującej ten podział. Ustrojodawca Andory nakazał przyjęcie odpowiedniej ustawy⁹⁷, a dodatkowo enumeratywnie wymienił kwestie, które są zarezerwowane dla *Comuns*, a gdyby jakiegokolwiek dodatkowe kompetencje miały zostać im przekazane to wymaga to przyjęcia odpowiedniego aktu prawnego;
- przechodząc wreszcie do kwestii nadzoru warto wskazać, że konstytucja Monako zdaje się w najbardziej wyraźny sposób umożliwiać ingerencję władzy centralnej w działalność gminy (dzieje się to między innymi przez prawo rozwiązania organu stanowiącego przez Ministra Stanu, czy też możliwość zablokowania wejścia w życie uchwały również na skutek interwencji rządowej). Kwestii nadzoru w ogóle nie poruszają ustawy zasadnicze Andory i Malty;
- pomimo pozostawania państwem unitarnym ustrojodawcy niektórych z omawianych państw wprost przyznali podmiotom wchodzącym w skład organizmu państwowego (choć nie indywidualnie, ale działającym wspólnie) prawo inicjowania różnego rodzaju działań o charakterze ogólnokrajowym. Przykładem tego jest chociażby przyznanie prawa inicjowania procedury ustawodawczej przez parafie w Andorze, gminy w Liechtensteinie, czy zamki w San Marino. Dodatkowo w przypadku Liechtensteinu zagwarantowano gminom możliwość zgłaszania poprawek do konstytucji oraz prawo wnoszenia petycji do parlamentu, a także – w ramach szerokiego katalogu narzędzi demokracji bezpośredniej – do składania wniosków o zwołanie posiedzenia parlamentu lub zainicjowania referendum w sprawie jego rozwiązania.

⁹⁷ Co ważne: charakter tej ustawy jest szczególny, bo to nie ustawa zwykła, a kwalifikowana.

Podmioty działające wspólnie mają również prawo do zgłaszania odpowiednich wniosków do sądów konstytucyjnych (Andora)⁹⁸;

- dodatkowo niektórzy ustrojodawcy przyjęli rozwiązania bardzo nietypowe: monakijski – formuły państwa-miasta, liechtensteiński – możliwość występowania gmin z organizmu państwowego, andorski – specyficzną procedurę ustawodawczą dla ustaw kwalifikowanych dotyczących systemu wyborczego, referendum, kompetencji *Comuns* i subwencji;
- **(6) polityka zagraniczna** – decydenci polityczni wszystkich 5 państw przyjęli bardzo różne podejście w zakresie budowania podmiotowości państwa; na skutek tego w zakresie prowadzonej przez siebie polityki w odniesieniu do procesów integracyjnych w Europie w sposób bardzo zróżnicowany podeszli do kierunku w jakim zmierzać powinny państwa przez nich rządzone;
 - prowadzona przez decydentów politycznych polityka zagraniczna wszystkich 5 państw miała dość odmienne losy, nawet jeżeli spojrzymy na nie wyłącznie przez kwestię uniezależniania się od niedawnych protektorów. Kierunki prowadzonej polityki można byłoby sprowadzić do: (1) pogodzenia się z uzależnieniem od protektora na skutek warunków geograficznych (Monako) lub świadomym wyborze takiego kierunku (Liechtenstein) lub też (2) prowadzenia polityki niezaangażowania/neutralności (San Marino, Malta). Największy problem można mieć z zakwalifikowaniem do jednej z tych grup Andory. Instytucjonalne związanie tego państwa z sąsiadami, przede wszystkim z Francją (przez instytucję Prezydenta Republiki-współksięcia francuskiego), ale w ograniczonym zakresie również Hiszpanii, doprowadziło do sytuacji, w której filarem polityki zagranicznej stała się polityka współpracy z oboma sąsiadami, a jednym z jej skutków było przyjęcie trójstronnego traktatu sąsiedzkiego, w efekcie którego Andora została objęta *de facto* ochroną ze strony obu sąsiadów, a tym samym nie musiała już poszukiwać żadnej nowej drogi zapewnienia sobie bezpieczeństwa militarnego i politycznego;
 - patrząc wreszcie na rozwiązanie przyjęte przez Liechtenstein nie może pozostać bez podkreślenia fakt, że państwo to dokonało w swojej polityce zagranicznej historycznej zmiany kursu o 180 stopni. Decyzja ta pociągnęła za sobą szereg zmian, do najważniejszych – z punktu widzenia niniejszego wywodu – należeć będzie bez wątpienia kopernikański przewrót w zakresie upodmiotowienia Liechtensteińczyków

⁹⁸ W tym przypadku: wnioski o zbadanie konstytucyjności ustaw i rozstrzygnięcie sporu kompetencyjnego.

poprzez przyznanie im prawa współdecydowania o sprawach wspólnoty przez instytucje demokracji bezpośredniej, które w późniejszych dekadach były już ewolucyjnie rozszerzane o kolejne instrumenty. Należy wreszcie odnotować, że Liechtenstein nie posiada ze swoim najbliższym partnerem zagranicznym odpowiednich rozwiązań traktatowych (podobnych do tych, które Andora ma z oboma sąsiadami, Monako z Francją, a San Marino z Włochami) formalnie zobowiązujących rząd w Bernie do wzięcia pod opiekę terytorium Liechtensteinu, gdyby to zostałoby naruszone przez agresora;

- nie można wreszcie zapominać o znaczeniu samej decyzji sprzed stu lat: odejście od silnego sojuszu z państwem austriackim i przyjęcie polityki niezaangażowania (podczas obu wojen światowych rząd Liechtensteinu decydował się na ogłoszenie neutralności) umożliwiło późniejszy szybki rozwój gospodarczy (dołączenie Księstwa do państw osi bez wątpienia nie pozostałoby bez wpływu na kondycję gospodarczą tego państwa);
- podejmując temat polityki zagranicznej Liechtensteinu nie można wreszcie nie wspomnieć o kwestii podejścia rządu Księstwa do integracji europejskiej. Nie licząc Malty, która jako jedyna spośród omawianych państw pozostaje państwem członkowskim UE, Liechtenstein znajduje się obecnie w najbardziej zaawansowanej formie współpracy w ramach procesów integracyjnych (jest częścią EOG). Pozostawiając na boku ten fakt należy dodatkowo wspomnieć, że Liechtenstein ostatecznie przystąpił do EOG pomimo odmowy przystąpienia do tej strefy Szwajcarii. To o tyle ważne, że o ile rząd Księstwa w swojej polityce zagranicznej bardzo często zajmuje stanowisko podobne do rządu szwajcarskiego to decyzja o staniu się częścią EOG przy jednoczesnym pozostawianiu poza tym formatem Szwajcarii była krokiem, który pokazał, że Liechtenstein jest w stanie podejmować w pełni suwerenne decyzje i ponosić ich konsekwencje;
- kontekst przyszłości miejsca mikropaństw w ramach integrującej się Europy jest fundamentalnie ważny między innymi ze względu na fakt, że tak małe organizmy państwowe szczególnie doświadczają skutków pozostawania poza strukturami UE same będąc zazwyczaj swoistymi enklawami na terytorium Unii. Jeśli prześledzimy losy wszystkich 5 państw stanowiących przedmiot niniejszego wywodu zauważymy, że właściwie stanęły one na wszystkich możliwych szczeblach procesów integracyjnych: od pozostawiania możliwie poza strukturami unijnymi przy jednoczesnym oparciu współpracy gospodarczej na relacjach z sąsiadem będącym państwem członkowskim UE (Monako), przez zawarcie szeregu umów sektorowych

- i prowadzenie rozmów w celu zawarcia specjalnej umowy stowarzyszeniowej (Andora, San Marino), po bycie w ramach struktur EOG (Liechtenstein), aż na byciu państwem członkowskim UE skończywszy (Malta);
- jeżeli zwrócimy uwagę na rolę instytucji demokracji bezpośredniej w procesie integracji europejskiej omawianych państw to zauważymy, że w niektórych państwach odegrały one rolę kluczową: w Liechtensteinie odbyły się dwa referenda w sprawie przystąpienia do EOG (1992, 1995); Malta przystąpiła do UE na skutek referendum z marca 2003 roku; w San Marino wielokrotnie podejmowano próbę zorganizowania referendum w sprawie przyszłości relacji Republiki z UE (m.in. w 2003 i w 2010 roku), a w innych wprost żadną (w Monako nie ma form demokracji bezpośredniej, w przypadku Andory prawdopodobne jest zorganizowanie referendum w sprawie przyjęcia wynegocjowanej przez rząd umowy stowarzyszeniowej⁹⁹, ale samo rozpoczęcie i prowadzenie negocjacji nie zostało jakkolwiek wsparte głosowaniem referendalnym);
 - wbrew prognozom formułowanym jeszcze kilka lat temu przez specjalistów przyszłość relacji UE z państwami stanowiącymi przedmiot analizy jest zróżnicowana: o ile nie budzi wątpliwości pozostawanie Malty w strukturach członkowskich UE, a Liechtensteinu w EOG, o tyle trudne do przewidzenia są losy pozostałych 3 państw. Najbardziej prawdopodobnym scenariuszem dla Andory i San Marino będzie ramowa umowa stowarzyszeniowa lub dwie osobne umowy stowarzyszeniowe. Z racji przerwania negocjacji między Monako a Brukselą przyszłość relacji Księstwa z UE pozostaje trudna do przewidzenia;
 - odnosząc się wreszcie do kwestii zarysowanej w ramach celu badawczego można zauważyć, że w odniesieniu do wszystkich, poza Malcią, państw stanowiących przedmiot analizy prawdziwe staje się stwierdzenie, że posiadanie dobrych stosunków z byłym protektorem (najlepiej wspartych odpowiednimi rozwiązaniami traktatowymi), pozwala na przełamanie organicznej (powodowanej obiektywnymi przeszkodami takimi jak niewielkie zasoby kadrowe, finansowe, etc.) niezdolności do samodzielnego zapewnienia sobie bezpieczeństwa w wielu jego wymiarach (od militarnego począwszy).
- **(7) prawa polityczne** – w odniesieniu do tego obszaru zauważalne jest bardzo podobne podejście decydentów kilku z omawianych państw w stosunku do poszerzania grona

⁹⁹ *Andorra manté la data del referèndum sobre l'acord amb la UE malgrat les crítiques de l'oposició*, <https://www.vilaweb.cat/noticies/andorra-mante-la-data-del-referendum-sobre-lacord-amb-la-ue-malgrat-les-critiques-de-loposicio/>, 30.06.2025 r.

obywateli poprzez naturalizowanie ludności zamieszkującej dane państwo¹⁰⁰. Zauważalne jest to w szczególności w odniesieniu do Andory, Liechtensteinu, Monako i San Marino, podczas gdy w przypadku nabywania obywatelstwa maltańskiego wymogi te zdają się być dużo mniej skomplikowane;

- przyznawanie praw wyborczych ludności zamieszkującej dane państwo w 2 z 5 omawianych podmiotów jest procedurą wyjątkową. Na specyfikę tę zwraca uwagę bardzo ograniczony liczbowo elektorat w relacji do liczby mieszkańców, co z kolei jest pochodną sytuacji, że część z tych państw zamieszkiwanych jest w większości przez obywateli innych niż rodzimi: o ile aż ok. 85% mieszkańców San Marino to jego obywatele, podobnie rzecz się ma w przypadku Malty, w Liechtensteinie ten odsetek wynosi 66%, o tyle mniej niż połowa mieszkańców Andory to Andorczycy (a zatem liczba wyborców jest jeszcze mniejsza), a tylko ok. 1/4 mieszkańców Monako to jej obywatele;
- wyżej zarysowana sytuacja jest pochodną przyjęcia przez ustawodawców takich rozwiązań prawnych, by możliwie utrudnić nabywanie obywatelstwa przez ich mieszkańców (tj. rezydentów). Generalną zasadą, którą można znaleźć w rozwiązaniach prawnych wszystkich 5 państw (poza Maltą) w procedurze naturalizacyjnej jest długi okres rezydentury, który ma zapewnić możliwie silne zintegrowanie się aplikanta ze społeczeństwem, co jednocześnie ma utrudnić otrzymanie paszportu przez przypadkową osobę: w Andorze ten okres wynosi 20 lat (10 lat w przypadku odbycia edukacji w szkolnictwie andorskim), w Liechtensteinie 30 lat (10 lat, jeśli aplikant zdecyduje się oddać pod osąd zgromadzenia gminnego), na Malcie 5 lat, w Monako 10 lat (choćby monarcha może ten okres skrócić), w San Marino 20 lat;
- kwestia upodmiotowienia kobiet w zakresie praw wyborczych nie była wprost zależna od tego, jak postępowali ustawodawcy w państwach sąsiednich: w przypadku Andory były to lata 70. (w 1970 r. przyznano kobietom czynne, a 3 lata później bierne prawo wyborcze) podczas gdy w sąsiedniej Hiszpanii kobiety otrzymały prawa wyborcze już w 1931 roku¹⁰¹, a we Francji w 1944 roku; w przypadku Monako kobiety otrzymały prawa wyborcze w wyborach lokalnych w 1945 roku (a zatem w podobnym czasie jak w sąsiedniej Francji), ale w odniesieniu do wyborów parlamentarnych musiały poczekać jeszcze prawie dwie dekady. Jeśli spojrzymy na analogiczną sytuację w San Marino

¹⁰⁰ To o tyle ważne, że w kilku przypadkach mamy do czynienia z sytuacją, w której obywatele są mniejszością we własnym państwie.

¹⁰¹ Choć na krótko, bo 5 później prawo to utraciły, by uzyskać ponownie w 1976 roku.

i w sąsiednich Włoszech to zauważalne jest, że kobiety uzyskały prawa wyborcze w podobnym okresie – tj. po II wojnie światowej, przy czym San Marino przyznawała to prawo z pewnym opóźnieniem względem swojego sąsiada: czynne i bierne prawo wyborcze w wyborach parlamentarnych dla kobiet we Włoszech wprowadzono w 1945 roku¹⁰² podczas gdy w San Marino czynne przyznano w 1959 roku, a bierne dopiero w 1973 roku. Malta przyjęła odpowiednie rozwiązania dopiero po II wojnie światowej w 1947 roku, podczas gdy Brytyjczycy uczynili to po I wojnie światowej¹⁰³. Liechtenstein przyjął odpowiednie rozwiązania dopiero w 1984 roku, a sąsiednia Szwajcaria uczyniła to w 1971 roku (choć pełna integracja systemu kantonalnego i federalnego w tym aspekcie dokonała się dopiero na początku lat 90. XX wieku);

- przyglądając się ewolucji prawa wyborczego w Liechtensteinie po II wojnie światowej dostrzegalna jest powolna próba wprowadzania rozwiązań proobywatelskich (zniesienie sankcji za złamanie przymusu wyborczego, wprowadzenie głosowania korespondencyjnego), ale jednocześnie pozostawianie w mocy rozwiązań prawnych, które konserwują system partyjny (ośmioprocentowy próg wyborczy). Należy przy tym zaznaczyć, że wysoki – jak na standardy europejskie – próg wyborczy nie stanowi bezwzględnej przeszkody w zahamowaniu ewentualnej fragmentaryzacji systemu partyjnego, o czym może świadczyć wynik ostatniej elekcji parlamentarnej, w której po raz pierwszy w historii Księstwa partia trzecia (tj. inna niż dwie dominujące) otrzymała aż 6 mandatów¹⁰⁴;
- kontynuując wątek partii politycznych należy zwrócić uwagę na kwestię ugrupowań promonarchicznych w Monako i Liechtensteinie. W obu przypadkach mamy do czynienia z państwami, w których monarcha odgrywa kluczową rolę w ustroju politycznym. Tym samym filarami wsparcia dla działań monarchów stają się partie polityczne w obu państwach, które dominują na obu scenach politycznych. W przypadku Liechtensteinu są to Unia Ojczyźniana (*Vaterländische Union*) i Postępowa Partia Obywatelska (*Fortschrittliche Bürgerpartei*), a w przypadku

¹⁰² Przy czym należy zaznaczyć, że Włoszki mogły głosować w wyborach lokalnych już w latach 20. XX wieku.

¹⁰³ Tutaj należy zaznaczyć, że Brytyjczycy przyznawali to prawo stopniowo, początkowo przyznając prawa wyborcze tylko niektórym kobietom, by z czasem zrównać prawa wyborcze kobiet z tymi, które posiadali mężczyźni.

¹⁰⁴ Samo załamanie się systemu opartego na dominacji 2 zbliżonych do siebie ideowo partii (FBP i VU) miało miejsce już kilka elekcji temu: w 2013 roku obie partie zdobyły łącznie 18 z 25 mandatów, w 2017 roku 17 mandatów, w 2021 roku 20 mandatów, a w 2025 roku 17 mandatów. Załamanie się nie oznaczało jednak końca dominacji obu ugrupowań na scenie politycznej, gdyż w ostatnich 20 latach obie partie dysponowały wspólnie bezpieczną większością parlamentarną, która umożliwiała im utworzenie koalicyjnego rządu.

Monako Monakijski Związek Narodowy (UNM – *Union Nationale Monégasque*)¹⁰⁵. Wydaje się, że o ile w ostatnich kilku latach mamy do czynienia z załamaniem liechtensteińskiego systemu opartego na dominacji dwóch promonarchicznych ugrupowaniach¹⁰⁶ poprzez pojawienie się coraz liczniejszej reprezentacji partii trzecich, o tyle w przypadku Monako ostatnie dekady nie przyniosły w tej kwestii większej zmiany: kolejne elekcje są wygrywane przez ugrupowania promonarchiczne (zwykle też eurosceptyczne i konserwatywne), a ugrupowania znajdujące się ideowo na lewo od nich zdobywają co najwyżej jednego reprezentanta w parlamencie, który na dodatek nie uzyskuje potem reelekcji¹⁰⁷ albo w ogóle nie znajdują się w parlamencie¹⁰⁸. W efekcie tego parlament jest w całości lub w znaczącej części zdominowany przez ugrupowanie promonarchiczne¹⁰⁹;

- warto podkreślić, że w programach wspomnianych wyżej ugrupowań establishmentowych próżno szukać postulowania jakichkolwiek reform politycznych, które miałyby doprowadzić do osłabienia roli monarchy w systemie. Wynika to z faktu, że liderzy tych ugrupowań albo godzą się z taką rolą albo nawet postrzegają ją jako czynnik stabilizujący system polityczny. Ta silna pozycja wydaje się – w narracji tych ugrupowań – o tyle uzasadniona, że oba omawiane państwa przetrwały pomimo wielu zmian na arenie międzynarodowej dzięki takiemu układowi i aktywności samego monarchy w ramach polityki zagranicznej;
- jeśli chodzi natomiast o ugrupowania antyestablishmentowe to w obu przypadkach (tj. Monako i Liechtensteinu) dostrzegalna jest przede wszystkim wspólna cecha postulowania reformy systemu, tak by obywatele zostali w większym stopniu upodmiotowieni w stosunku do silnej pozycji monarchy: czy to przez ograniczenie pozycji księcia (odbierając mu część prerogatyw), czy też poprzez instytucjonalizację form demokracji bezpośredniej¹¹⁰;

¹⁰⁵ Ugrupowanie to jest zbiorem partii, które wcześniej były względem siebie konkurencyjne (choć nadal podobne pod względem ideowym). Pod obecną nazwą UNM występuje od 2022 roku.

¹⁰⁶ W pewnym uproszczeniu można stwierdzić, że w Liechtensteinie od 100 lat rządy tworzyły wyłącznie FBP i VU (albo samodzielnie albo w koalicji ze sobą).

¹⁰⁷ Tak było w przypadku wybranego w 2013 roku parlamentarzysty Odrodzenia (*Renaissance*) – ugrupowania walczącego o prawa pracownicze.

¹⁰⁸ Jak stało się to w 2023 roku, kiedy to nowe ugrupowanie proekologiczne (*Nouvelles Idées pour Monaco*) nie uzyskało ani jednego mandatu, a wszystkie przypadły promonarchicznemu UNM.

¹⁰⁹ Oczywiście w przypadku Monako wynik wyborów parlamentarnych należy rozpatrywać zawsze w kontekście słabej pozycji ustrojowej parlamentu, który jest całkowicie zdominowany przez posiadającego silną pozycję ustrojową monarchę i zależny od niego rząd.

¹¹⁰ Jak w przypadku monakijskiego Odrodzenia (*Renaissance*), które w swoim programie domagało się instytucjonalizacji form demokracji bezpośredniej.

- nie można wreszcie zapomnieć o warunkach instytucjonalnych w jakich funkcjonują ugrupowania trzecie w obu państwach: w przypadku Liechtensteinu mamy do czynienia z wysokim progiem wyborczym, który konserwuje system partyjny (ale oczywiście nie uniemożliwia jego przebudowy), a w Monako mamy formułę ordynacji wyborczej, która sprzyja sojuszowi ugrupowań w ramach jednej listy (16 mandatów obsadzanych jest w ramach ordynacji większościowej, a pozostałe 8 proporcjonalnej).

Wnioski końcowe w kontekście głównego pytania badawczego i hipotezy badawczej

Przechodząc wreszcie do przyjętej hipotezy badawczej, to została ona w zasadniczej części potwierdzona w szczególności w odniesieniu do Andory i San Marino, a w ograniczonym zakresie również do Liechtensteinu. Decydenci polityczni w tych państwach w dużej mierze korzystali z przyjmowania rozwiązań charakterystycznych dla byłego protektora, ale w ramach dbania o zachowanie tożsamości konstytucyjnej, jeśli dochodziło do sytuacji, w której dana instytucja specyficzna dla danego państwa mogła zostać pod względem ustrojowym tak przebudowana, by nie było potrzeby jej usuwać – ustrojodawcy z reguły decydowali się na taki krok. Na dowód tego można przywołać tutaj między innymi instytucje:

- andorskich współksiążąt – pozostawiono ją w kształcie i formie, ale jednocześnie pozbawiono ją narzędzi do prowadzenia polityki, wobec czego można wnioskować, że instytucja ta została upodobniona w zakresie funkcji do typowych dla europejskich monarchii parlamentarnych (takich jak Hiszpania, Wielka Brytania, monarchie skandynawskie, czy też państwa Beneluxu);
- andorskiego Syndyka Generalnego – pozostawiono ją, a z racji powołania do życia rządu jako organu władzy wykonawczej (którym przed reformą, przez stulecia, był jednoosobowo Syndyk) postanowiono o pozostawieniu w jego rękach nielicznych uprawnień (np. kontrasygnowanie aktów głowy państwa w określonych konstytucyjnie przypadkach);
- *Istanza d'Arengo* – instytucja szczególnego rodzaju petycji (czy też instytucji demokracji bezpośredniej) pozostała w systemie konstytucyjnym San Marino, ale jednocześnie ustalono wyraźne reguły ich procedowania przez Kapitanów-Regentów, parlament i rząd; wydaje się, że decyzja o wykorzystaniu tej instytucji spowodowała

rezygnację ze Zgromadzenia (*Arengo*)¹¹¹, czyli zebrania wszystkich obywateli Republiki;

- sanmaryńskich Kapitanów-Regentów – ci pozostali swoistymi koordynatorami prac parlamentu, rządu i spraw państwa (jako dwuosobowa głowa państwa), ale w ostatnich latach dostrzegalna jest tendencja do wycofywania się Regencji z aktywnej roli w koordynacji prac rządu na rzecz oddawania w tym zakresie politycznego pola jednemu z członków gabinetu – Sekretarzowi Stanu ds. Zagranicznych i Politycznych, który w niedługiej przyszłości może uzyskać instytucjonalno-prawne potwierdzenie tej pozycji¹¹²;
- sanmaryńskiej Rady Dwunastu (Rady XII) – do 2003 roku składający się z parlamentarzystów organ ten stanowił fenomen instytucjonalny stanowiący swoiste połączenie organu władzy wykonawczej i sądowniczej¹¹³; na mocy reformy konstytucyjnej z 2003 roku Rada utraciła znaczną część swoich uprawnień, wskutek czego w jej gestii pozostawiono przede wszystkim wyrażanie zgody na rejestrowanie nieruchomości, których właściciele nie posiadają statusu rezydenta.

Jeżeli chodzi natomiast o korzystanie z rozwiązań byłego protektora to za przykłady takiego działania niech służą chociażby:

- instytucje demokracji bezpośredniej w San Marino – ich faktyczny brak w systemie konstytucyjnym tego państwa przed przyjęciem odpowiednich rozwiązań w latach 70. i 80. XX wieku zmienił się w stronę zbliżoną do tej, z jaką mamy do czynienia w sąsiednich Włoszech, gdzie typy narzędzi (w tym nawet rodzaje samych referendów), procedura ich wykorzystania, podmioty upoważnione do ich wykorzystywania są podobne w obu państwach;
- instytucje demokracji bezpośredniej w Liechtensteinie – sytuacja bardzo podobna do wyżej wskazanej w odniesieniu do San Marino. Liechtenstein nie posiadał w zasadzie żadnych form demokracji bezpośredniej, ale wraz z reorientacją polityki zagranicznej na zachód i połączonego z tym przyjęcia nowej konstytucji spowodowało pojawienie się

¹¹¹ Ostatni raz *Arengo* zebrało się na początku XX wieku.

¹¹² Prawdopodobieństwo takiego scenariusza wynika z faktu, że o ile Kapitanowie-Regenci ustrojowo zostali jako instytucja przewidziani jako tacy, którzy w krótkiej (bo tylko sześciomiesięcznej) kadencji nie zdążą zbudować silnej pozycji politycznej, o tyle członkowie gabinetu (w tym i wspomniany Sekretarz Stanu ds. Zagranicznych i Politycznych) piastować mogą swoje urzędy nie przez pół roku, ale przez całe 5 lat (tj. od wyborów do wyborów), dzięki czemu członkowie rządu mają większe szanse na zbudowanie swojej pozycji politycznej niż osoby piastujące urząd Kapitana-Regenta.

¹¹³ Organ ten był swoistym sądem trzeciej instancji.

tych instytucji demokracji bezpośredniej w tym państwie (zarówno w odniesieniu do bogactwa katalogu, jak i w odniesieniu do korzystania z niego);

- przebudowa systemu prawnego w San Marino – ustrojodawca zdecydował się na swoiste uporządkowanie systemu prawnego poprzez hierarchizację aktów prawnych przyjmowanych przez Wielką Radę Generalną; jednocześnie nie zerwał kategorycznie z fundamentami prawnymi systemu konstytucyjnego (tj. ze średniowiecznymi Statutami), ale dostosował część z nich do współczesności poprzez wyróżnienie ustaw konstytucyjnych i ustaw kwalifikowanych jako ustaw stojących wyżej w hierarchii (i jednocześnie aktów o wyższej doniosłości) niż ustawy zwykłe.

Jednymi z niewielu rozwiązań, które można odczytać jako porzucenie rozwiązań specyficznych kosztem zbudowania opartych na doświadczeniu innych państw europejskich, jest instytucja odpowiedzialności Kapitanów-Regentów i połączona z tym decyzja o powołaniu do życia zupełnie nowego organu przypominającego swoimi zadaniami sąd konstytucyjny (Kolegium Gwarancyjne). O ile jednym z najstarszych rozwiązań w systemie prawnym San Marino pozostawał Syndykat Regencji¹¹⁴ jako specyficzna forma pociągania do odpowiedzialności osób sprawujących urząd Regencji¹¹⁵, o tyle na początku XX wieku podjęto decyzję, by skargi takie były badane przez nowo powołany sąd konstytucyjny – Kolegium Gwarancyjne. To w oczywisty sposób przeniosło decyzję w danej sprawie z parlamentu na organ władzy sądowniczej. Sama instytucja Kolegium Gwarancyjnego w dużej mierze odpowiada standardom europejskim w zakresie konstrukcji sądu konstytucyjnego¹¹⁶. Obecnie do kompetencji tego organu należy przede wszystkim: orzekanie o zgodności norm (w tym i tych niepisanych) z zasadami podstawowymi zapisanymi w Deklaracji praw, orzekanie o dopuszczalności wniosków referendalnych, orzekanie w przypadku konfliktów kompetencyjnych między konstytucyjnymi organami państwa, a także orzekanie w przedmiocie odpowiedzialności Kapitanów-Regentów. Przed reformą wymienione kompetencje należały albo do parlamentu, albo do głowy państwa.

W odniesieniu do Monako i Malty hipoteza w zasadzie nie została potwierdzona. W dużej mierze Malta zdecydowała się na pozostawienie instytucji, które ukształtowały się w okresie zdominowania systemu politycznego przez brytyjskie normy prawne i brytyjską

¹¹⁴ Instytucję tę datuje się na rok 1499.

¹¹⁵ Sprawowany był przez dwóch posłów wybieranych przez parlament na początku jego kadencji.

¹¹⁶ *Compilation of the Venice Commission Opinions, Reports and Studies on Constitutional Justice (Updated)*, <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/cdl-pi-2022-050-e>, 30.06.2025 r., s. 66 i nast.

kulturę polityczną. Świadczy o tym podobna (a częściej tożsama) konstrukcja wielu instytucji politycznych i norm takich chociażby jak:

- ustrój wewnętrzny parlamentu wraz z normami odnoszącymi się do jego funkcjonowania (należą do nich między innymi: gwarancje niezależności Spikera Izby Reprezentantów¹¹⁷; wyposażenie go w prawo dyscyplinowania posłów; zobowiązanie parlamentarzystów do zwracania się do siebie na sali posiedzenia za pośrednictwem Spikera (a nie bezpośrednio do siebie), obowiązek zajęcia miejsca przez parlamentarzystę, gdy głos zabiera Spiker);
- instytucja i rola maltańskiego rzecznika dyscypliny partyjnej oraz Lidera Opozycji;
- generalna formuła działania głowy państwa „za radą” rządu – instytucja, która w praktyce oznacza konieczność podążania przez głowę państwa za „radą” wyrażoną przez ministrów/premiera;
- wpisanie głowy państwa w formalne ramy władzy ustawodawczej i wykonawczej – zarówno na Malcie i w Wielkiej Brytanii głowa państwa jest częścią obu tych władz;
- formuła mowy tronowej – w obu państwach jej odczyt rozpoczyna sesję parlamentu, za jej wygłoszenie odpowiedzialna jest głowa państwa, a za jej przygotowanie odpowiedzialny jest rząd; długość sesji parlamentu w obu przypadkach wynosi około 12 miesięcy¹¹⁸;
- pięcioletni okres trwania pełnomocnictw parlamentarzystów¹¹⁹;
- formalne rozróżnienie Gabinetu i Rządu – w obu państwach Gabinet tworzą najważniejsi ministrowie spotykający się na posiedzeniach, podczas gdy Rząd to cały aparat administracyjny podległy temu pierwszemu;
- konieczność posiadania mandatu parlamentarnego, by móc zostać premierem¹²⁰;

¹¹⁷ Spiker brytyjskiej Izby Gmin, jak i maltańskiej Izby Reprezentantów, między innymi: nie bierze aktywnego udziału w debacie (jest tylko jej moderatorem), nie głosuje (poza przypadkiem remisu, a wówczas jego głos ma charakter rozstrzygający).

¹¹⁸ W ustroju brytyjskim długość sesji w ostatnich kilkudziesięciu latach jedynie oscyluje wokół 12 miesięcy (które odpowiadają około 150 dni posiedzeń). W 2019 roku pobito rekord długości sesji parlamentu przekraczając liczbę 300 dni pracy parlamentu (*sitting days*) (810 dni kalendarzowych).

¹¹⁹ Przy czym wyraźnie należy zastrzec, że brytyjskie prawo konstytucyjne po usunięciu z systemu prawnego tzw. ustawy o kadencji (*Fixed-Term Parliaments Act 2011*) nie zna pojęcia kadencji parlamentu, a jedynie wskazuje maksymalny czas trwania mandatu posła do Izby Gmin.

¹²⁰ Warto wspomnieć, że w przypadku ustroju brytyjskiego norma konwenansowa nakazuje posiadać mandat parlamentarzysty (obecnie konwenans nakazuje posiadanie mandatu posła do Izby Gmin), a w przypadku Malty poza nakazem posiadania mandatu posła Izby Reprezentantów dodatkowo konstytucja tego państwa pozwala na piastowanie funkcji premiera przez osobę, która posiadała mandat parlamentarzysty bezpośrednio przed rozwiązaniem Izby Reprezentantów przez prezydenta (tak by zachować ciągłość władzy).

- ciążący na premierze nakaz informowania głowy państwa o ogólnych przedsięwzięciach podejmowanych przez ministrów.

Pomijam przy tym tak oczywiste dla państw modelu parlamentarno-gabinetowego mechanizmy i instytucje jak chociażby odpowiedzialność ministrów przed parlamentem za działania gabinetu i przed premierem za działania poszczególnych departamentów kierowanych przez tych ministrów czy instytucję wotum nieufności dla rządu.

Nie można przy tym nie wspomnieć o instytucji Sędziego Naczelnego, który na Malcie przez dekady funkcjonował w formie niemal tożsamej do tej funkcjonującej w systemie brytyjskim. Jednocześnie należy zaznaczyć, że niezależnie od siebie w obu systemach doszło w ostatnim czasie do zmian w odniesieniu do tej instytucji¹²¹.

Jednocześnie w ostatnich kilkunastu latach podjęto się reformowania maltańskiego systemu w stronę dość niespodziewaną. Najbardziej emblematycznym przejawem tych reform jest zastępowanie mechanizmu typowego dla modelu westminsterskiego (tj. decyzji umocowanego większością parlamentarną premiera, która to decyzja podlega co najwyżej konsultacjom z Liderem Opozycji) modelem konsensualnym, wedle którego organ, który nie powinien w sposób bezpośredni podlegać tylko jednej partii politycznej i winien być

¹²¹ W przypadku brytyjskiego Lorda Sędziego Naczelnego reforma z 2005 roku doprowadziła do szeregu przesunień w ramach relacji brytyjskiej władzy sądowniczej (jak i wewnątrz niej) względem władzy wykonawczej. *Lord Chief Justice* w miejsce Lorda Kanclerza stał się symbolicznie głową władzy sądowniczej (*Head of the Judiciary of England and Wales*), a dodatkowo przyznano mu odpowiedzialność za szkolenie, doradztwo i decyzje personalne w sprawie sędziów, a także reprezentowanie i przedstawianie poglądów angielskiego i walijskiego sądownictwa przed parlamentem i ministrami. Lord Sędzia Naczelny powoływany jest przez króla w oparciu o radę wyrażoną przez premiera i Lorda Kanclerza, które muszą być poparte przez niezależny panel złożony z byłych sędziów.

W przypadku maltańskiego Sędziego Naczelnego (podobnie jak w przypadku innych sędziów) przez wiele dekad sędzią zostawała osoba przedstawiona prezydentowi (wcześniej królowej) przez premiera, co prowadziło do powstawania ryzyka patronażu i tym samym uzależnienia sędziów od polityków. Dopiero reformy rozpoczęte w 2016 roku doprowadziły do wypracowania mechanizmów ograniczających możliwość powoływania na stanowiska sędziowskie osób, które mogłyby później poczuwać dług wdzięczności danemu ugrupowaniu politycznemu. Obecnie Sędziemu Naczelnemu powołuje głowa państwa, ale dopiero, gdy kandydaturę przedłoży jej parlament uchwałą podjętą większością kwalifikowaną 2/3 głosów. Należy przy tym zaznaczyć, że gdyby pojawił się wakat na tym stanowisku to jest on tymczasowo uzupełniany tak wielokrotnie krytykowanym m.in. przez Komisję Wenecką mechanizmem rady premiera wyrażonej względem głowy państwa (co prawda premier związany jest obowiązkiem wskazania osoby spośród sędziów tzw. Sądów Wyższego Rzędu, niemniej taka formuła nadal powoduje ryzyko zabiegania o powołanie ze strony sędziów, na co system nie powinien pozwalać).

Jego rola, poza staniem na czele maltańskiej judykatury (tu Sędziemu Naczelnemu przyznano szereg instrumentów realnego wpływania na władzę sądowniczą – m.in. wnioskowanie o zawieszenie sędziego, wszczynanie postępowania dyscyplinarnego względem sędziego, uczestniczenie w różnego rodzaju gremiach administrujących władzę sądowniczą (m.in. jest członkiem Komisji ds. Administracji Wymiaru Sprawiedliwości), a także przewodniczenie *ex officio* szeregu sądom z Sądem Konstytucyjnym na czele), została wpisana w system jako swoisty jego stabilizator w ten sposób, że gdyby doszło do pojawienia się jakiegokolwiek przeszkody w wykonywaniu obowiązków głowy państwa (konstytucja wspomina m.in. o wakacie, nieobecności prezydenta, korzystaniu z urlopu) funkcje prezydenta mogą zostać powierzone osobie wskazanej przez premiera po konsultacjach z Liderem Opozycji. Gdyby do wyłonienia takiej osoby nie doszło obowiązki głowy państwa trafiają w ręce Sędziego Naczelnego.

uwolniony od bycia partyjnym obsadzany ma być przez parlament, ale z wymogiem uzyskania większości kwalifikowanej (zwykle 2/3) podczas głosowania, w którym Izba Reprezentantów wyraża zgodę na powołanie danej osoby. Mechanizm ten, co oczywiste, ma spowodować zmuszenie obu partii będących filarami maltańskiego systemu partyjnego do współdziałania i poszukiwania kandydatur ponadpartyjnych. Taki mechanizm stosowany jest obecnie w odniesieniu do obsadzania i/lub odwoływania następujących instytucji:

- Prezydenta – od 1974 roku, tj. od powstania tej instytucji prezydenta wybierał parlament zwykłą większością głosów, co w praktyce oznaczało, że zostawał nim polityk partii ówczesnie rządzącej; analogicznie rozwiązano kwestię usunięcia głowy państwa z urzędu (obecnie również wymagana jest większość 2/3 głosów Izby);
- Ombudsmana (Komisarz ds. Dochodzeń Administracyjnych) – przy czym powołanie tego urzędu ustawą w 1995 roku (dopiero 12 lat później wpisanym do Konstytucji) od razu zakładało konieczność uzyskania poparcia 2/3 w parlamencie; analogiczna większość wymagana jest do usunięcia danej osoby z urzędu;
- Prokuratora Generalnego – po tym jak w wyniku reformy z 2019 roku zakończyła się podwójna rola tego urzędnika (prokuratora i doradcy rządowego w sprawach prawa administracyjnego, konstytucyjnego i cywilnego) Prokurator Generalny nadal powoływany był przez głowę państwa na wniosek premiera (bez współdziału nawet Lidera Opozycji) i odwoływany przez prezydenta na wniosek parlamentu, który wniosek ten popierał uchwałą przyjmowaną większością 2/3 głosów;
- Adwokata Państwowego – w wyniku wspomnianej wyżej reformy został powołany jako osobny urzędnik państwowy doradzający rządowi w sprawach legalności podejmowanych przezeń działań; tryb jego powoływania i odwoływania został zarysowany analogicznie do opisanego wyżej odnoszącego się do Prokuratora Generalnego;
- Sędziego Naczelnego (*Chief Justice*) – pierwotnie (tj. jeszcze za czasów monarchii) nominację otrzymywał od Gubernatora, który działał za radą premiera; obecnie nominację wręcza prezydent po wyborze dokonany przez parlament (ponownie wymagana jest zgoda 2/3);
- Audytora Generalnego – po tym jak został jako instytucja wpisany do Konstytucji w 1997 roku od razu przyjęto formę poparcia większości kwalifikowanej w parlamencie (2/3) i wręczenia aktu nominacji przez głowę państwa; analogiczną formułę przyjęto dla zawieszenia i odwołania danej osoby z tego urzędu.

Kolejnym elementem przebudowy maltańskiego systemu konstytucyjnego jest bez wątpienia reforma wymiaru sprawiedliwości, która realizowana była kilkietapowo. Sama konstytucja tego państwa była ponad trzydziestokrotnie nowelizowana i ostatnie jej nowelizacje dotyczyły głównie zmian w tym sektorze aparatu państwowego. Reformy były efektem wielu czynników, z których najważniejszymi były krytyczne głosy płynące ze strony UE¹²² i Komisji Weneckiej. Maltański system aż do 2016 roku *de facto* pozwalał na otrzymanie nominacji sędziowskiej z rekomendacji politycznego premiera od wybieranego przez parlament prezydenta (wtedy jeszcze nie z użyciem wskazanego wyżej mechanizmu większości kwalifikowanej). Komisja Wenecka na bieżąco monitorowała stan zmian w maltańskim wymiarze sprawiedliwości wskazując na konieczność ograniczenia roli premiera w procedurze selekcji kandydatów na sędziów. Po przyjęciu nowelizacji konstytucji w 2016 roku, reformę kontynuowano i w 2020 roku konstytucję kolejny raz poddano rewizji ze względu na zarzut na nadal zbyt duże upolitycznienie przedmiotowej procedury. Ostatecznie organizację wewnętrzną władzy sądowniczej, poza sądami, oparto o: Komisję ds. Administracji Wymiaru Sprawiedliwości¹²³, Komitet ds. Nominacji Sądowniczych¹²⁴, a także organ dyscyplinarny – Komitet ds. Sędziów. Tym samym przebudowę maltańskiego wymiaru sprawiedliwości oparto w dużej mierze na rozwiązaniach stanowiących standardy europejskie, za formułowanie których odpowiedzialna była Komisja Wenecka¹²⁵.

Nie można wreszcie nie zauważyć, że część zmian, które przyjęto w okresie demokratyzacji systemu w żaden sposób nie są do pogodzenia ze standardami demokratycznego państwa prawnego, w którym decyzje polityczne podlegają kontroli. Należą do nich chociażby wspomniane wyżej wielokrotnie pozorowane przekształcenia w zakresie pozycji ustrojowej księcia Monako i Liechtensteinu. W obu przypadkach nie doszło do radykalnego ograniczenia ich uprawnień. Zmiany z 2003 roku w Liechtensteinie *de facto*

¹²² I to jeszcze zanim Malta stała się jej państwem członkowskim.

¹²³ Komisja ta miała się składać z głowy państwa, Sędziego Naczelnego, 4 reprezentantów sędziów, Prezesa Izby Adwokackiej oraz reprezentantów premiera i Lidera Opozycji.

¹²⁴ Podobnie do Komisji ds. Administracji Wymiaru Sprawiedliwości zastosowano możliwie szeroką reprezentację. Na czele Komitetu stać miał Sędzia Naczelny, a poza nimi w ramach Komitetu zasiadać miało: trzech członków wskazanych przez sędziów, Audytor Generalny, Ombudsman i Prezes Izby Adwokackiej.

¹²⁵ Należy przy tym na boku zaznaczyć, że w ostatnich kilkudziesięciu latach również w Zjednoczonym Królestwie doszło do znaczących zmian w zakresie wyraźniejszego rysowania granic między władzą ustawodawczą i wykonawczą a sądowniczą, których emblematycznym przejawem było przyjęcie w 2005 roku ustawy o reformie konstytucyjnej, która poza zmianą roli Lorda Kanclerza i powołaniem do życia zupełnie nowej instytucji (Sądu Najwyższego Zjednoczonego Królestwa) wprowadziła nową formułę powoływania sędziów: w miejsce procedury powoływania sędziów przez monarchę na wniosek Lorda Kanclerza (a zatem ministra-polityka) pojawiła się nowa instytucja – Komisja Nominacji Sędziowskich (*Judicial Appointments Commission*), której rolą jest merytoryczna weryfikacja kandydatur na stanowiska sędziowskie w Anglii i Walii.

zakonserwowały silną pozycję księcia, podobnie jak te z 2002 roku w Monako¹²⁶. W odniesieniu do Monako zmiany te (a dokładniej zmiana, bo konstytucję zmieniono tylko jednokrotnie w 2002 roku), pomimo nowelizacji aż 15 artykułów ustawy zasadniczej sprowadzały się – w kontekście ograniczania władzy monarchy kosztem parlamentu – jedynie do przyznania temu drugiemu prawa do zgłaszania propozycji ustawy, które za zgodą księcia mogą zostać przekształcone w projekt ustawy. To o tyle ważne, że o ile w odniesieniu do Monako przekształcenia miały charakter co najwyżej pozorny, o tyle w przypadku zmian z 2003 roku w Liechtensteinie faktycznie doszło do realnej przebudowy systemu, który jednak nie doprowadził do znacznego ograniczenia władzy monarchy. Różnica polega jednak na tym, że obywatele Liechtensteinu dostali narzędzia, których wykorzystanie może demokratycznie doprowadzić do realnej zmiany rzeczywistości politycznej – takimi narzędziami są chociażby przewidziane w Konstytucji Księstwa inicjatywa w sprawie odłączenia się gminy od wspólnoty państwowej czy też inicjatywa w sprawie zmiany formy rządów na republikańską.

5. Informacja o wykazywaniu się istotną aktywnością naukową albo artystyczną realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej.

Jak zostało już wspomniane wcześniej, w ramach prowadzonych badań przeprowadziłem zagraniczne kwerendy biblioteczne w: **monakijskiej Bibliotece Louisa Notariego** (*Bibliothèque Louis Notari*), **Bibliotece Państwowej i Dziedzictwa Narodowego Republiki San Marino** (*Biblioteca di Stato e Beni Librari della Repubblica di San Marino*) oraz w dwóch andorskich bibliotekach: **Bibliotece Publicznej Rządu** (*Biblioteca Pública del Govern*) i **Bibliotece Narodowej Andory** (*Biblioteca Nacional d'Andorra*). Dodatkowo, podczas pobytu w Monako, uzyskałem dostęp do **Archiwów Biblioteki Palacu Książęcego** (*Archives et de la Bibliothèque du Palais princier*).

W okresie od **1 października do 31 grudnia 2014 roku** odbywałem zagraniczny staż naukowy w placówce badawczej **Liechtenstein-Institut w BERN (Liechtenstein)**. Podczas niego miałem dostęp do relatywnie dużych zasobów książkowych biblioteki Instytutu. W ramach stażu kontynuowałem badania nad liechtensteińskim systemem

¹²⁶ W Monako zmiany te miały doprowadzić do upodmiotowienia parlamentu, a w sensie faktycznym jedynie maskowały chęć zachowania *status quo* przez decydentów politycznych (tj. Dom Książęcy)

politycznym, których efektami były między innymi: artykuł naukowy w czasopiśmie naukowym „Przegląd Politologiczny”¹²⁷ oraz przeprowadzony w zamku książęcym w Vaduz **wywiad z Księciem-Następcą Tronu Alojzym von und zu Liechtensteinem**, który to wywiad ukazał się drukiem¹²⁸ w tym samym numerze periodyku.

W dniach 15-22 września 2017 roku odbyłem wizytę studyjną o charakterze badawczym w **Instytucie Wysp i Małych Państw na Uniwersytecie Maltańskim** (*Island and Small States Institute*) (Malta), podczas której miałem dostęp do zasobów bibliotecznych tak Instytutu, jak i całego Uniwersytetu Maltańskiego. Dzięki czemu mogłem zgromadzić niezbędną literaturę dotyczącą małych państw europejskich (biblioteka Instytutu) oraz maltańskiego systemu politycznego i historii tego państwa (biblioteka Uniwersytetu).

Po 1 października 2015 roku odbyłem 3 wyjazdy w ramach **Erasmus Staff Mobility for Teaching**, podczas których, poza wygłaszaniem wykładów, nawiązywałem współpracę z zagranicznymi ośrodkami naukowymi:

- 15-19 października 2018 roku – **wyjazd do Akureyri (Islandia) na Uniwersytet w Akureyri** (*University of Akureyri – Háskólinn á Akureyri*);
- 25-28 listopada 2019 roku – **wyjazd do Katanii (Włochy) na Uniwersytet w Katanii** (*Università di Catania*);
- 8-11 maja 2023 roku – **wyjazd do Grenady (Hiszpania) na Uniwersytet w Grenadzie** (*Universidad de Granada – University of Granada*).

W okresie od 1 października 2015 do 30 czerwca 2025 roku brałem udział w **66 konferencjach lub seminariach naukowych**, w trakcie których wygłosiłem referaty (a w nielicznych przypadkach przedstawiłem tekst do dyskusji). Zdecydowana większość wystąpień z referatami dotyczyła zarysowanego w niniejszym Autoreferacie pola badawczego obejmującego systemy polityczne Andory, Liechtensteinu, Monako, Malty i San Marino.

Spośród wspomnianych wyżej konferencji **siedmiokrotnie występowałem na imienne zaproszenie organizatorów** (lista w załączniku nr 4). Ostatnie wystąpienie na zaproszenie miało miejsce na **międzynarodowym sympozjum naukowym poświęconym**

¹²⁷ M. Łukaszewski, *Microstate and monarchy in the face of the challenges of the modern world. The political system of Liechtenstein and its specificity (an outline of the problem)*, „Przegląd Politologiczny” 2015, nr 3, ss. 93-102.

¹²⁸ Tenże, *A Big Prince in...*, wyd. cyt.

tematyce małych państw w Toronto¹²⁹ skupiającym specjalistów w tematyce mikropaństw z całego świata. Wystąpiłem tam jako jedyny badacz z Europy Środkowo-Wschodniej.

6. Informacja o osiągnięciach dydaktycznych, organizacyjnych oraz popularyzujących naukę lub sztukę.

W ramach zatrudnienia na stanowisku adiunkta na WNPiD UAM prowadziłem szereg działań o charakterze dydaktycznym, organizacyjnym i popularyzującym naukę.

Działalność dydaktyczna

W trakcie działalności dydaktycznej od 1 października 2015 roku prowadziłem następujące zajęcia w języku polskim:

- **Instytucje polityczne państw współczesnych,**
- **Proseminarium i seminarium dyplomowe,**
- **Systemy polityczne na Bliskim Wschodzie,**
- **Systemy polityczne Azji Południowej i Wschodniej,**
- **Współczesne systemy polityczne,**
- **Współczesne systemy polityczne na świecie** – zajęcia prowadzone dla studentów kierunku Historia i polityka współczesna. Interdyscyplinarne studia nauczycielskie na Wydziale Historii UAM.

Zajęcia kursowe prowadzone w języku angielskim:

- **Public Decision-Making Processes,**
- **Political system of the United States,**
- **Law and Political Systems** – przedmiot na kierunku Liberal Arts and Sciences (English program) na Wydziale Historii UAM (III rok studiów licencjackich),
- **Contemporary Political Systems,**
- **Small-Smaller-The Smallest. Microstates in the Modern World** – zajęcia początkowo prowadzone w ramach tzw. ścieżek (zajęć do wyboru) z czasem zostały włączone do zajęć kursowych na I roku uzupełniających studiów magisterskich na kierunku International Relations.

¹²⁹ Sympozjum (*25th edition of the International Studies Annual Symposium: Changes and Continuities in Microstates and Small Autonomous Communities*) to, ze względu na panujące wówczas w Kanadzie restrykcje związane z pandemią COVID-19, ostatecznie odbyło się w formule zdalnej.

Zajęcia dodatkowe (do wyboru – tzw. ścieżki) prowadzone w języku polskim (wszystkie (poza „Polityka w muzyce. Muzyka w polityce”) przygotowane i przeprowadzone samodzielnie):

- **Polityka w muzyce. Muzyka w polityce,**
- **Monarchie we współczesnym świecie,**
- **Techniki manipulacji w polskich informacyjnych programach telewizyjnych,**
- **Systemy polityczne państw małych, mniejszych i najmniejszych,**
- **Współczesne monarchie pozaeuropejskie.**

Zajęcia dodatkowe (do wyboru – tzw. ścieżki) prowadzone w języku angielskim (przygotowane i przeprowadzone samodzielnie):

- **Queens, Princes and Emperors. Monarchies in the Modern World** – zajęcia prowadzone były w ramach różnych kursów dla studentów zagranicznych, jak i tych którzy studiują na Uniwersytecie w ramach różnych kursów (tzw. AMU-PIE),
- **Small-Smaller-The Smallest. Microstates in the Modern World** – zajęcia prowadzone były w ramach różnych kursów dla studentów zagranicznych, jak i tych którzy studiują na Uniwersytecie w ramach różnych kursów (tzw. AMU-PIE), a także dla studentów Uniwersytetu Państwowego w Irkucku (Federacja Rosyjska) w formie zdalnej.

Dodatkowo, w ramach działalności dydaktycznej, odpowiedzialny byłem za przygotowanie programu-sylabusu nowego przedmiotu „Współczesne systemy polityczne na świecie”, który został przyjęty do realizacji na kierunku Historia i polityka współczesna na siostrzanym Wydziale Historii UAM.

Wyrażane w ankietach oceny studentów oraz duże zainteresowanie uczestniczeniem w zajęciach dodatkowych (w tzw. ścieżkach) świadczyć mogą o wysokim profesjonalizmie prowadzonych zajęć, a w odniesieniu do tych drugich dodatkowo – o prowadzeniu ich w bardzo ciekawy sposób.

Działalność organizacyjna na rzecz popularyzacji wiedzy naukowej i współpracy uczelni z jej otoczeniem społecznym

W ramach działalności organizacyjnej, poza współudziałem w organizacji konferencji naukowych, moja działalność w dużej mierze polegała na wspieraniu działań i współuczestniczeniu w organizacji i przeprowadzaniu inicjatyw Koła Naukowego Samorządu Terytorialnego (którego jestem współopiekunem naukowym od końca 2020 roku)

(dalej: KNST), a także – choć w mniejszym zakresie w ramach tej działalności – koła naukowego Klub Debat UAM, którego jestem opiekunem od lipca 2017 roku.

Za jedną z najważniejszych aktywności w ramach współpracy z Kołem Naukowym Samorządu Terytorialnego uznaję opracowaną i wdrożoną jeszcze w okresie studiów (tj. kiedy sam byłem studentem i członkiem tegoż Koła) formuły symulacji obrad rady nieistniejącego miasta Radarowa (projekt nosi nazwę „R.A.D.A.R”, czyli Rewolucyjny Akademicki Dzień Aktywnej Roz(g)rywki”), w ramach której zaproszeni uczniowie wcielają się w rolę radnych, zaproszeni radni z Rady Miasta Poznania w przewodniczących rady, a ja w burmistrza Radarowa. W ramach tej zaaranżowanej sytuacji uczniowie stają przed wyzwaniem rozstrzygnięcia wielu dylematów w ramach pełnionych ról radnych, a finałem opisywanej inicjatywy jest posiedzenie rady miasta prowadzone przez jednego z poznańskich radnych (zwykle Przewodniczącego Rady Miasta Poznania), podczas którego uczniowie-„radni” muszą rozstrzygnąć postawiony przed nimi problem budowy elektrowni atomowej, do którego to pomysłu stara się ich przekonać burmistrz. Projekt ten cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem młodzieży szkolnej. „Rewolucyjny Akademicki Dzień Aktywnej Roz(g)rywki” odbywa się zwykle w ramach organizowanych na UAM Poznańskiego Festiwalu Nauki i Sztuki (PFNiSz). Do tej pory realizacja projektu z moim udziałem miała miejsce sześciokrotnie¹³⁰.

Poza udziałem w powyższej inicjatywie brałem również udział w organizacji kongresów kół naukowych¹³¹, których uczestnicy przedstawiali swoje referaty reprezentując poszczególne koła naukowe funkcjonujące na moim rodzimym Wydziale i/lub na UAM.

W ramach współpracy z KNST w maju 2018 roku odpowiedzialny byłem za koordynowanie przygotowań drużyn (wraz z członkami KNST) za opracowanie tez do debaty, a następnie pełnienie funkcji marszałka debaty podczas spotkania „Mobilny Poznań” organizowanego przez Dyrektora Wydziału Rozwoju Miasta i Współpracy Międzynarodowej Urzędu Miasta Poznania.

Poza wymienionymi wyżej inicjatywami w ramach działalności organizacyjnej brałem jeszcze udział w następujących inicjatywach:

¹³⁰ Realizacja projektu odbyła się (lista uwzględnia wyłącznie wydarzenia po 1 października 2015 roku): 20 kwietnia 2016 r. w Poznaniu (PFNiSz); 12 grudnia 2016 r. w Poznaniu; 26 kwietnia 2017 r. w Poznaniu (PFNiSz); 26 kwietnia 2018 r. w Poznaniu (PFNiSz); 25 lutego 2019 r. w Koninie (w sali Urzędu Miejskiego w Koninie) dla licealistów z III Liceum im. Cypriana Kamila Norwida; 29 marca 2019 r. w Koninie (w sali Urzędu Miejskiego w Koninie) dla licealistów z II Liceum Ogólnokształcące im. Krzysztofa Kamila Baczyńskiego.

¹³¹ Po 1 października 2015 roku odbyły się dwa takie kongresy: 15 stycznia 2016 r. (IV Kongres Kół Naukowych – współorganizacja) i 13 stycznia 2017 r. (V Kongres Kół Naukowych „It’s Showtime! Media a polityka” – współorganizacja i zasiadanie w jury).

- 23 marca 2017 r. (Poznań) – pełnienie funkcji moderatora dyskusji eksperckiej w ramach seminarium „Standardy współczesnej demokracji. Postawa i partycypacja obywatelska wobec wyzwań współczesnego świata” oraz funkcji marszałka debaty oksfordzkiej zorganizowanej w ramach tego seminarium;
- 10 maja 2018 r. (Poznań) – członek komitetu organizacyjnego ogólnopolskiej konferencji naukowej „Kultura popularna i ideologia”;
- 6-7 lutego 2020 r. (Słubice) – współorganizacja panelu “Digitalization and challenges of democratic processes in Europe” w ramach XX Międzynarodowej Konferencji Naukowej z cyklu „Europa XXI wieku”;
- 7 grudnia 2021 r. (Poznań) – organizacja i moderowanie panelu podczas kongresu kół naukowych „Polityka w dobie pandemii COVID-19”.

Aktywność w ramach działalności organizacyjnej, o której nie wspomniano wyżej:

- sekretarz i członek Kapituły Konkursu PTNP – Konkursu na najlepszą pracę doktorską pt. „Europa i jej bliskie sąsiedztwo” (3 edycje);
- członek komisji okręgowej Olimpiady Wiedzy o Polsce i Świecie Współczesnym (16 stycznia 2016 roku).

Działalność popularyzatorska

W ramach działalności popularyzatorskiej staram się odpowiadać na zapytania i prośby ze strony zainteresowanych podmiotów, ale i samodzielnie inicjować różnego rodzaju aktywności, które mają na celu skomplikowane zagadnienia naukowe przedstawiać w ciekawy, interesujący i zrozumiały dla odbiorców sposób, którym treści polityczne nie są szerzej znane.

Działalność popularyzatorską podzieliłbym na przynajmniej 3 obszary, na które składają się następujące przedsięwzięcia: wygłaszanie wykładów otwartych i prowadzenie warsztatów (zwykle na zaproszenie instytucji goszczącej), wygłaszanie komentarza do mediów oraz przygotowywanie treści na potrzeby organizowanych przez mój macierzysty Wydział podcastów popularnonaukowych. W przypadku wykładów miały one charakter otwarty, ale też i były dedykowane określonym grupom wiekowym: od uczniów szkół średnich (w tym i maturzystów przygotowujących się do egzaminu maturalnego z WOS), przez studentów, dorosłych (w formule wykładu otwartego), a na seniorach skończywszy.

Od października 2015 do czerwca 2025 roku **wygłosiłem 43 wykłady otwarte, 38 razy udzielałem komentarza dla mediów, a także kilkakrotnie uczestniczyłem w nagraniu podcastów popularnonaukowych** (wykaz w załączniku nr 5).

Działalność pozostająca w ramach wszystkich trzech obszarów (debaty)

Jedną z zasadniczych aktywności, poza działalnością badawczo-naukową, dydaktyczną, organizatorską i popularyzatorską jest moje zaangażowanie na polu promowania, organizowania, zapewniania wsparcia merytorycznego dla wszelkiego rodzaju działalności związanej z debatami w formacie oksfordzkim. Debaty oksfordzkie to jedna z dwóch (obok debat parlamentarnych) specyficznych form debatowania nawiązująca do obecnej w brytyjskich szkołach średnich i wyższych debat wzorowanych na tych odbywających się w brytyjskiej Izbie Gmin. W ramach debat uczestnicy uczą się partycypowania w bardzo sformalizowanej i uporządkowanej formie dyskusji. Muszą opanować: podstawy sztuki argumentacji (erystykę), kulturę słowa (retorykę), umiejętność logicznego myślenia, a przede wszystkim podstawową (a często i dość zaawansowaną) wiedzę na temat meandrów współczesnego świata (od polityki, przez ekonomię, świat sztucznej inteligencji, prawo, a na literaturze skończywszy).

Działalność polegająca na wspieraniu inicjatyw o charakterze debatanckim ma szereg celów, pośród których wymienić można między innymi: poprawianie jakości debaty publicznej przez uczulanie młodzieży na propagandę, manipulację, *fake newsy* i argumenty pozamerytoryczne, a także uczenie młodzieży logicznego myślenia i formułowania myśli oraz kulturalnego spierania się. Dodatkowo, co wynika niejako z powyższego, debaty stanowią mogą i są stosowane jako dobre narzędzie dydaktyczne w placówkach edukacyjnych.

Od przełomu końca studiów magisterskich i początku studiów doktoranckich byłem bardzo aktywny na wielu polach związanych z tą działalnością. Po sukcesie zorganizowanego dla uczniów szkół średnich Turnieju o Puchar Dziekana WNPiD, który miałem przyjemność współorganizować, udało się przekształcić ten turniej w organizowane do dzisiaj coroczne Mistrzostwa Polski Debat Oksfordzkich¹³² (MPDO). Realizacja tych rozgrywek spotkała się z pozytywnym odbiorem uczniów, a także rozwijającego się niezależnie od MPDO środowiska debatanckiego, którego przedstawiciele z czasem zaczęli specjalizować się w organizowaniu, sędziowaniu i uczestniczeniu w turniejach debatanckich organizowanych

¹³² W 2025 roku odbyła się już XII edycja tego turnieju. Zob. szerzej na temat XI edycji: *XI Mistrzostwa Polski Debat Oksfordzkich [relacja]*, <https://wnpid.amu.edu.pl/wiadomosci/aktualnosci/xi-mistrzostwa-polski-debat-oksfordzkich-relacja>, 30.06.2025 r.

lokalnie (Krakowska Szkoła Debaty)¹³³, regionalnie (Warszawska Liga Debatancka) lub na skalę ogólnopolską (Akademickie Mistrzostwa Polski Debat Oksfordzkich w Krakowie).

Niejako obok MPDO w regionie wielkopolskim wyrosły kolejne konkursy: organizowany we współpracy z poznańskim oddziałem Instytutu Pamięci Narodowej turniej o tematyce historycznej i Wielkopolski Turniej Debat Oksfordzkich, a także mniejsze turnieje organizowane *ad hoc*. W ramach wspomnianych wyżej turniejów, a także innych turniejów i inicjatyw brałem aktywny udział w charakterze: organizatora (w tym i koordynatora), jurora, eksperta debaty, marszałka debaty, autora tez turniejowych, a przede wszystkim współautora regulaminów debat i turniejów. Ponadto byłem trenerem kilkorga drużyn, które uczestniczyły we wspomnianych wyżej i innych (organizowanych przez zaprzyjaźnione organizacje debatanckie) turniejach. Zasadnicza działalność trenerska obejmowała opiekę nad kolejnymi rocznikami uczniów II Liceum im. K.K. Baczyńskiego w Koninie (wypis w załączniku nr 5). Moje zaangażowanie w działalność na tym polu została doceniona w 2019 roku, kiedy to od Zarządu Towarzystwa im. Hipolita Cegielskiego otrzymałem Medal Młodego Pozytywisty „w uznaniu za pracę organiczną”. Dodatkowo, przez Dziekana we wrześniu 2016 roku, zostałem powołany na Pełnomocnika ds. organizacji Debat Oksfordzkich.

Uznając, że powyższy opis może nie oddawać w pełni czasu i wysiłku poświęconego na moją działalność debatancką, a jednocześnie będąc przekonanym o konieczności przedstawienia tej działalności w niniejszym autoreferacie chciałbym przedstawić dane świadczące o moim zaangażowaniu w organizację, promocję, sędziowanie (wypełnianie funkcji jurora, marszałka lub eksperta debaty), udzielanego wsparcia merytorycznego w inicjatywy debatanckie. Wypis (załącznik nr 5) zawiera podział na działalność organizacyjną (organizowanie turniejów, debat, inicjatyw o podobnym charakterze), trenerską (polegającą na przeprowadzaniu z młodzieżą szkolną zajęć z podstaw erystyki, retoryki i debat, a także przygotowywaniu poszczególnych drużyn do turniejów debatanckich) i jurorską (polegającą na uczestniczeniu w składach tworzących panel sędziowski składający się z jurorów i/lub marszałka debaty i/lub tzw. eksperta debaty).

¹³³ Najstarszy w Polsce turniej w formacie debat oksfordzkich (ma już ponad 20 edycji).

7. Oprócz kwestii wymienionych w pkt. 1-6, wnioskodawca może podać inne informacje, ważne z jego punktu widzenia, dotyczące jego kariery zawodowej.

W okresie od 1 października 2015 do 30 czerwca 2025 roku aktywnie uczestniczyłem w pracach szeregu podmiotów o charakterze naukowo-badawczym. Do najważniejszych zaliczam:

- Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych Oddział w Poznaniu – członek zwyczajny od 2010 roku; wybór na członka zarządu PTNP o/Poznań 22 września 2016 r. (w ramach zarządu od wyboru w 2016 roku pełnię funkcję jego sekretarza);
- Polskie Towarzystwo Studiów Europejskich – członek od 2017 r.;
- Grupa Badawcza „Inicjatywa Helwecka” – członek od 2013 r.;
- Ośrodek Badań i Edukacji Europejskiej – członek zwyczajny od października 2016 r.;
- Network of Institutes and Schools of Public Administration in Central and Eastern Europe – członek od 25 marca 2022 r.

Członkostwo w komitetach naukowych:

- członek Komitetu Naukowego czasopisma “Technium Social Sciences Journal” (ISSN: 2668-7798) – od stycznia 2020 r.;
- członek Komitetu Naukowego Think & Make Institute – od 15 października 2020 r.;
- członek Rady Naukowej Akademickich Mistrzostw Polski Debat Oksfordzkich – od stycznia 2022 r.;
- członek Komitetu Naukowego I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt. *Prawnomiędzynarodowe aspekty zmian klimatycznych*, która odbyła się w styczniu 2025 r.;
- członek Komitetu Naukowego konferencji *First International Scientific Conference on the Impact of Climate Change on the Contemporary System of State Borders*, która odbyła się 31 marca 2025 r. w trybie zdalnym.

W okresie 2015-2025 roku aktywnie uczestniczyłem w pracach redakcji czasopism:

- „Przegląd Politologiczny” w latach 2015-2017 (numery od 4/2015 do 2/2017) – członek redakcji;
- „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” od października 2016 roku do dziś – członek i sekretarz redakcji.

Przygotowałem łącznie kilkanaście **recenzji dla redakcji następujących czasopism naukowych:**

- „Przegląd Politologiczny”;
- „Political Preferences”;
- „Sprawy Międzynarodowe”;
- „Refleksje. Pismo naukowe studentów i doktorantów WNPiD UAM”.

W okresie od 1 października 2015 roku do 30 czerwca 2025 roku aktywnie **uczestniczyłem w pracach mojego macierzystego WNPiD UAM:**

- sekretarz Zakładu Kultury Politycznej – od stycznia 2016 r.;
- pełnomocnik Dziekana WNPiD ds. organizacji Debat Oksfordzkich – od 1 września 2017 r. (na okres od 1 września 2017 r. do 31 sierpnia 2020 roku);
- pełnomocnik Dziekana WNPiD ds. inicjatyw debatanckich – od stycznia 2022 r.;
- opiekun naukowy koła naukowego Klub Debat UAM – od 18 lipca 2017 r.;
- współopiekun Koła Naukowego Samorządu Terytorialnego – od końca 2020 r.;
- członek Rady Naukowej dyscyplin: nauki o polityce i administracji, nauki o komunikacji społecznej i mediach oraz nauki o bezpieczeństwie Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – od lipca 2020 r.;
- członek Wydziałowego Zespołu ds. Badań nad Młodzieżą i Edukacją Medialną – od grudnia 2023 r.;
- członek Wydziałowej Komisji Wyborczej na kadencję 2024-2028;
- członek rady programowej kierunku Stosunki Międzynarodowe – od listopada 2024 r.

Udział czynny w szkoleniach i kursach:

- 20 października 2017 r. – szkolenie „Design Thinking”;
- 6-7 lutego 2018 r. – kurs „Zarządzanie informacją w pracy naukowej i dydaktycznej”;
- 11 kwietnia 2018 r. – szkolenie dla redaktorów „Indeksowanie czasopism w referencyjnych bazach danych dla redaktorów czasopism”;
- 4-8 czerwca 2018 r. – Academic Teaching Excellence: English as Medium of Instruction (ATE) – 35 godzin – kurs zorganizowany przez British Council;
- 11 grudnia 2018 r. – szkolenie z prowadzenia nowoczesnej szkoły na Wydziale Matematyki i Informatyki UAM;

- 25-26 kwietnia 2019 r. – szkolenie „Analiza i wizualizacja danych do wykorzystania w dydaktyce”;
- 30-31 maja 2019 r. – szkolenie „Nowoczesne media do wykorzystania w dydaktyce”;
- 20 października 2020 r. – e-szkolenie „Podstawy i obliczenia wskaźnika Journal Impact Factor”;
- 21 października 2020 r. – e-szkolenie „How to publish open access articles with the IEEE?”;
- 16-17 grudnia 2020 r. – webinarium „Zwiększenie zasięgu badań naukowych”;
- 18 marca 2021 r. – e-szkolenie OPUS;
- 23 marca 2021 r. – e-szkolenie: „Research Smarter: Jak dobrze zaprezentować swoją pracę i dorobek naukowy”;
- 27 kwietnia 2021 r. – e-szkolenie „Jak wybrać czasopismo do publikacji mojej pracy?”;
- 11 maja 2021 r. – e-szkolenie pt. „Dlaczego dobry projekt badawczy jest warunkiem uzyskania grantu na badania oraz zwiększa szanse na publikacje w czasopismach zagranicznych?”;
- 12-13 lipca 2021 r. – e-szkolenie „Wstęp do statystyki”;
- 10 lutego 2022 r. – e-szkolenie z przygotowywania grantu MINIATURA;
- 23 listopada 2023 r. – szkolenie „Enhance Your Journal's International Visibility Workshop”;
- 1 grudnia 2023 r. i 23 lutego 2024 r. – szkolenie dla kadry naukowo-dydaktycznej pt. „Action learning w pracy zespołu i dydaktyce akademickiej”.

Działalność ekspercka (na zaproszenie)

W ramach **działalności eksperckiej**, poza wskazanymi wyżej aktywnościami, byłem odpowiedzialny za przygotowanie różnego rodzaju recenzji, opinii i ocen publikacji. Jedną z takich aktywności była ocena projektu w ramach przygotowywania monografii wydawnictwa Routledge pt. „The Constitutional Courts of Small Jurisdictions” (seria *Small State Studies*) i wydanie rekomendacji w zakresie wydania publikacji na prośbę wydawcy (Routledge). Publikacja ukazała się w 2024 roku (D. Pieters, *The Constitutional Courts of Small Jurisdictions*, 2024).

Dodatkowo, w ramach przygotowywania opracowania o wyborach parlamentarnych na Malcie, byłem odpowiedzialny za ocenę i recenzję opublikowanego tekstu (M. Harwood,

Parliamentary election in Malta, 26 March 2022, „Electoral Bulletin of the European Union (BLUE)”, 3, Paris 2023: Groupe d'études géopolitiques).

Pozostałe aktywności w ramach tej działalności to:

- udział w akcji tłumaczeń na język polski tekstów programu „Mathematica; Moments” w ramach umowy Polskiego Towarzystwa Matematycznego i Amerykańskiego Towarzystwa Matematycznego – tłumaczenie tekstu „Ile miejsc?”;
- udział w charakterze eksperta andorskiego i sanmaryńskiego systemu konstytucyjnego w projekcie „Small-c Constitutional Rights” – kierownicy projektu: Adam Chilton & Mila Versteeg¹³⁴;
- ankieta ekspercka (listopad 2018 r.) – udział w charakterze eksperta reprezentującego Polskę w ankiecie dotyczącej działań premierów w demokracjach w Europie Środkowo-Wschodniej; ankieta przeprowadzana była przez zespół badaczy pod przewodnictwem Ferdinanda Müllera-Rommla (Leuphana University Lüneburg) oraz Florianą Grotza (Helmut Schmidt University Hamburg);
- 2019 rok – *Popular Sovereignty vs. the Rule of Law? Defining the Limits of Direct Democracy* – udział w charakterze eksperta odpowiedzialnego za zebranie danych odnoszących się do narzędzi demokracji bezpośredniej, jakie występują w systemach Andory i San Marino¹³⁵.

Promotor prac dyplomowych i przewodniczący komisji dyplomowych

W okresie 2015-2025 wielokrotnie sprawowałem funkcję promotora i przewodniczącego komisji dyplomowej. **W ramach komisji dyplomowych stałem na ich czele 30 razy. Jako promotor sprawowałem opiekę naukową nad 55 pracami licencjackimi¹³⁶, z których 1 została wyróżniona przez Dziekana WNPiD UAM.**

¹³⁴ Wyniki analizy porównawczej ukazały się: <https://deliverypdf.ssrn.com/delivery.php?ID=478069124110088025110022031001000092030042006012089031090114081070105023104016095087043038022017031001018003100014015078014070110010017028007095092110084116117098100010008001004015106109120030074081072084074003005065074005093127064092094121112000002081&EXT=pdf&INDEX=TRUE>, 30.06.2025 r. oraz A. Chilton, M. Versteeg, *Small-c constitutional rights*, „International Journal of Constitutional Law” 2022, Volume 20, Issue 1, ss. 141–176; D. Moeckli, <https://lidd-project.org/data/>, 30.06.2025 r.

¹³⁵ Wyniki opublikowane na stronie internetowej: <https://lidd-project.org/data/>, a także między innymi w artykule naukowym: A. Chilton, M. Versteeg, *Small-c Constitutional Rights*, „Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper” 2019, No. 2019-67, University of Chicago Coase-Sandor Institute for Law & Economics Research Paper No. 894, a także: A. Chilton, M. Versteeg, *Small-c constitutional rights*, „International Journal of Constitutional Law” 2022, Volume 20, Issue 1, January 2022, ss. 141–176.

¹³⁶ Zgodnie z zasadami panującymi na moim macierzystym Wydziale niesamodzielni pracownicy nauki do roku akademickiego 2024/25 mogli prowadzić seminaria jedynie na poziomie licencjackim.

W czerwcu 2025 roku, dzięki współpracy mojego rodzimego Wydziału z Wydziałem Historii UAM, odbył się egzamin dyplomowy na poziomie magisterskim, w którym wypromowałem swojego pierwszego magistra. Obecnie sprawuję opiekę naukową nad 1 pracą magisterską powstającą na sąsiednim Wydziale Historii UAM.

W tym samym okresie trzykrotnie sprawowałem funkcję **promotora pomocniczego w przewodach doktorskich**:

- dr Krzysztof Duda – „Rola demokracji bezpośredniej w ewolucji systemu politycznego Konfederacji Szwajcarskiej”; promotor: prof. Tadeusz Wallas, data nadania stopnia 13 listopada 2017 r.;
- dr Natalia Kusa – „Opozycja polityczna jako element systemu politycznego Federacji Rosyjskiej w latach 2000–2016”; promotor: prof. Andrzej Stelmach, data nadania stopnia 3 czerwca 2019 r.
- mgr Martyna Woźniak-Tomaszewska – tytuł roboczy dysertacji: „Globalna Brytania: rola Commonwealth w reorientacji pozycji Zjednoczonego Królestwa na arenie międzynarodowej”, promotor: prof. Magdalena Musiał-Karg.

Nagrody i wyróżnienia

W okresie 2015-2025 byłem wielokrotnie nagradzany i wyróżniany za moją działalność organizacyjną, dydaktyczną i osiągnięcia w pracy naukowej. Nagrody/wyróżnienia otrzymywałem od JM Rektora UAM, Dziekana WNPiD UAM, Miasta Poznań, Zarządu Towarzystwa im. Hipolita Cegielskiego oraz Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych.

Nagrody/wyróżnienia JM Rektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu:

- Nagroda indywidualna III stopnia JM Rektora UAM za osiągnięcia naukowe – 22 września 2017 r.;
- Stypendium naukowe JM Rektora UAM za wybitne osiągnięcia w pracy naukowej w roku 2016 – dyplom wręczony 9 listopada 2017 r.;
- Wynagrodzenie motywacyjne JM Rektora za rok 2017;
- Nagroda indywidualna III stopnia Rektora UAM za osiągnięcia w pracy organizacyjnej – 22 września 2023 r.

Nagrody/wyróżnienia Dziekana Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM:

- Nagroda Dziekana WNPiD UAM za działalność organizacyjną na rzecz społeczności akademickiej w 2016 roku – przyznana 31 sierpnia 2016 r.;
- Nagroda Dziekana WNPiD za działalność naukową i organizacyjną na rzecz społeczności akademickiej w roku akademickim 2017/18 – przyznana 28 września 2018 r.;
- Nagroda Dziekana WNPiD za działalność organizacyjną i dydaktyczną na rzecz społeczności akademickiej Wydziału w latach 2020-2024 – przyznana 24 września 2024 r.

Nagrody/wyróżnienia Miasta Poznania:

- Stypendium miasta Poznania dla młodych badaczy z poznańskiego środowiska naukowego – dyplom wręczony 20 czerwca 2016 r.

Nagrody/wyróżnienia Zarządu Towarzystwa im. Hipolita Cegielskiego:

- Medal Młodego Pozytywisty w uznaniu za pracę organiczną od Zarządu Towarzystwa im. Hipolita Cegielskiego – wręczony 17 października 2019 r.

Nagrody/wyróżnienia Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych:

- wyróżnienie w Konkursie Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych (Zarząd Główny PTNP) na najlepszy artykuł naukowy opublikowany w 2023 r. za artykuł pt. *Weto w ustroju szwajcarskim i liechtensteińskim jako konstytucyjne prawo suwerena*, opublikowany w czasopiśmie naukowym „Politeja”.

.....

(podpis wnioskodawcy)